

บทที่ ๖

กบฏข้าผู้มีบุญในยุคพระราชอาณาเขตสยาม-ล้านช้าง

ปมปัญหาและเงื่อนไขของความขัดแย้ง

การขยายอำนาจของสยามในดินแดนล้านช้าง จนนำมาซึ่งรูปแบบรัฐและความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบใหม่ขึ้น มีผลต่อการปรับตัวของชนพื้นเมือง ส่วนกรณีชนชั้นนำลานั้นเนื่องจากว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชนชั้นนำสยามมาเป็นเวลานาน รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและภูมิปัญญาโดยรวมของชนชั้นนำสยามมาโดยตลอด ชนชั้นนำลาวจึงไม่ประสบปัญหาการปรับตัวมากเท่าไร อีกทั้งยังถือเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่กระทำการสนองตอบต่อแผนนโยบายพื้นฐานแรก ๆ ของรัฐบาลสยาม สืบรับผลประโยชน์จากความเปลี่ยนแปลงของชนชั้นนำสยามโดยตรง แนวคิดอาณานิคมแบบสยามในระยะแรก ๆ จึงได้รับการสืบทอดและตอบสนองโดยชนชั้นนำลาว มีการนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้ปกครองชนพื้นเมืองสนองต่อการรวมศูนย์อำนาจแบบอาณานิคม (หรือที่เรียกตามศัพท์สมัยนั้นว่า "พระราชอาณาเขต")

แต่ในกรณีของชนพื้นเมืองนั้นเป็นตรงกันข้าม ไม่เพียงไม่ได้รับประโยชน์จากการตกเป็น "พระราชอาณาเขตสยาม" ของลาวล้านช้างเฉกเช่นชนชั้นนำลาว ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกรณีความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ทำให้ชนพื้นเมืองโดยเฉพาะกลุ่มข้าถูกกดขี่บีบคั้นจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานความเท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้น กลุ่มชนต่าง ๆ ในล้านช้าง เช่น ม้ง เย้า ลีวะ ผู้ไทแดง และข้า ต่างมองว่าอำนาจรัฐใหญ่ที่เหนือกว่าที่มาคุกคามพวกเขา นอกจากลาว จีน และเวียดนามแล้ว ก็คืออำนาจรัฐของสยาม^๑ การล่มสลายลงของรูปแบบราชอาณาจักรของลาวล้านช้างแทนที่จะนำมาซึ่งการปลดปล่อยกลุ่มชนข้าที่ถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบมาโดยตลอด ก็กลับนำมาซึ่งสภาพการณ์ที่การกดขี่ได้แปรเปลี่ยนเงื่อนไขและรูปแบบไปเท่านั้น ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างกลุ่มชนยังคงถูกละเลยในระยะแรก ไฮลท์ ฮอลเลท (Holt Hallett) นักสำรวจชาวตะวันตกที่ได้เดินทางผ่านหมู่บ้านข้าหลายแห่งในแถบลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออก กล่าวบรรยายถึงสภาพของหมู่บ้านข้าและความสำคัญที่มีต่อชนชั้นนำลาวและไทยไว้ดังนี้:

^๑ ชลธิรา สัตยวัฒน์นา. สืบสานประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไปเยว: การศึกษาเชิงมานุษยวิทยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๔ - ๓๕.

"หมู่บ้านของพวกเขาประกอบกันขึ้นเป็นทรัพย์สินสมบัติของลาวซึ่งอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำโขงทางปากตะวันออก ชาวสยามเรียกพวกเขาว่าข้าแจะหรือทาสนั่นเอง และก็ปฏิบัติต่อชาวข้าแจะหนึ่งว่าเป็นทาสจริง ๆ ตามคำบอกเล่าของเจ้านครหลวงพระบางว่า พวกเขาเจ็ดเผ่าซึ่งอยู่ในอาณาเขตของพระองค์นั้น มีจำนวนมากกว่าชาวลาวถึง ๔ เท่า ดอกเตอร์เนอิส (Neis) ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสส่งให้ไปสำรวจดินแดนลาวในปีพ.ศ.๒๔๒๕-๖ ซึ่งได้เคยเดินทางผ่านส่วนใหญ่ของประเทศพระองค์ก็ยังคงเชื่อว่าความเห็นนี้ไม่ไกลจากความจริงนัก ข้าแแต่ละคนต้องจ่ายเงิน (หรือส่วย) ให้แก่เจ้านายซึ่งเป็นชาวลาวหรือสยามของตน ถ้าปราศจากพวกเขาเสีย เจ้านายของเขาเหล่านั้น ซึ่งเป็นคนเกียจคร้าน รักสนุก และติดฝิ่น จะต้องลงมือทำงานเอง หรือมิฉะนั้นก็ต้องอดตาย"^๒

เศรษฐกิจสองระบบที่เหลื่อมซ้อนกันอยู่ระหว่างเศรษฐกิจแบบไพร่หรือจารีต กับเศรษฐกิจแบบใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้นระบบอาณานิคมนั้น ยากแก่การปรับตัวของกลุ่มชนพื้นเมือง แม้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบแรกจะผ่อนคลายความตึงเครียดลงเป็นเพียงเศรษฐกิจแบบสัญลักษณ์ และเศรษฐกิจแบบหลังกำลังทวีความเข้มข้นขึ้น เกิดการเกณฑ์แรงงานกลุ่มชนพื้นเมืองเพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ แก่ชนชั้นนำ ควบคู่กับการเริ่มตอบแทนผลแห่งการใช้แรงงานในรูปค่าจ้างในอีกที่ที่อยู่ใกล้เคียงกัน สภาพดังกล่าวทำให้เกิดการเหลื่อมซ้อนกันระหว่างความสัมพันธ์เชิงอำนาจสองรูปแบบไปด้วยในตัว กล่าวคือชนชั้นนำ (ทั้งกรณีสยามและลาว) ต่างก็อ้างสถานะ "ความเป็นไพร่" ของกลุ่มชนพื้นเมืองเป็นเหตุผลแก่การเกณฑ์แรงงานและการขูดรีดส่วยที่ไม่ชอบธรรม ขณะเดียวกันก็จะปฏิบัติต่อกลุ่มชนเหล่านี้ให้ตกเป็นเป้าหมายของกระบวนการทำให้เป็นศิวิไลซ์ไปด้วยในตัว

จากข้อมูลที่ปรากฏใน "รายงานการเดินทางสำรวจที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ค.ศ. ๑๘๙๒" ของ ดับบลิว เจ. อาร์เซอร์^๓ ซึ่งเป็นชาวอังกฤษ มีตำแหน่งเป็นผู้ช่วยชั้นเอกของสถานกงสุลสมเด็จพระราชินีแห่งอังกฤษประจำประเทศสยาม ได้เริ่มดำเนินการสำรวจในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ และเสร็จสิ้นลงในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ โดยมีเส้นทางการสำรวจเริ่มจากเชียงใหม่ขึ้นไปทางเหนือ บริเวณรัฐฉาน สิบสองปันนา และลาว แล้ววกลงทางใต้ตามแนวที่ราบลุ่มฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง กลับสู่กรุงเทพฯ ผ่านทางหล่มสัก เพชรบูรณ์ ถึงสระบุรี แล้วลงเรือต่อจนถึงกรุงเทพฯ อาร์เซอร์ได้เขียน

^๒ Holt Hallett. *A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States* (Edinburgh: William Blackwood and Sons, mdcccxc), pp.22-23 อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์. "การปราบฮ่อและการเสียดินแดนพ.ศ. ๒๔๓๑." อ้างแล้ว, หน้า ๖.

^๓ ดับบลิว เจ. อาร์เซอร์. "รายงานการเดินทางสำรวจที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ค.ศ. ๑๘๙๒." [Report on a Journey in the Me-Kong Valley.]. แปลโดย พรพรรณ ทองตัน. *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ ๒* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๕). หน้า ๒๑๕-๓๐๒.

รายงานเกี่ยวกับสภาพบ้านเมือง ภูมิประเทศ เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เขาได้พบเห็น รวมทั้งมีการสอบถามประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองและเรื่องราวของชนชาติต่าง ๆ แถบลุ่มแม่น้ำโขงเกี่ยวกับเขาก็มีการบรรยายไว้เป็นอย่างดี ในจำนวนเรื่องราวเล่าขานเกี่ยวกับเขาที่เขาได้รับรู้ผ่านการสอบถามชาวเมืองหลวงพระบาง มีเรื่องการก่อกบฏของชาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๒ ซึ่งเป็นระยะเดียวกับที่ข้าเจียงยังเคลื่อนไหวตั้งมั่นทำสงครามกันอยู่ โดยอาร์เซอร์นำมาเป็นข้อมูลเขียนรายงานไว้ดังนี้ :

“ดูเหมือนว่าจะเป็นเรื่องแปลกที่ชนเผ่านี้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาวลาว ผู้ซึ่งดูถูกเหยียดหยามและปฏิบัติไม่ดีต่อพวกเขา ประมาณ ๑๒ ปีที่แล้วมา ความไม่ยุติธรรมของชาวลาวผลักดันให้พวกเขาบุกก่อการกบฏขึ้น ชาวลาวสั่งให้พวกเขาสร้างเรือขนาดใหญ่ขึ้นในลำน้ำจุก ตอนใต้เมืองฮุน ให้กับเจ้าเมืองหลวงพระบางคนหนึ่ง ลูกชายเจ้าเมืองเป็นผู้ควบคุมงานการสร้างเรือ ลูกชายหัวหน้าเผ่าซึ่งทำงานอยู่ในการก่อสร้างเรือด้วย ทำเศษไม้กระเด็นไปถูกตาลูกชายเจ้าเมืองหลวงพระบางโดยบังเอิญ เขมคนนั้นจึงถูกลงโทษด้วยการประหารชีวิต แม้ว่าประชาชนเขมคนอื่น ๆ ได้เสนอให้เงินจำนวนหนึ่งเป็นค่าทดแทนความผิดแต่ไม่สำเร็จ การลงโทษที่โหดร้ายนี้ ทำให้พวกเขาโกรธ ยกกำลังเข้าโจมตีลาว และลุกฮือขึ้นก่อการกบฏในเขตที่ราบลุ่มน้ำจุกซึ่งเป็นเขตที่มีพวกเขาจำนวนมาก เป็นครั้งแรกที่พวกเขากระทำการอันเลวร้ายอย่างมหันต์ และก็ได้ประสบความสำเร็จในที่สุด หลังจากการฆ่าฟันที่โหดร้ายนั้นแล้ว ทั้งสองฝั่งแม่น้ำก็กลับสู่ความสงบ อาจเป็นเพราะเหตุการณ์ในครั้งนั้นก็ได้ ที่ทำให้เกิดการอพยพออกนอกภูมิภาคนี้ไปอาศัยอยู่ไม่ขาดสาย พวกเขาเดินทางเข้ามายังเขตแดนเชียงใหม่ รับจ้างทำงานเป็นกรรมกรป่าไม้ ค่าจ้างต่ำ และงานกุลีที่พอจะหาทำได้ในทั่วประเทศสยาม”^๔

ขณะเดียวกันจากความสำเร็จทางเศรษฐกิจและสังคมที่กลุ่มชนชาวมืออยู่ในแง่ที่สามารถสนองตอบต่อการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ ก็ทำให้ชนชั้นนำสยามเริ่มมีแนวคิดที่จะควบคุมหรือดำเนินการจัดการให้กลุ่มชนนี้เข้ามาขึ้นตรงต่อสยามมากขึ้น แทนที่จะจัดการผ่านการควบคุมชนชั้นนำลาวอีกต่อหนึ่ง เนื่องจากเหตุการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ทำให้ชนชั้นนำสยามได้ตระหนักชัดว่าหลวงพระบางมีศักยภาพอยู่อย่างจำกัดในการควบคุมข้า พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร เจ้าผู้ครองนครหลวงพระบางถึงขนาดยอมรับต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ที่เรียกว่าข้าชดก็คือเขาไม่ยอมอยู่ในปกครองฝ่ายใด อยู่แต่ตามชอบใจ

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

เขา ถ้าเป็นความครวญรู่ที่บ้านหัวน้ำมักมาพร้อมกันทั้งฝ่ายโจทย จำเลย แลเคียงกันถ้าแพ้หรือมีตกลงกันก็เลิกไป”^๕

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ กรณีการจัดการปัญหาข้อพิพาทระหว่างเมืองน่านกับเมืองหลวงพระบางในประเด็นเรื่องกำลังคน เพราะข้าที่อาศัยบริเวณแขวงเมืองหลวงพระบางได้เกิดความไม่พอใจการปกครองของลาวหลวงพระบางสมัยพระเจ้าจันทรเทพประกาศ ได้พากันอพยพครัวเรือนหลบหนีจากบริเวณแขวงเมืองหลวงพระบางข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าเขาของเมืองน่าน เมื่อพระเจ้าจันทรเทพประกาศเสด็จสวรรคต เมืองหลวงพระบางเปลี่ยนรัชกาล พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครหลวงพระบาง พระองค์จึงได้ส่งคนมาเจรจาขอนำคนข้าเหล่านี้กลับคืนเมืองหลวงพระบางดั้งเดิม แต่พระเจ้านครน่านไม่ยินยอม เพราะต้องการคนข้าไว้เป็นกำลังบ้านเมืองแก่เมืองน่าน ลุถึงปีพ.ศ.๒๔๒๔ พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรจึงส่งศุภอักษรมายังกรุงเทพฯ กราบทูลเรื่องราวต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสนอขอให้ทรงมีพระราชดำรัสสั่งไปยังพระเจ้านครน่านให้คืนคนข้ากลุ่มนี้แก่พระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้มีศุภอักษรตอบกลับไปยังเมืองหลวงพระบางใจความสำคัญมีดังนี้:

“แต่ข้าแจะเมืองหลวงพระบางหนีไปอยู่เมืองน่านแต่ครั้งเจ้าจันทรเทพประกาศ ๙๐๐ เสศ ครั้นเจ้ามหินทรเทพนิภาธรเปนเจ้านครหลวงพระบาง ลาวเมืองทุ่งเมืองวา ๓๐๐ เสศ กับช้าง ๓๐ ช้าง ก็พากันไปอยู่ในแขวงเมืองน่าน กลับมาอยู่เมืองหลวงพระบางตามเดิมนั้น ทรงพระราชดำริห์ว่า เมืองหลวงพระบางแลเมืองน่านก็เปนพระราชอาณาเขตกรุงเทพฯ ไพร่พลเมืองลาวเมืองข้าในเมืองน่านเมืองหลวงพระบางมีมาน้อยเท่าใด ก็เปนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ซึ่งจะขออำนาจกรุงเทพฯ ดึงลาวข้าเมืองหลวงพระบางซึ่งไปอยู่เมืองน่านให้กลับคืนมาเมืองหลวงพระบางตามเดิมนั้น ก็จะเป็นการกดขี่ขึ้นใจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินหาเปนยุติธรรมไม่ ถ้าเจ้ามหินทรเทพนิภาธรเจ้านายเมืองหลวงพระบางประพฤติกการรักษานบ้านเมือง เปนที่เรียบร้อยเชิญใจแก่ไพร่พลเมืองแล้ว คิดเกลี้ยกล่อมลาวข้าซึ่งไปตกอยู่เมืองน่านให้กลับมาเมืองหลวงพระบาง ถ้าพวกลาวข้าสมักกลับมาเมืองหลวงพระบางมาน้อยเท่าใด เจ้านายเมืองน่านจะขัดขวางไว้ด้วยประการใดก็ดี ที่กรุงเทพฯ จึงจะบังคับบัญชาได้แก่ที่ยุติธรรม ให้เจ้ามหินทรเทพนิภาธรแต่งเจ้านายท้าวพระยาไปเกลี้ยกล่อมลาวข้า ให้สมักกลับมาเมืองหลวงพระบางตามเดิมเปนจำนวนคนมาน้อยเท่าใด เจ้านายเมืองน่านคนใดจะ

^๕ หจข. ร.๕ ม. ๒. ๑๒ ก/๑ บอกราชการทางเมืองหลวงพระบางปี ๑๒๔๖ เล่ม ๓ (พ.ศ. ๑๐๓-๕. ศ. ๑๐๗).

ขัดขวางไว้ให้เข้าไป ณ กรุงเทพ ให้ขัดแย้งจะได้มีตราบังคับขึ้นไปถึงเจ้านครเมือง
น่าน ตามควรแก่ราชการ”^๖

แต่ข้อเท็จจริงที่ปรากฏภายหลังก็คือ ช่างลุ่มนี้ได้อยู่ในเขตเมืองน่านนับจากนั้นมีลูกหลาน
สืบเชื้อสายมาจนถึงยุคปัจจุบัน^๗ ความจริงก็คือชนชั้นนำสยามที่มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเป็นประมุขขณะนั้น มองความสำคัญของเมืองน่านกับเมืองหลวงพระบางอย่างเท่า ๆ กัน
ในแง่ที่ต่างก็เป็นเมืองในจินตนาการของสิ่งที่เรียกว่า “พระราชอาณาเขตสยาม” ด้วยกันทั้งสองเมือง
จะนั้นในแง่นี้แล้วการที่เมืองหนึ่งเมืองใดมีจำนวนกำลังคนมากกว่ากันเป็นสัดส่วนเท่าใด ไม่เป็น
ประเด็นสำคัญ เพราะถือว่ากำลังคนทั้งสองเมืองต่างก็มีสถานะเป็นกำลังคนในพระราชอาณาเขต
ด้วยกันทั้งสิ้น

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ยังมีเหตุการณ์สำคัญอีกกรณีคือ การที่คนพวนจากแขวงเมือง
เชียงขวางและคนฆ่าจำนวนหนึ่งอพยพหลบหนีภัยสงครามระหว่างฮ่อกับเวียดนามเข้ามาในเขตหัว
เมืองอีสาน^๘ ถูกเจ้าเมืองกรมการพุดจาเกลี้ยกล่อมเอาตัวมาซื้อขายเป็นทาส เจ้าเมืองใกล้เคียง
ทราบเรื่องได้มีใบบอกแจ้งเข้ามายังราชสำนักกรุงเทพฯ เนื่องจากขณะนั้นได้มีการประกาศเลิกทาส
ไปแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ประกอบกับประเพณีตีข่าที่ชนชั้นนำท้องถิ่นในหัวเมืองอีสานนิยม
กระทำกันในฤดูแล้ง สร้างความเจ็บแค้นแก่คนฆ่า และเป็นทีที่เสื่อมเสียพระเกียรติเมื่อชาว
ต่างประเทศนำเรื่องนี้ไปเป็นวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง

โฮลท์ ฮอลเลท (Holt Hallett) ได้แสดงความคิดเห็นไว้ในหนังสือรายงานการเดินทางของ
เกี่ยวกับเหตุการณ์การตีข่าที่เขาได้มีโอกาสพบเห็นในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๒๘ เขากล่าวว่า “หากพระ
เจ้ากรุงสยามยังคงปล่อยให้ชนชาวเขาซึ่งไม่เป็นอันตรายต่อใครทางปากตะวันตกของแม่น้ำโขง ถูก
ล่าตัวไปขายเป็นทาสอยู่เช่นนี้ ก็ควรจะจัดให้พระองค์เป็นกษัตริย์อันดับเดียวกับสัตว์ป่าเถื่อนที่กำลัง
ปกครองแอฟริกาอยู่ขณะนั้น”^๙

หลักฐานอีกที่หนึ่งก็กล่าวถึงความเห็นของชาวต่างประเทศไว้ในทำนองเดียวกันนี้ คือ ข้อ
วิพากษ์วิจารณ์ของนายโทมัส จอร์จ น็อกซ์ (Thomas George Knox) กงสุลใหญ่อังกฤษประจำ

^๖ หจข. ๖.๕ มท (ล)/๒๘ ลำดับที่ ๖๐ เมืองหลวงพระบางราชธานีว่าด้วยจัดคนเข้ากองทัพพระยาพิไชยแลจัดซื้อเสบียงอาหารส่ง
กองทัพแผนทีกับว่าด้วยพวกฆ่าสมัครไปอยู่กับเมืองน่าน, จ.ศ.๑๒๔๗ (พ.ศ.๒๔๒๘) ชิดเส้นได้โดยผู้อ้าง.

^๗ ชลธิรา สัตยวัฒน์นา. ลี้ลับเมืองน่าน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๑ - ๒๒, ๖๐.

^๘ หจข. ๖.๕ นก.๓๗/๖๒ สารตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระยาราชวราวุฒเรื่องท้องตราแลหนังสือราชการแลจำนวนครุพวนที่
บิตเบียน.

^๙ Holt Hallett. A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States (Edinburgh: William Blackwood and Sons, mdcccxc),
pp.22-23 อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์. “การปราบฮ่อและการเสียดินแดนพ.ศ. ๒๔๓๑.” หน้า ๗.

ประเทศสยาม ต่อกรณีปัญหาคนพวนและคนช่าทำนองเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขากล่าวเตือนเจ้าหมื่นไวยวรนาถให้จัดการโดยละมุนละม่อมด้วยทรงเห็นว่า:

“เมื่อครั้งท่านเจ้าพระยาภูธราภัยกวาดต้อนพวกครัวพวนซึ่งเข้าหู่ฮ้อลงมาคราวนั้น ฝ่ายมิสเตอร์นอกส์เกลียดชังเราอยู่ เมื่อได้ทราบข่าวเข้าแล้วไปพูดกับสมเด็จพระยา สมเด็จพระยาท่านว่าไม่รู้เห็นอันใดด้วย ชัดแต่เราผู้เดียว มิสเตอร์นอกส์คิดอ่านจะประกาศใหญ่โต ให้ประเทศที่เป็นสิวิสัยทั้งปวงเห็นเราเป็นป่าเถื่อนดุร้าย เหมือนหนึ่งเจ้าหัวหน้าในเมืองอาฟริกา”^{๑๑}

ปัญหานี้แรกที่เดียวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขด้วยการนำเอาพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลิกทาสปีพ.ศ.๒๔๑๗ มาบังคับใช้ แต่ปรากฏว่าไม่เป็นผลเท่าไรนัก เพราะเป็นสภาพหัวเมืองห่างไกลยากแก่การควบคุมดูแลเบ็ดเสร็จ ก่อนหน้านั้นเล็กน้อยในปีพ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงนำมาตราการใหม่มาใช้คือให้ออก “ประกาศห้ามไม่ให้จับขาม้าซื้อขายแลกเปลี่ยน จ.ศ. ๑๒๔๖” แจกจ่ายไปยัง “หัวเมืองลาวปลายพระราชอาณาเขต” เมืองละฉบับให้ผู้ว่าราชการเมืองประกาศป่าวร้องแก่ท้าวเพี้ยราษฎรในเขตแขวงบ้านเมืองในควบคุมให้ทราบทั่วกัน โดยมีใจความสำคัญสอดคล้องกันว่า “ห้ามมิให้ผู้ว่าราชการเมืองท้าวเพี้ยกรมการราษฎรไปตีขาม้าซื้อขายซึ่งกันและกัน”^{๑๒}

ต่อมาทรงให้หนังสือแจ้งไปยังเจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ยหัวเมืองลาวต่าง ๆ จำนวนทั้งสิ้น ๒๕ เมือง ได้แก่ เมืองแสนปาง เมืองสังฆะ เมืองสุรินทร์ เมืองศรีสะเกษ เมืองเดชอุดม เมืองชูนันท์ เมืองอัตปือ เมืองท่าอุเทน เมืองนครพนม เมืองอุบลราชธานี เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองเชียงแตง เมืองขอนแก่น เมืองโพธิ์ไทร เมืองไชยบุรี เมืองยโสธร เมืองชลบท เมืองสารวัน เมืองคำทองใหญ่ เมืองหนองหาร เมืองสีทันดร เมืองหลวงพระบาง เมืองมุกดาหาร เมืองหนองคาย เมืองเขมราฐ เป็นต้น ^{๑๓}

เป็นที่น่าสังเกตว่า ประกาศฉบับดังกล่าวนี้มีเนื้อหาสาระกล่าวครอบคลุมถึงประเด็นปัญหาเกี่ยวกับครัวคนพวนและคนเวียดควบคู่กับปัญหาเรื่องคนช่า แต่แยกกล่าวพิจารณาเป็นอีกกรณีหนึ่งคือ กรณีคนพวนที่อพยพเข้ามา พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น) ข้าหลวงใหญ่ที่ดูแลหัวเมืองลาวฝ่าย

^{๑๑} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒, หน้า ๕๙๗.

^{๑๒} “คำให้การเรื่องเมืองอัตปือ.” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔๔ (ภาคที่ ๗๐-๗๑), หน้า ๑๘๙.

^{๑๓} นจข. ร.๕ มท. (ล)/๒๘ ลำดับที่ ๔๓ ถึงเจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ย หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ๒๕ เมือง ประกาศห้ามไม่ให้จับขาม้าซื้อขายแลกเปลี่ยนแลให้ทำบาปชื่อนางว่าสามะในครัวพวกภูวนพวกพวนส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ, จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

ตะวันออกขณะนั้นได้มีโบบอกลงมาแจ้งกรุงเทพฯ ว่า พวกครัวพวนและเวียดนามที่อพยพเข้ามา “พึ่งพระบรมโพธิสมภาร” ^{๑๓} ได้มอบหมายไว้กับเจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ยให้เป็นตัวแทนราชสำนัก กรุงเทพฯ ทำหน้าที่ควบคุมดูแลคนพวนกลุ่มนี้ให้มีที่ทางทำมาหากินและตั้งถิ่นฐาน โดยตั้งให้ผู้นำคนพวนกลุ่มนี้เป็นที่ “พระจันทร์เทพสุริยวงษ์” ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณแขวงเมืองอุบลราชธานี ^{๑๔}

ต่อมาเกิดปัญหาอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ปรากฏแน่ชัด พระจันทร์เทพสุริยวงษ์ได้อพยพครัวผสมพวนและเวียดนามจำนวน ๕๐๐ คนเศษ หลบหนีไปจากแขวงเมืองอุบลราชธานี ไปตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ที่บ้านปากควาย แขวงเมืองโพนพิสัย ครั้นเมื่อพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น) ทราบเรื่องเกรงว่าเจ้าเมืองอุบลราชธานีจะติดตามจนเกิดข้อพิพาทบาดหมางต่อกัน จึงแก้ไขด้วยการให้เอาเงินส่วยของหลวงที่เมืองอุบลราชธานีส่งไปให้แก่พระจันทร์เทพสุริยวงษ์สำหรับซื้อเสบียงอาหาร แจกจ่ายครัวเรือน เท่ากับแสดงให้เห็นว่าการหลบหนีไปตั้งบ้านเรือนแยกออกไปจากเขตเดิมไม่ถือเป็นความผิด เพราะมีแนวคิดใหม่ขึ้นแล้วว่าครัวเรือนใครจะอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีหรืออยู่ที่เมืองโพนพิสัย ไม่ใช่ประเด็นปัญหาสำคัญอันใด เนื่องจากถือว่าต่างอยู่ในพระราชอาณาเขตสยามด้วยกันทั้งสิ้น พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น) ได้มีหนังสือชี้แจงเรื่องนี้ไปยังเจ้าเมืองอุบลราชธานีและเมืองโพนพิสัย ใจความสำคัญมีดังต่อไปนี้:

“ครัวพวนครัวญวนซึ่งเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาเขต กล่าวเจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการราษฎรที่ไม่มีใจกรุณาเมตตา ก็จะพากันคุมเหงกดขี่ฟ้อหลวง หลอกหลอนเอาไปเที่ยวซื้อขาย ให้พวกครัวได้ความยากแค้นเดือดร้อน จึงได้มีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ขึ้นมาถึงหลวงภักดีณรงค์ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี และมีตรามาถึงเจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการทั้งปวง ห้ามมิให้ไปจับเอาพวกช่าแลพวกพวนมาเที่ยวซื้อขายจ่ายแจกแลกเปลี่ยนให้ได้ความยากแค้นเดือดร้อน” ^{๑๕}

อีกที่หนึ่งก็กล่าวทำนองเดียวกันดังนี้:

“ครัวพวนซึ่งอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ก็เป่นประเพณีผู้ที่อยู่ในปลายเขตแดนนอกพระราชอาณาเขต มีความคับแค้นก็พากันอพยพ

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน.

ครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร จึงได้มีท้องตราห้ามขึ้นมามิให้ผู้ใดพ่อหลวง
หลอกหลอนเอาไปเที่ยวซื้อขายแจกแลกเปลี่ยน ให้ได้ความเดือดร้อน”^{๑๖}

จากนั้นพระยามหาอำมาตย์ (สิ้น) ได้สั่งให้เจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ยเร่งดำเนินการจัดทำ
“หางว่าวบาญชีสามโนครวั” คนเวียดและคนพวนทั่วบริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก แล้วส่งไปยัง
หลวงภักดีณรงค์ ข้าหลวงที่ประจำอยู่ ณ เมืองอุบลราชธานี เพื่อให้หลวงภักดีณรงค์เป็นผู้รวบรวม
จัดส่งไปยังกรุงเทพฯ เป็นลำดับต่อไป^{๑๗}

แต่กรณีคนฆ่า มีรายละเอียดปลีกย่อยอยู่มาก อีกทั้งกรณีนี้ยังส่งผลกระทบต่อประโยชน์
ของชนชั้นนำท้องถิ่นโดยตรง แต่ดังที่กล่าวข้างต้นราชสำนักที่กรุงเทพฯ ขณะนั้นกำลังถูกกดดันจาก
ชาวต่างประเทศให้ต้องแก้ไขปัญหานี้โดยด่วน จึงมีหนังสือแจ้งอย่างเป็นทางการอีกครั้ง หลังจากที่
ออก “ประกาศห้ามไม่ให้จับเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยน จ.ศ.๑๒๔๖” มาบังคับใช้ได้ระยะหนึ่งแล้ว แต่
ยังปรากฏการหลีกเลี่ยงฝ่าฝืนกันในหมูชนชั้นนำท้องถิ่นอยู่ ข้อความในหนังสือแจ้งดังกล่าวจึงแสดง
ท่าทีเชิงกร้าวดังตัวอย่างต่อไปนี้:

“อนึ่งคนทีไปเที่ยวพูดจาพ่อหลวงหลอกหลอนพวกญวนพวกลาวพวกฆ่า
มาเที่ยวซื้อขาย ให้ผิดจากท้องตราพระราชบัญญัติซึ่งมีมาแต่ก่อน ถ้ามีผู้มาร้อง
ฟ้องว่ากล่าวตักเตือนได้ความจริงว่า ผู้ใดลักพาพวกพวนพวกฆ่าไปเที่ยวซื้อ
ขายแลกเปลี่ยนเปนอาณาประโยชน์ ก็ให้เอาตัวผู้ลักพาส่งไป ณ กรุงเทพฯ, จะได้
ทำโทษให้เปนแบบอย่างไว้ ถ้าผู้ซึ่งช่วยไต่ไว้เมื่อมีท้องตราห้ามขึ้นมาแล้วเป็นคน
ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติ เงินที่ช่วยทาสนั้นก็ให้เปนพับ ให้ปล่อยตัวทาสไปอยู่ตาม
ภูมิลำเนา อย่ากักขังหน่วงเหนี่ยวไว้ให้ได้รับความยากแค้นต่อไป แลผู้ซึ่งได้ช่วยไต่
ทาสไว้แต่ก่อนยังมีท้องตราห้ามขึ้นมา ถ้าตัวทาสจะไม่สมักอยู่แลนายเงินจะ
ขอวางเงินค่าตัว ก็ให้นายเงินรับเงินค่าตัวเท่าที่ช่วยไต่ไว้ตามเดิม อย่าให้คิดเอา
ค่าอันใดแก่ตัวทาสให้มากขึ้นไปเปนอันขาด ถ้าตัวทาสฤาญาติพี่น้องไปขอ
วางเงินต่อนายเงิน ๗ ไม่รับถึงสามครั้งสามหน ก็ให้ตัวทาสแลญาติพี่น้องผู้ไป
วางเงินเอาเงินทาวาง ณ ศาลากลาง ต่อเจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการ ให้เจ้าเมือง
กรมการท้าวเพี้ยแตงนายเงินมารับเงิน แลให้เรียกเอาค่าสิบ... (ข้อความไม่ชัด)

^{๑๖} หจข. ร.๕ มท. (ล)/๒๔ ลำดับที่ ๔๔ ถึงหลวงภักดีณรงค์ ขุนพรพิทักษ์ ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี ให้มีหมายประกาศห้ามอย่าให้เจ้า
เมืองกรมการขึ้นไปจับเข้ามาซื้อขายให้ได้ความเดือดร้อน, จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

^{๑๗} หจข. ร.๕ มท. (ล)/๒๔ ลำดับที่ ๔๓ ถึงเจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ย หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ๒๕ เมือง ประกาศห้ามไม่ให้จับเข้ามา
ซื้อขายแลกเปลี่ยนแลให้ทำบาญชีหางว่าวสามโนครวัพวกญวนพวกพวนส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ, จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

แก่นายเงินตามเงินมากแลน้อย ถ้าตัวทาสที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปีมโรงสัมฤทธิศก คักราช ๑๒๓๐ ลงมา จะขายตัวกับผู้ใด ก็ให้ผู้ที่จะช่วย ๆ ไว้แต่ตามกระเสียนอายุ แต่บันดาลลาวพวนฆ่าญาติอื่น ๆ ซึ่งถ้ามิได้สมักขายตัวเอง มีผู้ลักภานำมาขายภายหลังท้องตราประกาศห้าม มิให้ผู้ได้รับช่วยได้ไว้เป็นอันขาด ให้เจ้าเมืองท้าวเพี้ยกรมการมีหมายให้ตาแสงกำนันปาวร้องให้รู้ทั่วกันจงทุกบ้านทุกเมือง”^{๑๘}

กระนั้นก็ตาม ก็ยังปรากฏความพยายามต่อต้านขัดขืนจากกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นที่อยู่ห่างออกไปจากบริเวณแถบเมืองอุบลราชธานีและหัวเมืองใกล้เคียง โดยเฉพาะหัวเมืองทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงบริเวณแขวงเมืองอัตปือ จากหลักฐานประเภทคำให้การเจ้าเมืองกรมการท้องถิ่นได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เมื่อมี “ประกาศห้ามมิให้จับขาม้าซื้อขาย จ.ศ.๑๒๔๖” ส่งมาถึงและมีประกาศปาวร้องให้ทราบทั่วกันในเขตแขวงเมืองนั้น ๆ แล้ว ปรากฏว่าเกิดปัญหาหนึ่งตามมา คือ เมื่อถึงฤดูเก็บส่วย บรรดาข้าไพร่ก็เอาคนขาม้าตีราคาส่งมาแทนส่วย ท้าวเพี้ยกรมการผู้เก็บส่วยก็มีอาจรับเอาคนขาม้าตีเป็นเงินทองแทนส่วย แต่ท้าวเพี้ยกรมการก็กลับแจ้งว่าขาม้าครุใจมาเองได้ไม่ถือเป็นความผิด^{๑๙} โดยให้เหตุผลว่า “ฝ่ายข้าไพร่ร้องว่าถ้าไม่รับเอาคนขาม้าไปแทนส่วย บรรดาข้าไพร่ก็มีรู้ที่จะเอาสิ่งใดเสียแทนส่วย ไม่ยอมให้ส่วยของหลวง”^{๒๐}

เมื่อประเพณีดีชำถูกละเลิกไป กลไกการป้องกันตัวเองของชุมชนข่าเดิมที่มีขึ้นเพื่อดำเนินการโจมตีจากกำลังไพร่พลที่มาจากพื้นที่ราบ ก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาทตัวเองไปด้วยเช่นกัน ข่าวัยหนุ่มฉกรรจ์ที่ได้รับการฝึกฝนการสู้รบเพื่อป้องกันชุมชนของตนเอง เริ่มเห็นช่องทางที่จะตอบโต้กลุ่มชนชั้นนำที่เคยรังแกพวกตนมาก่อน ด้วยไม่ต้องกังวลเรื่องการป้องกันทัพจากพื้นที่ราบอีกต่อไปแล้วนั่นเอง ทำให้ข่าในส่วนี้สามารถยกกำลังลงมาจากป่าเขาเข้าดักตีปล้นชุมชนของชาวไท-ลาวขึ้นได้ในบางครั้ง^{๒๑} ส่วนชาวบ้านพื้นที่ราบชายเขาบางแห่งก็พากันกระด้างกระเดื่องไม่ขึ้นกับเจ้าเมืองนั้น ๆ ไปเสีย ดังปรากฏหลักฐานคำบอกเล่าของท้าวเพี้ยกรมการเมืองอัตปือดังต่อไปนี้:

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, อีกทีหนึ่งใน นจข. ร.๕ มท (ล)/๒๘ ลำดับที่ ๔๔ ถึงหลวงภักดีณรงค์ ขุนพรพิทักษ์ ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี ให้นำหมายประกาศห้ามอย่าให้เจ้าเมืองกรมการขึ้นไปจับขาม้าซื้อขายให้ได้ความเดือดร้อน, จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘).

^{๑๙} “คำให้การเรื่องเมืองอัตปือ.” ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔๔*, หน้า ๑๘๙.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^{๒๑} ก่อนหน้าผู้เขียนเพียงเล็กน้อย มีผู้เสนอว่าการเกิดขึ้นและมีอยู่ของกลุ่ม “โจรข่า” สัมพันธ์กับการเกิดขึ้นและมีอยู่ของเส้นทางการค้าภายในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โจรข่าที่ข่มขู่ตามป่าเขาคืออีกกลุ่มที่คอยเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากพ่อค้านักเดินทางที่อาศัยเส้นทางดังกล่าวทำการค้า (ดูรายละเอียดใน วราภรณ์ เรืองศรี. “การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาก่อนการสถาปนาระบบเทศาภิบาล.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๗๙ - ๘๐) แต่ทั้งนี้ก็น่าสนใจประเด็นที่ว่า เหตุ

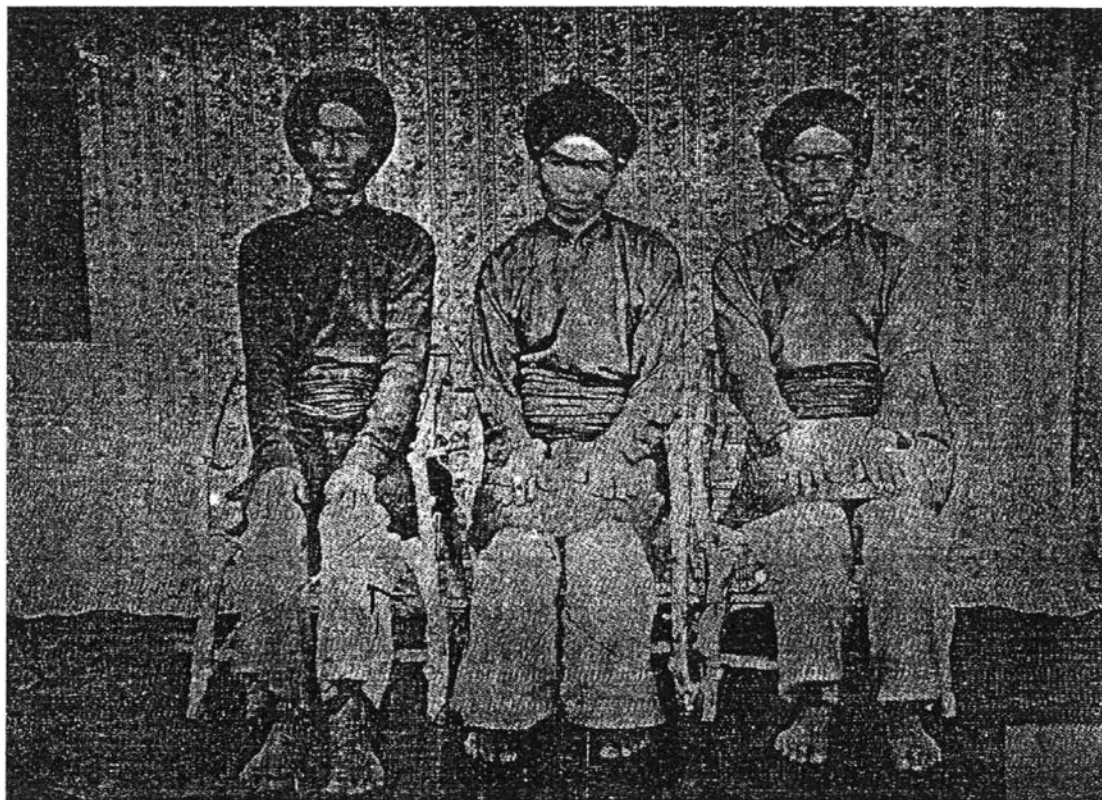
“ข้าไพร่ ข้าซัดได้ทราบความซัดว่าทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ห้ามมิให้คนไทยคนลาวไปตีข้าจับข้ามาซื้อขาย พวกข้าไพร่และข้าซัดก็พากันมีใจกำเริบเสิบสานขึ้น ท้าวเพี้ยกรมการราษฎรจะไปมากิจราชการหรือค้าขายในตำบลบ้านไพร่และข้าซัด ข้าไพร่และข้าซัดมักจะตีปล้นจับกุมเอาท้าวเพี้ยราษฎร ข้าขอบขันทสี่มาไปเที่ยวเร่ขายในเขตแดนนานาประเทศ ชุกชุมมากขึ้นกว่าแต่ก่อนโดยมาก แต่ข้าไพร่บ้านพืดตูก บ้านพืดลั้ง บ้านดวงเยาะบ้านเป่งลามที่พระราชวงศาสุยเจ้าเมืองเกลี้ยกล่อมไว้ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามลำน้ำกระเดือกลำน้ำกระจានั้น กลับใจไม่ยอมขึ้นเป็นข้าไพร่เมืองอัตปือ แต่ปีอัฐศก ศักราช ๑๒๔๘ ครั้นพระราชวงศาเจ้าเมืองจะคุมไพร่ไปปราบปรามข้าไพร่ซึ่งกลับใจ ก็เกรงความผิดจึงได้ละไว้”^{๒๒}

แต่ที่กล่าวข้างต้นนี้ไม่ได้หมายความว่า ยังไม่ถึงเวลาหรือไม่มีความชอบธรรมในการที่จะยกเลิกประเพณีตีฆ่าแต่ประการใด เพียงแต่หากพิจารณาการตอบสนองต่อกรณีดังกล่าวโดยดูจากเหตุผลหรือข้ออ้างของชนชั้นนำก็อาจทำให้สับสน เพราะในส่วนของชนชั้นนำท้องถิ่นย่อมจะไม่ได้เห็นด้วยกับการยกเลิกประเพณีนี้ อีกทั้งยังเห็นว่าการยกเลิกประเพณีดังกล่าวนี้นำมาซึ่งปัญหาการก่อกำเริบของกลุ่มชนข้า ทั้งที่การสู้รบระหว่างข้ากับชนชั้นนำท้องถิ่นนั้นเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ฝ่ายหนึ่งจัดกำลังบุกรุกเข้าไปจับคนมาขายเป็นทาส อีกฝ่ายก็ต้องจัดระบบการป้องกันตัวเอง ภายหลังระบบนี้ขยายใหญ่เกิดเป็นเครือข่ายของกลุ่มชนที่ต่อต้านการปกครองของชนชั้นนำสยามและลาว คือ รากฐานทางด้านรูปแบบการจัดตั้งทางสังคมการเมืองของขบวนการข้าเจืองนั่นเอง

โตเมื่อเส้นทางการค้าดังกล่าวถูกทำลายลงโดยกองทัพฮ่อไปแล้ว กลับไม่มีผลทำให้ “โจรข้า” สูญสิ้นไปด้วย ตรงข้ามกลับพัฒนาไปเป็นองค์ประกอบหนึ่งของ “ข้าเจือง” ที่ไม่เพียงยังคงทำการปล้นชิงและสู้รบต่อกรกับชนชั้นนำไท-ลาวดั้งเดิม แต่กลับขยายใหญ่ขึ้นเป็นกองทัพอิสระของกลุ่มชนข้า และคำเรียก “โจรข้า” ก็สะท้อนมุมมองอคติของชนชั้นนำไท-ลาวในท้องถิ่นอยู่โดยนัย เมื่อมองกลับกันโดยเริ่มจากจุดของคนข้า กลุ่มนี้อาจไม่ใช่ “โจรผู้ร้าย” ดังที่ฝ่ายรัฐและชนชั้นนำกล่าวหา หากแต่เป็นการรวมตัวกันของคนข้าที่ไม่พอใจต่อระบบสังคมที่เป็นอยู่ก็ได้ การเกิดขึ้นและมีอยู่ของ “โจรข้า” จึงสามารถพิจารณาอีกแง่มุมหนึ่งได้ โดยที่ก็ไม่ได้ละเลยความสำคัญของประเด็นเรื่องการขยายตัวของระบบการค้าก่อนการเข้ามาของลัทธิอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่ประการใด แม้ว่าอิทธิพลของลัทธิอาณานิคมได้ปรากฏขึ้นในภูมิภาคดังกล่าวแล้วก็ตาม

^{๒๒} “คำให้การเรื่องเมืองอัตปือ.” ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔๔*, หน้า ๑๙๐.

ภาพ 27. ผู้ไทแดงที่เข้าร่วมกับฮ่อและแปลงเป็นฮ่อ
(ที่มา: ทวยหาญรักษา, ๒๕๔๘: ไม่ระบุเลขหน้า)

การก่อตัวของขบวนการฆ่าเจือง

สาเหตุการก่อกบฏเป็น "เจือง" อาจสามารถพิจารณาโดยหยิบยกปัญหาใหญ่ ๆ ระดับโครงสร้างสังคมขึ้นมาพิจารณาได้ไม่ต่างจากการพิจารณาสาเหตุของการกบฏอื่น ๆ แต่หากเราจะให้ความสำคัญกับมิติทางเวลาในการพิจารณาด้วยแล้ว สิ่งจำเป็นลำดับแรก ๆ ที่ต้องจำแนกออกไปก็คือ ตัวแปรหรือปัจจัยในการพิจารณาที่นอกเหนือจากตัวแปรในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะเวลาอันใกล้เท่านั้น หมายความว่าสาเหตุลึก ๆ ของปัญหาอาจมีอยู่ก่อนแล้วเป็นเวลานาน (เช่น ไม่ว่าจะเป็ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ชนชั้น ฯลฯ) แต่ยังคงถามว่าทำไมปัญหานั้น ๆ ถึงเพิ่งจะปรากฏตัวหรือแสดงออกมาในช่วงเวลานั้น เป็นต้น ด้วยวิธีการข้างต้นก็สามารถจำแนก

สาเหตุของกรณีการเกิดขึ้นของข้าเจียงไค่ฉีคือ การเข้ามาของกลุ่มคนที่ถูกเรียกโดยลาวหลวงพระบางว่า “ฮ่อ”

การโจมตีของฮ่อมีผลทำให้ศูนย์อำนาจสำคัญของล้านช้างอ่อนแอลง ฮ่อต่างจากศัตรูผู้รุกรานกลุ่มอื่นที่ล้านช้างเคยเผชิญมาในอดีต เพราะไม่มีแนวคิดที่จะรักษาเมืองไว้ในอาณาเขตปกครองเป็นระยะเวลาสั้น ฮ่อต้องการเพียงเสบียงอาหาร ทรัพย์สินของ และกำลังคน “เข้าหัว” สมทบเป็นกองทัพ เพื่อการยิงซีฟและเลี้ยงกองทัพโดยอิสระ พระวิภาคภูวดลหรือเจมส์ แมคคาร์ธี (James Fitzroy McCarthy) เจ้ากรมแผนที่สยาม เคยเดินทางสำรวจหลายพื้นที่ในดินแดนล้านช้างขณะนั้น บันทึกถึงการเข้ามาของฮ่อที่เมืองเชียงขวางไว้ว่า:

“เมื่อพวกฮ่อเข้ามารุกราน พวกชาวบ้านก็ถูกบังคับให้ชุดทรัพย์สินขึ้นจากที่เหล่านี้โดยที่พวกใจรือดาบคอยคุมอยู่ตลอดเวลา

แม้เจดีย์บนเนินเขา ซึ่งนับว่างามที่สุดในถิ่นนี้ก็ได้รื้อถอน เมื่อมองจากที่ไกลจะเห็นว่ายังสมบูรณ์แต่พอเข้าใกล้ก็เห็นรอยแตกทั้ง ๓ ด้าน ตั้งแต่เกือบยอดคอร่องลงมาจนถึงฐาน โขดยังดีที่ยอดแหลมสูงถึง ๖๐ ฟุตนั้นยังอยู่ดี ไม่หักลงมาว่ากันว่าพวกฮ่อได้ทองคำหนักถึง ๗๐๐ รูปี จากเจดีย์นี้ เศษโลหที่บรรจุของพุทธบูชายังหล่นกระจายอยู่ทั่วไป เห็นว่ารูปทรงงดงามมาก”^{๒๐}

ส่วนเวียงจันทน์ที่ถูกฮ่อรุกรานก็ดูจะมีสภาพไม่ต่างกัน เวียงจันทน์ที่ถูกกองทัพสยามเผาทำลายกลายเป็นเมืองร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ จนถึงปีพ.ศ.๒๔๑๖ ได้มีคนลาวอพยพจากเชียงขวางเข้ามาตั้งรกรากจนเกิดชุมชนขนาดเล็กขึ้น เวียงจันทน์จึงไม่ได้เป็นแหล่งทรัพย์สินสิ่งของอันใด นอกเสียจากเจดีย์เก่าแก่ เวียงจันทน์จึงไม่ได้หลุดรอดการขูดลอกหาสมบัติของฮ่อเช่นกัน ดังที่พระวิภาคภูวดลบันทึกว่า:

“ใกล้เวียงจันทน์ มีเจดีย์สถานที่น่าสนใจ ชื่อวัดหลวง (Wat Luang) เป็นที่ซึ่งศาสนาและสงครามเข้ามาผูกพันอยู่ด้วยกัน ตอนล่างมีลักษณะเป็นป้อมปราการ มีช่องปืนใหญ่ พวกฮ่อเข้ามายึดครองวัดนี้โดยไม่มีผู้ขัดขวาง และได้ทำลายยอดเจดีย์ซึ่งสร้างด้วยหินทรายตากแห้งมหายาบ ๆ ลงเสียในระหว่างชุด

^{๒๐} พระวิภาคภูวดล (James Fitzroy McCarthy). บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม, หน้า ๖๐.

ค้นหาขุมทรัพย์ หลังจากนั้นก็บุกเข้าโจมตีเวียงจันทน์ ปล้นทรัพย์สินของชาวเมืองที่ไม่มีกำบังป้องกัน”^{๒๔}

และอีกที่หนึ่งกล่าวไว้ว่า:

“เจดีย์หลายองค์ ส่งยอดเรียวสูงไสวอย่างเชิญชวน แต่เราไม่อาจออกห่างจากที่ปักได้ไกลนัก เพราะพวกฮ่ออาจจะแอบซ่อนอยู่หลังไม้ไผ่ก็ได้ วัตน์นั้นถูกทำลายพินาศสิ้น คัมภีร์ไบเบิลบอกชัดเจนเป็นพะเนิน ถ้าไม่มีคนดูแลโดยเร็วก็คงจะเสียหายไปทั้งหมด”^{๒๕}

ไม่ใช่แต่เพียงทรัพย์สินสิ่งของวัดวาอารามเท่านั้น คนลาวที่ไม่ยอมเข้าสู้หรือยอมจำนนยังต้องเผชิญชะตากรรมต่าง ๆ เช่น การถูกกวาดต้อนไปใช้แรงงาน ดังมีหลักฐานเป็นบันทึกการสำรวจขึ้นเดียวกันนี้เล่าว่า:

“เมื่อนั้นตกอยู่ในอำนาจพวกฮ่อ ชาวบ้านต่างพากันรู้สึกลัวว่านายใหม่กลุ่มนี้รีดนาทาเร้นอย่างรุนแรงมาก ที่มั่นของพวกโจรซึ่งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำ (Tung Chieng Kam) ห่างออกไปชั่วคราว ๓ วัน เพิ่งจะถูกไฟไหม้ด้วยอุบัติเหตุ และพวกชาวบ้านก็ถูกกวาดต้อนไปใช้แรงงานซ่อมแซม... ลักษณะภูมิประเทศต่อไปก็เป็นเช่นเดียวกับที่เราเคยผ่านพบมาแล้ว มีทุ่งร้าง ไม่มีร่องรอยผู้คนอาศัย เราส่องกล้องกวาดไปทั่วครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ไม่พบจุดหมายใด ๆ”^{๒๖}

ชะตากรรมที่คนลาวเผชิญอยู่ในขณะนั้น เกือบจะเป็นตรงกันข้ามกับที่คนข่าเผชิญ ฮ่อไม่เพียงไม่ได้บุกโจมตีหมู่บ้านข่า ตรงข้ามฮ่อกลับให้ความสำคัญกับข่า ฮ่อมักอาศัยความร่วมมือจากข่าและผู้ไทแดงในการโจมตีเมืองสำคัญของลาว หมู่บ้านข่าแม้เป็นแหล่งเศรษฐกิจสำคัญของล้านช้าง เป็นแหล่งที่มาของสินค้าจำพวกของป่าหายาก แต่บรรดาสิ่งของเหล่านั้นยังต้องแปรเปลี่ยนเป็นสินค้าไปขายยังต่างแดน ทรัพย์สิ่งของของคนข่าก็ดูจะไม่มีประโยชน์สำหรับฮ่อเท่าไรในการยังชีพ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐-๖๑.

แบบกองโจร แต่ข้าก็ยังสำคัญต่อฮ่อในแง่ของกำลังคน ฮ่อจึงเกลี้ยกล่อมข้าให้เข้าเข้าร่วมสมทบเป็นกำลังสำหรับต่อสู้ลาว เวียดนาม และสยาม^{๒๓}

อีกทั้งข้ายังเป็นกลุ่มคนขนาดมหึมาที่ไม่พอใจศัตรูของฮ่อ เช่น ลาว เวียดนาม และสยาม อยู่เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อฮ่อสามารถเจรจาเป็นมิตรไมตรีกับข้าได้เป็นผลสำเร็จ นำมาสู่ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดของทั้งสองกลุ่มชน จึงเกิดเป็น “เครือข่ายกลุ่มชน” ขนาดใหญ่ขึ้น อาศัยความสัมพันธ์แนวราบต่อรองกับความสัมพันธ์แนวตั้ง โดยเครือข่ายแรกเกิดจากความร่วมมือกันระหว่างลาว ผู้ไท สยาม และเวียดนาม ซึ่งเป็นกลุ่มที่สัมพันธ์กันทั้งในทางวัฒนธรรม การเมือง และการค้ามาเป็นเวลานาน^{๒๔} ส่วนอีกเครือข่ายประกอบด้วยไพร่พื้นเมือง เช่น ฮ่อ ข้า ผู้ไทแดง ม้ง ลือ เครือข่ายแรกเป็นเครือข่ายของกลุ่มชนชั้นปกครอง ขณะที่เครือข่ายหลังนี้มีองค์ประกอบจากการร่วมมือกันของกลุ่มชนผู้ถูกปกครองนั่นเอง สงครามการต่อสู้กันระหว่างสองเครือข่ายนี้จึงเป็นสงครามการต่อสู้กันระหว่างสองชนชั้นหลัก ๆ ที่มีบทบาทต่อรัฐล้านช้างขณะนั้นได้ในตัว

ข้าเป็นกลุ่มหลักที่สนับสนุนฮ่อและเห็นประโยชน์จากการเข้าร่วมกับฮ่อต่อสู้ลาว สภาพเช่นนี้เกิดขึ้นกับกลุ่มอื่น เช่น ม้ง และผู้ไทแดง ด้วยเช่นกัน ภายหลังจากสองกลุ่มนี้ก็เข้าร่วมเป็นกำลังให้กับข้าเคียงด้วย ขณะที่ชนชั้นนำลาวเป็นฝ่ายนิยมสยาม ข้า ม้ง ผู้ไทแดงที่ถูกลาวปกครองก็ถือโอกาสเข้าร่วมกับฮ่อโจมตีลาวและสยาม ดังที่ปรากฏหลักฐานรายงานว่า ในปีพ.ศ.๒๔๒๖ “ฮ่อในค่ายมีพวกฮ่อและข้าพวญฮ่อ ชายหญิง ๔๐๐ เศษ”^{๒๕} และดังที่บันทึกของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เล่าถึงพวกม้อยหรือผู้ไทแดงกลุ่มหนึ่ง^{๒๖} ในเมืองจาดและบริเวณข้างเคียงว่า:

^{๒๓} จิระนันท์ พิตรปรีชา. “หัวพันห้าทั้งหก: ชนชาติและความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ลาว-ไทย.” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๙ (กรกฎาคม ๒๕๒๙), หน้า ๑๑๐ - ๑๒๐.

^{๒๔} แสง มาละแซม. “คนไทในล้านช้าง.” ใน ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนกุล. (บก.). *ล้านนาสู่ล้านช้าง* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๖), หน้า ๓๙ - ๕๐.

^{๒๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *จดหมายเหตุพระราชมัยวาทย์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๙* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๔๔ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระเมรุสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๔๔), หน้า ๖๕.

^{๒๖} ชื่อนี้ปกติเวียดนามใช้เรียกคนข้า แปลว่า “คนป่า” แต่ลาวและไทยใช้เรียกผู้ไทแดง ทั้งนี้เนื่องจากชาวเวียดนามไม่นิยมเรียกจำแนกระหว่างคนข้ากับผู้ไทแดง แต่จะเรียกรวมกันว่า “ม้อย” คือถือเป็น “คนป่า” ทั้งคู่ ทั้งนี้ก็สอดคล้องกับสภาพของชีวิตความเป็นอยู่ของคนในเขตหัวพันห้าทั้งหกที่คนข้ากับผู้ไทแดงจะอยู่ปะปนรวมกัน ขณะที่ลาวและไทยจำเป็นต้องจำแนกเพื่อประโยชน์ในการจัดเก็บส่วยสาอากรและการควบคุมกำลังคน ปรากฏหลักฐานในจดหมายลายมือที่เจ้าหมื่นไวยวรนาถกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีพ.ศ.๒๔๒๙ มีใจความกล่าวถึง “ม้อย” ว่า “เพศภาษาของพวกม้อยนั้นเป็นชื่อทางเมืองญวนเรียก เพราะในอาณาเขตญวนมีพวกม้อยอยู่เป็นอันมาก แต่ฝ่ายข้างหัวเมืองพันห้าทั้งหกเรียกว่า พวกผู้ไทแดง” (นจข. ร. ๕ ม. ๖๔/๑๗ ปราบฮ่อ ร.ศ.๑๐๕).

“อนึ่ง พวกมอญที่เข้าทูลขอ ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองจาด และในตำบลแขวงเมือง
โศย ซึ่งมีใจยินดีเที่ยวทำการโจรกรรมเป็นกำลังของพวกฮ่อ มีอยู่หลายตำบล เมื่อ
กองทัพได้ยกไปถึงเมืองจาดแล้วนั้น กองทัพได้แต่งคนให้ออกเที่ยวเกลี้ยกล่อม
เพื่อให้มาตั้งอยู่ตามภูมิลำเนาเดิมต่อไป พวกมอญนั้นก็มีความขัดแย้งหายอมมาไม่
ยังเป็นกำลังช่วยพวกฮ่ออยู่เสมอ”^{๑๑}

การบุกกรุกเข้าไปในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธเช่น วัด เจดีย์ ไม่ได้เป็นสิ่งเลวร้ายในสายตา
ของคนข่าแต่อย่างใด เมื่อนึกถึงว่าพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ของชนชั้นนำที่เคยมีอำนาจกดขี่คนข่ามา
เป็นเวลานาน ข่าส่วนหนึ่งถูกใช้ให้ทำหน้าที่รักษาวัด เจดีย์ วิหาร และเป็น “ข่า” รับใช้พระภิกษุสงฆ์
ในท้องที่สำคัญ ๆ ของล้านช้างมาก่อน อีกทั้งคนข่าส่วนใหญ่ในขณะนั้นยังมีคติความเชื่อทางศาสนา
ที่แตกต่างจากลาวและสยาม ข่านับถือผีตามคติความเชื่อดั้งเดิม ขณะที่ลาวและสยามนับถือพุทธ
ศาสนา^{๑๒}

หลวงพระบางไม่มีกำลังพอจะปราบปรามฮ่อให้ราบคาบ ข่าอำนาจที่เคยมีในระดับท้องถิ่น
ยังถูกตัดขาด เนื่องจากฮ่อและข่ายึดครองพื้นที่สำคัญไปหลายแห่งด้วยกัน ราชสำนักหลวงพระบาง
มีสถานะเหนือกว่าแคว้นสิบสองจุไทยเพียงเล็กน้อย อีกทั้งเมืองในแคว้นดังกล่าวยังคงหาโอกาส
กระด้างกระเดื่องอยู่เสมอ เมื่อฮ่อเข้ามาจึงมีชนชั้นนำท้องถิ่นบางกลุ่ม เช่น ที่เมืองไล คิดจะเกลี้ย
กล่อมฮ่อไว้ใช้เป็นกำลังสำหรับต่อรองกับหลวงพระบาง^{๑๓} แต่ก็เกิดขัดแย้งกันในประเด็นปัญหาเรื่อง
เมืองแกงขึ้นเสียก่อน เพราะฮ่อฆ่าเจ้าเมืองแกงตายในปีพ.ศ.๒๔๑๙^{๑๔} ทำให้ฝ่ายเมืองไลต้อง
ระมัดระวังท่าทีไปโดยปริยาย สภาพความไร้ระเบียบของบ้านเมืองที่เกิดขึ้นซึ่งมีสาเหตุมาจากการ
เข้ามาของฮ่อ ทำให้ราชสำนักหลวงพระบางอ่อนแอลงอย่างเห็นได้ชัด มีการลดอำนาจการควบคุม
หัวเมืองบริวารไปโดยปริยาย ซึ่งแทนที่จะทำให้ชนชั้นนำท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น ก็กลับแทนที่ด้วยการ
เกิดกบฏขึ้นได้อย่างง่ายดาย กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป แม้ในบริเวณใกล้กับเมืองนครหลวงพระบาง
เอง

^{๑๑} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒, หน้า ๔๙๑.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน Charles Archaimbault. "The Sacrifice of Buffalo at Vat Phu." in Renede Bereal [Ed.]. Kingdom of Laos [France-Asia, 1959], pp.156-161; ปราวณี วงษ์เทศ. "ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของชาวขมุ." ใน สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย (Thailand: Culture and Society). (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๗-๑๔๘.

^{๑๓} หจข. ร.๕ ม.๒.๑๒ ค/๑ โบบอกเมืองไล.

^{๑๔} "คำให้การอภัยบาเนอิก พระยาราชราชานุฎลแปนผู้บังคับทาม." ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ แผ่นที่ ๔ นำเบอร์ ๒๕ วันอาทิตย์
เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีชวดอัฐศก ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๑๙), หน้า ๒๘.

ในปีพ.ศ.๒๔๑๘ พวกข้าภายใต้อำนาจชื่อ นี (Nhi) ได้ก่อกบฏรวบรวมคนเข้าตั้งขึ้นเป็นกองกำลังอิสระ เทียวปล้นสะดมอยู่ในบริเวณรอบนอกใกล้ ๆ กับเมืองนครหลวงพระบาง พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรส่งกำลังออกไปปราบปรามเป็นหลายคราวแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ มีแนวโน้มที่ข้าส่วนนี้จะขยายตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงกับส่งกำลังเข้าปล้นเมืองหลวงพระบางเป็นหลายคราวในปีเดียวกันนั่นเอง พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรจึงขอกำลังจากทัพสยามที่ขึ้นไปปราบฮ่ออยู่บริเวณเวียงจันทน์และเชียงขวาง ให้ช่วยเหลือปราบปรามข้ากลุ่มนี้ด้วย เหตุการณ์จึงสงบลง เนื่องจากนี้เสียชีวิตในระหว่างสู้รบ^{๓๕} แต่การกบฏกลับลุกลามขึ้นที่บริเวณหัวพันห้าทั้งหกและแคว้นสิบสองจุไท ก่อนที่จะขยายลงมาครอบคลุมบริเวณทุ่งเชียงคำ แคว้นพวน โอบล้อมดินแดนล้านช้างที่ขณะนั้นมีหลวงพระบางเป็นศูนย์กลาง ในปีพ.ศ.๒๔๒๓ พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรจึงมีใบบอกลงมาขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ และรายงานสถานการณ์ว่า ข้าเป็นกบฏกำเริบหนักขึ้นทุกที ๆ ได้ส่งให้กรมการเมืองนำกำลังไปปราบปรามก็กลับต้องพ่ายแพ้กลับมา เนื่องจากขาดเสบียงอาหาร อาวุธ "ปัสตัน" (กระสุนดินดำ) และยุทธปัจจัยอื่น ๆ^{๓๖}

กล่าวได้ว่า ความไม่พอใจของข้าต่อชนชั้นนำลาวและสยามนั้นมีมาอยู่ก่อนแล้ว แต่ก็ไม่มีความช่วยเหลือทำให้ชนชั้นนำลาวอ่อนแอลงเหมือนอย่างที่ฮ่อทำ และไม่มีรูปแบบการจัดองค์กรให้ข้าได้เห็นได้เรียนรู้แล้วนำมาปรับใช้เหมือนที่เห็นจากฮ่อ เหตุตั้งนั้น การก่อกบฏเป็น "เงือง" ของข้าในช่วงระยะต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ จึงเกิดขึ้นคู่ขนานกับการเข้ามามีบทบาทของฮ่อในดินแดนล้านช้างและตั้งเคียง

ในแง่หนึ่ง "โจรข้า" ที่ปรากฏในหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยและลาว มีลักษณะที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับ "โจรสังคม" (Social Bandit) และ "ข้าเงือง" ก็มีลักษณะที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับขบวนการ "กบฏแบบดั้งเดิม" (Primitive Rebels) ในงานของอีริค เจ. ฮอบส์บอม (Eric J. Hobsbawm)^{๓๗} กล่าวคือ "โจรข้า" เกิดขึ้นจากความไม่พอใจของคนข้าที่มีต่อระบบสังคมที่เป็นอยู่ มีเจตจำนงอย่างแรงกล้าที่จะตอบโต้บางประการต่อความรุนแรงที่รัฐและชนชั้นนำกระทำต่อคนข้า ทั้งยังถือเป็นมาตรการป้องกันตนเองจากการคุกคามของภายนอก การปล้นสะดมอยู่ในตัวว่า ผู้ที่จะถูกปล้นนั้นไม่ใช่คนในชุมชนเดียวกับตน แต่เป็นคนภายนอกที่ถูกมองว่ามีสถานะที่เหนือกว่าและ

^{๓๕} แกรนท์ อีแวนส์ (Grant Evans). ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว ประเทศกลางแผ่นดินใหญ่เอเชียอาคเนย์ แปลโดย ดุษฎี เสงี่ยมอนต์. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๙). หน้า ๓๗.

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑๑ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๘ (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตินาถนารถ ในพ.ศ. ๒๔๗๘). หน้า ๖๐ - ๖๑.

^{๓๗} Eric J. Hobsbawm. *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* [London: Manchester University Press, 1963], pp.13 - 29.

จึงจะเอาวัดเขาเปรียบพวกตนอยู่เสมอ แต่ “โจรฆ่า” ก็ยังไม่มีแนวความคิดที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมอย่างเพียงพอที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นอยู่

การเกิดขึ้นของขบวนการ “ฆ่าเจ็อง” จึงเป็นช่องทางที่สนองตอบต่อข้อจำกัดของ “โจรฆ่า” โดยตรง จากการเป็น “โจรผู้ร้าย” ที่คอยก่อวุ่นชนชั้นนำสร้างความเสียหายให้แก่ชีวิตและทรัพย์สินของชนชั้นนำเป็นบางครั้งบางคราว ก็กลายเป็นขบวนการกบฏของกลุ่มชนชนานาใหญ่ขึ้น ทำการต่อต้านชนชั้นนำอย่างแข็งขัน และมีแนวคิดที่เป็นระบบชัดเจนว่าจะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่รูปแบบที่ดีกว่าที่เป็นอยู่อย่างไร ส่วนจะเป็นแนวทางที่ถูกต้องหรือไม่ จะได้รับชัยชนะในบั้นปลายหรือไม่นั้น กลายเป็นอีกเรื่องหนึ่งไปเลย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยตนเองจากอำนาจการปกครองแบบอาณานิคม มักเป็นไปโดยมี “ความรุนแรง” เป็นองค์ปัจจัยสำคัญหนึ่งอยู่เสมอ ดูเหมือนยากจะหลีกเลี่ยงได้ ฟรานซ์ ฟานง (Frantz Fanon) นักคิดนักปฏิวัติที่ต่อต้านระบอบอาณานิคมฝรั่งเศส ให้ความเห็นว่าเป็นเพราะวิถีคิดแบบคู่ตรงข้ามแบ่งแยกเขา-เราฝังรากลึกอยู่ในระบบสังคมการเมืองแบบอาณานิคม จนยากที่จะสลัดทิ้งไปโดยง่าย การที่คนพื้นเมืองจะสามารถปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากการครอบงำของชนชั้นนำได้นั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยความรุนแรงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะระบอบอาณานิคมตั้งฐานคิดอยู่บนความรุนแรงที่หมายมุ่งจะกดขี่ “คนอื่น” อยู่ตลอดเวลา สิ่งนี้กลายเป็นวัฏจักรของความรุนแรงเมื่อวิถีคิดแบบนี้ต้องถูกย้อนแย้งกลับไปยังชนชั้นนำของระบอบอาณานิคมเอง

สรุปจากความเห็นของฟานงก็คือ ชนชั้นนำของระบอบอาณานิคมต่างหากที่ เป็นผู้สร้างเงื่อนไขของความรุนแรงให้เกิดขึ้นในสังคม ก่อนที่ความรุนแรงนี้จะถูกส่งผ่านหรือย้อนกลับไปทำร้ายเจ้าอาณานิคมเสียเอง การล้มล้างอำนาจอาณานิคมที่มาจากชนชั้นระดับล่างสุดของสังคมจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เต็มไปด้วยความรุนแรงอยู่เสมอ กล่าวง่าย ๆ (ตามแนวอธิบายของฟานง) ก็คือ การล้มล้างอำนาจอาณานิคมโดยคนพื้นเมือง จะเป็นกระบวนการแทนที่คนชาย-หญิงจาก “สายพันธุ์” (species) หนึ่ง ด้วยคนชาย-หญิงจากอีก “สายพันธุ์” (species) หนึ่ง จะเป็นกระบวนการแทนที่กันระหว่างระบบสังคมแบบเก่ากับแบบใหม่อย่างเกือบจะเรียกได้ว่าครบถ้วนสมบูรณ์ และจะประสบความสำเร็จอย่างแท้จริงก็ด้วยการเปลี่ยนแปลงที่มาจากล่างสู่บน^{๓๘}

^{๓๘} Frantz Fanon. *The Wretched of the Earth* Translated by Constance Farrington. [New York: Grove Press, 1963]. pp.35-36.

Collection Raquez - LAOS - No. 2 - 21 - General Mission - Hill of the ...

ภาพ 28. ชนพื้นเมืองในล้านช้าง
(ที่มา: หจช. ภ.๐๐๔ หนพญ.๓๓/๓๓)

แผนที่ 2. ประเทศลาวแสดงเขตแขวงต่าง ๆ
 (ที่มา: บุญช่วย, ๒๕๔๗: ไม่ระบุเลขหน้า)

ข้าขัด-ข้ากำเริบ-ข้ากระบถ-ข้าเจือง

ในปีพ.ศ.๒๔๑๗ ระหว่างที่ฮ้อกำลังก่อปัญหาให้กับชนชั้นนาลาวอยู่นั้น ฝ่ายราชสำนักหลวงพระบางก็มุ่งความสนใจไปที่ปัญหาฮ้อ อันที่จริงการเข้ามาของฮ้อนั้นมีมานานแล้ว เพียงแต่ว่าในครั้งอดีตนั้น ฮ้อเข้ามาทำการค้าขายเป็นหลัก ไม่ได้มีกองกำลังเข้ามาก่อความวุ่นวาย และเจ้านครหลวงพระบางก็เคยให้การอุปถัมภ์ฮ้อที่เข้ามาพึ่ง โดยขุบเลี้ยงให้เป็นขุนนางมีตำแหน่งคือ พระยาอิศรเพชร และพระยาอริยวงษา^{๓๕} เมื่อมีทัพฮ้อเข้ามาในปีพ.ศ.๒๔๑๘ พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรได้มีบัญชาให้พระยาอิศรเพชรกับพระยาอริยวงษานำกำลังยกไปตีทัพฮ้อเป็นสองทาง แต่พระยาทั้งสองกลับวิวาทจนถึงขั้นสู้รบกันเอง^{๓๖} กลายเป็นปัญหาแก่หลวงพระบางขึ้นอีกทางหนึ่ง พระยาพิไชยจึงได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ไพร่ ๑,๐๐๐ คน เข้าร่วมกับกองทัพที่ส่งขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ที่มีเจ้าพระยาภูธราภัย (เวก บุญยรัตพันธุ์) ผู้รั้งตำแหน่งสมุหนายก เป็นแม่ทัพใหญ่ ยกขึ้นไปช่วยหลวงพระบางทำการปราบปราม^{๓๗}

ในปีพ.ศ.๒๔๑๙ ระหว่างที่ทัพเจ้าพระยาภูธราภัยกำลังปราบปรามฮ้ออยู่ที่ทุ่งเชียงคำนั้นเอง ก็ได้มีใบบอกแจ้งลงมายังกรุงเทพฯ ว่า นอกจากฮ้อและการสู้รบกันระหว่างพระยาอิศรเพชรกับพระยาอริยวงษาแล้ว ขณะนั้นหลวงพระบางยังเกิดศึกขึ้นอีกทาง คือ "พวกข้ากำเริบขึ้นในเมืองหลวงพระบางเป็นการสามทาง"^{๓๘} โดยในหลักฐานข้างต้นเจ้าพระยาภูธราภัยได้เล่าเหตุการณ์ว่า ข้าได้ยกกำลังมาปล้นฉวางข้าวที่บ้านสบฮี ซึ่งเป็นแหล่งเสบียงอาหารสำหรับกองทัพสยาม พระยาตีแทนเมืองหลวงพระบางกับหลวงมหาดไทยเมืองอุดรดิฐ ผู้ทำหน้าที่รักษาฉวางข้าว ได้นำกำลังออกต่อสู้แต่ก็พ่ายแพ้พวกข้า หลวงมหาดไทยกับนายบุญยัง บุตรชาย เสียชีวิตในที่รบ พระยาตีแทนกับไพร่พลผสมไทย-ลาวพากันหลบหนีไปยังเมืองหลวงพระบาง^{๓๙}

ต่อมาพระยาสุรินทรราชาเสนี พระยากำแพงเพชร พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ได้ส่งกองทัพไปปราบข้า โดยจัดนายทัพนายกองให้คุมไพร่ ๒,๐๐๐ คนเศษ เนื่องจากข้ามีกำลังกระจัดกระจายอยู่หลายพื้นที่ จึงแบ่งกำลังออกเป็น ๕ กอง ยกแยกกันไปทางบ้านสบฮี แม่น้ำอู เมืองงอย แม่น้ำ

^{๓๕} หจช. ร.๕ นก.๓๕/๑๗๗ หนังสือเมืองหลวงพระบางแจ้งข้อราชการทัพฮ้อ.

^{๓๖} "เรื่องปราบปรามพวกฮ้อ." ใน ยุทธโกษา เล่ม ๑ แผ่นที่ ๓๖ วันพุธที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ.๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖), หน้า ๒๘๖.

^{๓๗} "คำให้การขุนสมุทราภัย." ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ แผ่นที่ ๓ นวเบอร์ ๑๗ วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑ ค่ำ ปีชวดยังเป็นสัปตศก ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๔๑๘), หน้า ๒๐.

^{๓๘} "บอกเจ้าพระยาภูธราภัย." ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ แผ่นที่ ๑๐ นวเบอร์ ๗๓ วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวดอัฐศก ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๑๙), หน้า ๗๖.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน.

เชื่อง แม่น้ำคาน เมืองไซ เมืองฮุน ตามลำดับ แต่ยังไม่ทันได้สู้รบกับข้า เจ้าพระยาภูธราภัยได้มีคำสั่งเรียกให้กำลังทั้ง ๕ กอง รวมกันยกมาช่วยรบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำ เพราะเห็นว่าที่ข้ากำเริบขึ้นนั้น เพราะฮ่อเป็นตัวการใหญ่คอยหนุนหลังและยุยงอยู่ ถ้ากองทัพปราบฮ่อได้สำเร็จ ข้าก็จะสงบไปเอง หรือไม่หากข้ายังต่อสู้ขัดขืนไม่อยู่โดยสงบ ก็จะถูกปราบปรามได้ง่าย^{๔๔} แต่การณหาได้เป็นดังที่เจ้าพระยาภูธราภัยคาดไว้ไม่ เมื่อฮ่อถูกปราบถูกขับไล่ออกจากทุ่งเชียงคำได้สำเร็จ เหตุการณ์ทางด้านข้าก็ยังไม่สงบ แต่กลับลุกลามขยายใหญ่ขึ้น เนื่องจากระหว่างที่กองทัพสยามกับหลวงพระบางมุ่งความสนใจไปที่ฮ่อเป็นด้านหลักอยู่นั้น ข้าจึงมีจังหวะเวลาสะสมกำลังรอคอยโอกาสควบคู่กับคอยบุกตีชิงเสบียงอาหารของกองทัพสยามแล้วหลบหนีไป

ใบบอกของพระยาสุรินทรราชเสนี^{๔๕} ที่เป็นรายงานเหตุการณ์ลงมายังกรุงเทพฯ ก็ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกบฏข้าเพิ่มเติมว่า ระหว่างที่กองทัพสยามกำลังสู้รบกับฮ่ออยู่ที่ทุ่งเชียงคำ ทางด้านบ้านสบฮี ซึ่งเป็นบริเวณใกล้ ๆ กันนั้น พวกข้ามีกำลังคนราว ๕๐๐-๖๐๐ คนเศษ ได้ยกมาล้อมพระยาตีแทนเมืองหลวงพระบาง หลวงมหาดไทยเมืองอุดรดิฐ กับไพร่สมไทย-ลาวราว ๕๐ คนเศษ ซึ่งรักษาฉางข้าวอยู่ที่บ้านสบฮี ได้สู้รบกับพวกข้าจนถึงอาวุธสิ้น พวกข้าเอาปืนและหน้าไม้ยิงถูกหลวงมหาดไทยเมืองอุดรดิฐกับนายบุญยัง บุตรชายหลวงมหาดไทยกับไพร่ผู้ติดตามอีก ๒ คนเสียชีวิต ส่วนคนที่เหลือถูกอาวุธหน้าไม้ของข้าป่วยเจ็บไปหลายคน ฝ่ายข้าถูกอาวุธปืนตายไป ๓๐ คนเศษ พระยาตีแทนเห็นเหลือกำลังจึงสั่งให้จุดไฟเผาบ้านเรือนและฉางข้าวทิ้งเสีย แล้วหลบหนีไปทางปากแม่น้ำโขงขึ้นไปยังเมืองหลวงพระบาง^{๔๖}

พระยากำแพงเพชร เห็นว่าพวกไทยและลาวเสียที่เช่นนี้ มิไว้ใจแก่ราชการ จึงแต่งให้หลวงธรรมปริชา หลวงรักษาบุรี ปลัดขุนกรมการ คุมไพร่ที่ถูกส่งมาจากเมืองกำแพงเพชรราว ๒๐๐ คนเศษ ออกไปปราบปรามพวกข้า พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร แต่งให้พระยานามเสนา คุมไพร่ลาวหลวงพระบางจำนวน ๑๒๐ คน พร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธกระสุนดินดำ ฝ่ายพระยาสุรินทรราชเสนา ก็ได้จัดให้หลวงพล พระนครไทย คุมไพร่เมืองพิษณุโลกจำนวนราว ๒๐๐ คนเศษ ยกขึ้นไปปราบข้ารวมเป็น ๓ กอง กำหนดให้ไปพบรวมกันที่บ้านสบฮี แต่เมื่อไปถึงก็ไม่พบ “อ้ายพวกข้ากระบด” แต่อย่างไร เนื่องจากข้ารู้ว่าจะมีกองทัพมาปราบปรามจึงหลบหนีไป^{๔๗}

กองทัพได้จัดการตรวจตราบ้านสบฮี ให้ควบคุมเข้มงวดมากขึ้น เพราะต้องการจะรักษาบ้านสบฮีนี้ไว้ สำหรับส่งกำลังคนและเสบียงในการทำศึกปราบฮ่อต่อไป รวมถึงบ้านหาดตอที่อยู่

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๔๕} “บอกพระยาสุรินทรราชเสนี.” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ แผ่นที่ ๑๐ นานเบอร์ ๗๓ วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวดอัฐศก ๑๒๓๔ (พ.ศ. ๒๔๑๙), หน้า ๗๗ - ๗๘.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

ใกล้ ๆ กันด้วย จากนั้นก็ได้มีการนำข้าเข้าหาแม่ทัพนายกอง ข้าที่อยู่ใกล้ ๆ บริเวณบ้านสบฮี บ้านหาดตอ ที่เคยเข้าร่วมกับข้ากบฏบางส่วนได้พาครอบครัวเข้าหาพระศรีสำโรง บางครอบครัวก็เข้าหาพระยาสุพันท์อำมาตย์หัวพันเมืองขึ้น ทั้งหมดรวมได้ข้าชายหญิงกลับมาถือน้ำสวามิภักดิ์ต่อเจ้านครหลวงพระบางจำนวนราว ๓๐๐ คนเศษ ส่วนข้าที่เหลือที่อยู่ไกลออกไปยังกระด้างกระเดื่องอยู่ ไม่ได้เข้าหาเจ้านายคนไหน^{๔๘}

พระยาสุรินทรราชเสนากับพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรประชุมปรึกษากันแล้วจึงจัดทัพขึ้นใหม่ ให้เจ้าราชสัมพันธ์วงษ์ ผู้ว่าที่ราชวงษ์ขุนทัพนายกองคุมไพร่ ๕๒๐ คน พระศรีสำโรง นายทัพคุมไพร่ ๕๐๐ คนเศษ รวมทั้งสองกองเข้าด้วยกันเป็นจำนวนไพร่กว่า ๑,๐๒๐ คนเศษ ยกไปทางแม่น้ำอูสู่เมืองงอย พระยานรพา หัวพันปากแฉงคุมไพร่ ๒๕๐ คนเศษ ยกไปทางแม่น้ำเชียง แม่น้ำแฉง พระยาเมืองแพนคุมไพร่ ๑๕๒ คน ยกไปทางแม่น้ำคาน ท้าวสุก ท้าวขุน ท้าวเม้า คุมไพร่ ๒๐๐ คน ยกไปทางเมืองไซ เมืองฮุน ทั้งหมดนี้ก็เพื่อหวังให้ติดตามกวาดล้าง "พวกข้ากระบด" ให้สำเร็จโดยเร็ว แต่ก็มีอันต้องพับไป เพราะต้องหันกลับมารบกับฮ่อที่ทุ่งเชียงคำเสียก่อน^{๔๙}

ต่อมาในปีเดียวกัน (พ.ศ. ๒๔๑๙) นั้นอีก ได้เกิดเหตุการณ์สู้รบระหว่างข้ากับลาวขึ้นที่เมืองงอย ทัพของพระยาศรีมหานคร พระยาเชียงเหนือ และพระยาศรีนคราคุด ที่ส่งขึ้นไปปราบข้าเมืองงอย พ่ายแพ้หลบหนีกลับไปยังหลวงพระบาง มีใบบอกแจ้งไปยังพระสุริยภักดีและพระยาพิไชย^{๕๐} อธิบายเหตุการณ์ว่า สาเหตุที่เกิดข้ากบฏขึ้นที่เมืองงอย เพราะคนตองซู่ที่ชื่อ "ไปก่าตัน" ที่มาได้ภรรยาอยู่เมืองงอย ยุยงพวกข้าให้ก่อการกำเริบต่อเมืองหลวงพระบาง ดูเหมือนพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร พระสุริยภักดี และพระยาพิไชย จะไม่เชื่อถ้อยคำของพระยาศรีมหานคร พระยาเชียงเหนือ และพระยาศรีนคราคุด พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรเห็นว่าบุคคลทั้งสามมีความผิดให้เขียนตีคนละ ๓๐ ที จากนั้นให้นำกำลังกลับไปทำการแก้ตัวปราบปรามข้าให้สำเร็จจงได้^{๕๑}

เหตุการณ์เป็นอย่างนั้นเหมือนเดิม คือ พระยาศรีมหานคร พระยาเชียงเหนือ พระยาศรีนคราคุด ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จในการปราบข้าที่เมืองงอย การกลับไปปราบข้าครั้งที่สองของกลุ่มพระยาศรีมหานคร แม้จะเข้าเมืองงอยได้สำเร็จยึดเมืองคืนมาได้ แต่ก็กลับถูกข้าเป็นปัดล้อมสู้รบเป็นหลายวัน การจัดส่งกำลังคนเสริมและการลำเลียงเสบียงอาหารเป็นเรื่องยากลำบาก เพราะมักจะถูกฝ่ายกบฏตีตัดแย่งชิงไปได้เกือบทุกครั้ง แต่ครั้งจะส่งทัพใหญ่ไปปราบปรามก็ทำไม่ได้ เพราะหลวง

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

^{๕๐} "บอกพระสุริยภักดีแลพระยาพิไชย." ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ แผ่นที่ ๔๓ น้าเบอร์ ๓๓๗ วันอาทิตย์ เดือน ๒ แรม ๑๕ ค่ำ ปีชวดจตุศก ๑๒๓๘ (พ.ศ. ๒๔๑๙), หน้า ๓๓๘.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๘.

พระบางยังต้องคอยระวังปัญหาการสู้รบกันระหว่างพระยาอิศรเพชรกับพระยาอริยวงษา เกรงจะส่งผลให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกลับเข้าตีเมืองหลวงพระบางขณะกำลังขาดกำลังสำหรับป้องกันเมือง^{๕๒}

การปราบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำขณะนั้นก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ และมีที่กันว่าฝ่ายสยามจะเปลี่ยงพล้ำพวกฮ่อเสียด้วยซ้ำ เมื่อตระหนักเช่นนี้แล้ว การปราบฆ่าเองก็มีแนวโน้มว่ายิ่งปราบฝ่ายกบฏยิ่งมีความชอบธรรมในการต่อต้าน นับวันจะขยายใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ที่สำคัญคือ เมื่อถูกปราบ แทนที่จะยอมจำนนกลับมาสวามิภักดิ์อยู่เป็นข้าไพร่ให้หลวงพระบางต่อไป ข้าโดยมากก็กลับมักถอยหนีไปยังเขตอิทธิพลของเมืองอื่น เช่น แคว้นสิบสองจุไทย จนถึงแคว้นสิบสองปันนา พระยาสุริยภักดี พระยาพิไชย และพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร จึงเห็นควรระงับเรื่องปราบปรามฆ่าไว้ก่อน แต่ก็ยินยอมให้พวก "ลาวลื้อ" (ลื้อ) กับ "แมวยาว" (แม้ว/ม้ง) ที่ขึ้นอาสาจะช่วยปราบปรามฆ่า ให้ดำเนินการปราบปรามฆ่าได้ โดยหลวงพระบางจะส่งกระสุนดินดำไปให้ ทั้งนี้พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรยังทรงเห็นว่าฆ่าจะเป็นกบฏต่อหลวงพระบางไม่ได้นาน เนื่องจากฆ่าต้องอาศัยเกลือที่หาซื้อได้จากหลวงพระบางสำหรับรับประทาน จึงมีการประกาศห้ามไม่ให้ขายเกลือแก่พวกฆ่า เพื่อหวังเป็นแรงกดดันฆ่าอีกทางหนึ่ง แต่ก็ไม่เป็นผลมากนัก พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรทรงให้เหตุผลว่า:

“พวกฆ่าในพื้นที่เมืองหลวงพระบางมีอยู่หลายทาง ที่พากันกำเริบแต่สามทาง ครั้นจะให้กองทัพยกไป กลัวพวกฆ่าจะพากันหนีไปเอาไครยเมืองสิบสองปันนา จะเสียข้าพื้นบ้านพื้นเมืองไป การเรื่องฆ่ากำเริบเหินจะยืดยาวแต่ไม่เป็นไรนัก ด้วยฆ่าเอาไครยรับประทานเกลือเมืองหลวงพระบาง ได้ให้ประกาศห้ามปรามไม่ให้ขายเกลือแก่พวกฆ่า ๆ อดเกลือก็คงจะเข้าหาโดยดี อยู่มาพระยาศรีมหานครมีใบบอกลงมาเมืองหลวงพระบางว่า ลาวลื้อ แมวยาว รับอาสาจะตีฆ่ากระบถให้สงบ ขอให้ส่งกระสุนดินดำ กับว่าหื้อเมืองไลไปเที่ยวเอาเงินกับลาวลื้อ แมวยาว ทางน้ำ อุ หื้อพวกนี้เมืองไลให้ลงมาช่วยรับฆ่ากำเริบ เมืองไลขึ้นกับเมืองหื้อ เมืองญวน เมืองหลวงพระบาง ได้ให้เสนาบดีมีหนังสือแจ้งความไปถึงเมืองไล ให้แต่งคนมารับเอาหื้อพวกนี้ขึ้นไป แล้วให้ส่งกระสุนดินดำแก่ลาวลื้อ แมวยาว ไปรับฆ่า แลให้ระวังเหตุการณ์อย่าให้เสียท่วงที่ได้”^{๕๓}

การปราบปรามครั้งปีพ.ศ.๒๔๑๙ มีผลอย่างสำคัญประการหนึ่งคือ ทำให้ฆ่าถอยหนีเข้าสู่เขตแดนสิบสองจุไทยมากขึ้นทุกขณะ หลายกลุ่มไปรวมตัวกันที่เมืองแทนเมืองยา บริเวณใกล้ ๆ กับ

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน.

เมืองแดง เนื่องจากเห็นพ้องกันว่าปัญหาสำคัญของชาวนั้นคือการขาดผู้นำที่จะรวมศูนย์ความเชื่อความศรัทธาเป็นหนึ่งเดียวกันได้ ในท่ามกลางความระส่ำระสายของขบวนการ และในระยะนั้นเอง ท้าวล่าแสงแสนเหิน หัวหน้าชาวที่เมืองแทนเมืองยาดูจะเป็นผู้เหมาะสม เพราะเป็นบุคคลที่ได้รับความเชื่อถือจากชาวเป็นจำนวนมาก ทั้งยังเคยมีบทบาทต่อสู้กับฮ่อที่เมืองไลส่งมาปราบชาวจนได้รับชัยชนะมาแล้ว ก่อนที่พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรจะทรงมีรับสั่งไปถึงท้าวไลให้นำฮ่อกลุ่มนี้กลับขึ้นไปยังเมืองไลดังกล่าวข้างต้น

ภาพ 29. ทุ่งไหหิน เมืองเชียงขวาง
(ที่มา: เว็บไซต์การท่องเที่ยว สปป.ลาว)

พิธีกรรมการแสดงองค์ของ “ผู้มีบุญ” กลุ่มชนชา

นับแต่ช่วงระยะภพย้ายสาเกิดโง้งเป็นต้นมา กล่าวได้ว่าขณะนั้นคติความเชื่อทางจักรวาลทัศน์ที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มชนชา่นั้นมีอยู่ ๒ สายใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ คติผีเจืองกับผีแกน คติแรกนั้นมีอิทธิพลอย่างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับคติอย่างหลัง สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องการกลับมาของวีรบุรุษในตำนานที่ชื่อ “ขุนเจือง” ท่ามกลางความสับสนวุ่นวายไร้ระเบียบของสังคม ตลอดจนปัญหาความเหลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างชนกลุ่มต่าง ๆ ชำดกอยู่ในสถานะไพร่ที่ต้องเสียส่วยและถูกเกณฑ์แรงงานหนักในบางครั้ง

คติความเชื่อผีเจืองซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงผู้จะมาช่วยปลดปล่อยชาจากการถูกปกครองและนำพาเข้าสู่สังคมใหม่ที่ดีกว่าเดิมนั้น กลายเป็นคติความเชื่อที่สร้างความหวังแก่กลุ่มชนชา คติความเชื่อผีเจืองจึงมีส่วนอย่างสำคัญที่กำหนดสภาพ “ความเป็นผู้มีบุญ” ของผู้นำชาที่ต้องการจะต่อสู้เพื่อกอบกู้สถานะของกลุ่มชนชา กล่าวง่าย ๆ คือ จะเป็นผู้มีบุญของชาได้ก็ต้องมีการแสดงตนเป็นขุนเจืองก่อนเป็นลำดับแรก นี่จึงเป็นที่มาของการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้เป็นที่ปรากฏตามแบบฉบับของขบวนการผู้มีบุญกลุ่มชนชา

ยิ่งในหมู่มุขชาซึ่งได้ชื่อว่าเป็น “เจ้าแห่งพิธีกรรม” ด้วยแล้ว^{๕๔} พิธีกรรมในการแสดงองค์ยกสถานะบุคคลสามัญขึ้นเป็น “ผู้มีบุญ” ยิ่งมีความละเอียดอ่อนและสำคัญเป็นอย่างมาก แต่สามารถเข้าใจได้ง่ายว่า ภายใต้เงื่อนไขของสังคมการเมืองและบรรยากาศของคติความเชื่อต่าง ๆ ในชวงเวลานั้น ใครที่จะสามารถนำพาชาและไพร่ราษฎรทั้งหลายให้ลุกขึ้นต่อสู้กับชนชั้นนำในชวงเวลานั้นได้ ก็มีแต่ต้องเป็น “ผู้มีบุญ” เท่านั้น “ผู้มีบุญ” จึงเป็นวิธีการรวบรวมเอารายละเอียดต่าง ๆ ของลำดับชั้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือจางใจมองข้ามความสลับซับซ้อนของรายละเอียดต่าง ๆ เหล่านั้น ให้อยู่ในรูปของ “สามัญสำนึก” ที่จะสามารถเข้าใจได้ง่ายและเข้าถึงได้ทั่วหน้ากัน เป็นการชวงชิงความหมายและการตีความสิทธิธรรมของอำนาจที่เป็นอยู่ในขณะนั้นรูปแบบหนึ่ง แล้วนำเอาความหมายอันนั้นมาใช้เป็นประโยชน์ในการต่อต้านขัดขืนแทนที่จะเป็นการสนับสนุนโครงสร้างอำนาจที่เป็นอยู่

ส่วนคติผีแกนนั้น เป็นคติความเชื่อดั้งเดิมที่เข้ารับอิทธิพลมาจากชนชั้นนำไท-ลาว แม้ในระยะหลังชนชั้นนำไท-ลาว จะหันไปยอมรับนับถือพุทธศาสนา คตินี้ก็ถูกดัดแปลงไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไพร่ในรัฐล้านช้าง คนชานับถือกันอย่างกว้างขวาง ถือเป็นผีบรรพบุรุษผู้เป็นใหญ่และมีอำนาจสูงสุด^{๕๕} คตินี้มีประโยชน์ต่อกลุ่มชนซึ่งมีชีวิตอยู่ตามป่าเขาอย่างสำคัญประการหนึ่ง คือ

^{๕๔} สุวิไล เปรมศรีรัตน์. พจนานุกรมไทย-ชม-อังกฤษ. หน้า (๑๓).

^{๕๕} ขุนมหาวิไชย (จีน). “การนับถือเจ้าแลผี.” วชิรญาณ เล่ม ๕ ตอน ๒๗ (ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕/พ.ศ. ๒๔๓๙), หน้า ๒๗๓๙, ๒๗๕๕ - ๒๗๕๖.

สร้างชุดคำอธิบายที่รวบรวมเกี่ยวกับสภาพธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งหลาย เบื้องหลังสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นถูกอธิบายง่าย ๆ ว่ามี “ผี” เป็นผู้ทำให้เกิดและดับไปนั่นเอง^{๕๖}

ผีแดนนั้นคือผีผู้เป็นใหญ่เหนือผีทั้งหลาย มีสถานะเทียบเท่ากับเทพดาในชุดคำอธิบายแบบพุทธและพราหมณ์ สถิตอยู่ในที่สูงเหนือโลกมนุษย์ อำนาจผีแดนจึงมีเหนือมนุษย์ทุกชนชั้น^{๕๗} ผีแดนมีส่วนในการกำหนดสภาพ “ความเป็นผู้มีบุญ” ของกลุ่มชนชาในประเด็นที่ว่า ใครก็ตามที่สามารถอ้างอำนาจผีแดนได้สำเร็จคนนั้นก็ถือว่ามีอำนาจเหนือกว่าชนชั้นปกครอง^{๕๘} ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าเมื่อชาถูกชนชั้นนำลาวปราบปรามอย่างหนักในปีพ.ศ.๒๔๑๙ นั้นเอง จึงมีการขยับปรับเปลี่ยน “ความเป็นผู้มีบุญ” ด้วยการอ้างอำนาจผีแดน เรียกฟื้นความเชื่อความศรัทธาต่อขบวนการดังจะเห็นต่อไปข้างหน้า

พระยาว่าน-ผีเจือง

หัวหน้าชาที่นำกำลังออกเที่ยวปล้นตีชิงเสียบ และถึงขนาดโจมตีทัพผสมสยาม-ลาวที่บ้านสบือในปีพ.ศ.๒๔๑๙ จนถึงต่อสู้กับทัพพระยาศรีมหานามที่เมืองงอยนั้น ทราบชื่อภายหลังคือ พระยาพระกับพระยาว่าน ทั้งสองได้ประกาศตนเป็นท้าวสูงท้าวเจือง สองพี่น้องผู้เป็นวีรบุรุษในตำนานของชาวบริเวณทุ่งเชียงคำและพื้นที่ใกล้เคียง ทุ่งเชียงคำซึ่งต่อมาเรียก “ทุ่งไหหิน” เป็นบริเวณทุ่งกว้างที่เต็มไปด้วยไหหรือโถหินขนาดใหญ่ตั้งเรียงรายอยู่ คนลาวและชาต่างเชื่อกันว่าเป็นไหเหล่าของขุนเจือง ทำขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะจากการทำสงครามกับแกวเมืองปะกั้น^{๕๙} สงครามนี้ทำให้ขุนเจืองได้สิทธิยึดครองแคว้นพวน (หรือที่ชื่อ “เมืองแกวปะกั้น” ตามความในมหากาพย์ท้าวสูงท้าวเจือง) ทั้งยังเชื่อกันด้วยว่า หากเทน้ำลงไปไนไหหินดังกล่าวนี้ น้ำที่ตกลงไปจะกลายเป็นไห้ำขึ้นมาทันที คนลาวและชานับถือว่าศักดิ์สิทธิ์นัก ณ ทุ่งไหหินนี้เองพระยาว่านทำพิธีประกาศตนเป็น “ผู้มีบุญ”

ปกติแล้วไหเหล่าถือเป็นสิ่งของที่มีความสำคัญในวัฒนธรรมของคนชา ดังที่ชาร์ลส์ อาร์เชิมโบลต์ (Charles Archaimbault) ผู้ศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชนในเขตลาวใต้ ได้สะท้อนประเด็นเกี่ยวกับความสำคัญของไหเหล่าในหมู่คนชาว่า สำหรับคนชาแล้ว ขนาดและลวดลายที่ปรากฏบน

^{๕๖} ประกาย พันธน์องหว่า. “พิธีกรรมชนเผ่า “ชา” ในลาวภาคใต้.” วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ฉบับปฐมฤกษ์ (พฤษภาคม-ตุลาคม ๒๕๑๙), หน้า ๕๖- ๕๘.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน จารุวรรณ ธรรมวัตร. โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๓.

^{๕๘} สุวิไล เปรมศรีรัตน์. “โลกทัศน์ในภาษาขมุ.” วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (มีนาคม ๒๕๒๙), หน้า ๙๔ - ๑๑๕.

^{๕๙} สุนต โพธิสถาน. “แนวโน้มในการศึกษาประวัติศาสตร์ลาวสมัยโบราณ.” ใน สวัสดิ์ อ่องสกุล และโยชิยุกิ มาซุฮารว. (บก.). การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท: รวมผลงานจากการประชุมนานาชาติ “ไทศึกษา” (เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๗๒.

ไหนดังนั้นต่างกันไปตามลักษณะที่ใช้ ถ้าเป็นโหนดสำหรับใส่เหล้าเลี้ยงแขก ก็จะมีขนาดและลวดลายอย่างหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นระดับฐานะทางสังคม โหนดที่เป็นสมบัติของแต่ละบ้านนั้นมีขนาดและจำนวนมากน้อยเท่าใดย่อมแสดงถึงฐานะความมั่งมีหรือความมีอำนาจของเจ้าของโหนดนั้น ๆ โหนดเหล่านี้จึงถูกใช้ในการทำพิธีกรรมสำคัญของคนฆ่า เช่น พิธีการเซ่นผี การเสี่ยงทาย การแต่งงาน การรื่นเริงในโอกาสต่าง ๆ เป็นต้นว่า หลังจากทำสงครามได้รับชัยชนะหรือในงานบุญประเพณี ตลอดจนการลงโทษผู้กระทำความผิด แต่ละพิธีกรรมจะมีการคัดเลือกเอาโหนดที่มีขนาดและลวดลายต่างกันอย่างออกไปแล้วแต่ลักษณะสำคัญของพิธีกรรมนั้น ๆ เป็นสำคัญ^{๖๐}

ในแง่แล้ว จึงไม่ใช่เรื่องแปลกอันใดที่คนฆ่าจะเชื่อถือกันเต็มที่ว่า บรรดาโหนดขนาดใหญ่ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในทุ่งไหนดิน แขวงเมืองพวนนั้น จะเป็นโหนดของใครอื่นไปไม่ได้ นอกจาก “ขุนเจือง” วีรบุรุษในตำนานของกลุ่มชนฆ่า โหนดในทุ่งไหนดินจึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงถึงฐานะ “ความเป็นเจือง” ของขบวนการผู้มีบุญกลุ่มชนฆ่า

การเป็นผู้มีบุญโดยอ้างขุนเจืองของพระยาว่านนั้น ไม่ใช่จะอ้างได้โดยเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ เพราะมีขีดจำกัดของ “ความเป็นตัวตน” ระหว่างขุนเจืองกับพระยาว่าน กล่าวคือสองตัวตนนี้ในความเป็นจริงไม่สามารถแทนที่ด้วยตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงเท่านั้น ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าจะแสดงตัวตนผ่านพิธีกรรมอย่างไรถึงจะทำให้พระยาว่านได้มีภาพว่าเป็นขุนเจือง ขณะเดียวกันภาพของพระยาว่านก็ยังคงอยู่ จะรักษาทั้งสองภาพนี้ไว้ได้ในขณะเดียวกันอย่างไรนั่นเอง เพราะจะเป็นขุนเจืองเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ไปเลยก็เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แต่จะเป็นพระยาว่านหัวหน้าชาธรรมดาคนหนึ่งก็ไม่ได้อีก เพราะจำเป็นต้องรวมศูนย์ความเชื่อความศรัทธาให้เกิดขึ้น เพื่อเป้าหมายขั้นสูงต่อไป การดัดแปลงและสร้างพิธีกรรมใหม่ขึ้นเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างสองตัวตนนี้จึงเกิดขึ้น ลักษณะพิธีกรรมกลายเป็นคำตอบที่จะทำให้พระยาว่านได้เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์เทียบเท่ากับที่ขุนเจืองเป็นอยู่ในความนึกคิดและจินตนาการร่วมของกลุ่มชนฆ่าขณะนั้น

จากบันทึกของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ให้อายละเอียดข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมการประกาศตนของพระยาว่านว่า พระยาว่านไม่ได้ทำน้ำในไหนดินให้เป็นเหล้า ไม่ได้เอาเหล้ามาเทใส่ไหนดินแล้วแจกจ่ายให้ไพร่พลดื่มกิน คือ ไม่ได้ทำตามความเชื่อดั้งเดิมแบบครบถ้วนสมบูรณ์ แต่มีการดัดแปลงและสร้างใหม่ขึ้น คือ พระยาว่านใช้วิธีนำพริกมุลหนูชนิดหนึ่ง มีรสจัดไม่เผ็ดไม่แสบร้อน มาตำในไหนดิน แล้วเอามาทาทั่วตัวโดยไม่มีอาการแสบร้อน คนฆ่าที่มาประชุมดูกันอยู่ใน

^{๖๐} ชาร์ลส์ อาร์เชิมโบลด์. “ขอบเขตและความมุ่งหมายของมานุษยวิทยาภาควัฒนธรรม.” ใน จี. วิลเลียม สกินเนอร์ และคณะ (บก.). สังคมศาสตร์กับประเทศไทย: ประมวลบทความด้วยสังคมศาสตร์สาขาต่าง ๆ และการนำสาขาวิชาเหล่านั้นมาใช้ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สมาคมการศึกษา สำนักงานคั่นคว้า มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔.

ที่นั่นต่างเห็นเป็นอัศจรรย์ เชื่อว่าพระยาร่วงคือผู้มีบุญที่จะนำพาพวกตนต่อสู้กับชนชั้นนำไท-ลาว ได้^{๖๐} พระยาร่วงจึงประกาศแก่คนฆ่าทั้งหลายในที่นั้นด้วยถ้อยคำดังต่อไปนี้:

“ผีฟ้าได้ยกให้เขา (พระยาร่วง-ผู้อ้าง) ขึ้นเป็นหัวหน้าฆ่าแะทั้งหลาย ซึ่ง จะนำไปเข้าไปต่อสู้กับพวกลาวหลวงพระบางที่ได้ใช้พวกเรายิ่งกว่าทาส และได้ เคยกดขี่ข่มเหงพวกเรามาช้านาน และความหมายของพวกลาวซึ่งเป็นนายได้แจก ให้กับเราซึ่งเป็นพวกหัวหน้าฆ่าให้เข้าใจ ความหมายของพวกมัน คือเอาซี่โครง ควายมาบังเป็นพันเลื่อยขีดสั้นยาวตามแต่จะบังแล้วผ่าออกเป็นสองซีก ให้พวกเรา ยึดถือไว้ซีก ๑ ลาวที่เป็นนายเรายึดถือเอาไว้ซีก ๑ ถ้าพวกลาวที่เป็นนายจะมีการ สั่งเสียอะไรแก่พวกเราแล้ว ก็ต้องส่งซี่โครงควายอันของนายที่ยึดถือไว้ นั้นมาให้ พวกเราทาบกันดู ถ้าซี่โครงควายอันนั้นเท่า และรอยบังไว้ นั้นถูกรอยกันแล้ว พวก เราก็ต้องเชื่อว่าเป็นคำสั่งอันแท้จริงของนาย เช่นเป็นการร่อนพวกลาวที่เป็นนายก็ ส่งถ่านไฟมา (หมายความว่าร้อนเป็นไฟ) ถ้าจะเกณฑ์ไปให้สิ้นเชิง ก็ส่งชนไก่มา (หมายความว่า เป็นไม้กวาดให้กวาดเอาไปให้สิ้น) และพวกเราก็ต้องเชื่อฟังคำทำ ตามคำสั่งของพวกลาวซึ่งเป็นนายอยู่เสมอ บัดนี้ผีฟ้าได้บันดาลโปรดปล่อยให้เรา เป็นไทยไม่ต้องเป็นข้าของพวกลาวอีกต่อไปละ”^{๖๑}

เนื่องจากขณะนั้นไหหินในทุ่งเชียงคำนี้มีชื่อเรียกว่า “โองเจือง”^{๖๒} ทั้งข้ากลุ่มนี้ยังมีความเชื่อ เรื่องขุนเจืองที่สัมพันธ์กับไหหินดังกล่าว คนลาวและข่าจึงเรียกกบฏกลุ่มนี้ว่า “ข่าเจือง” ฝ่ายกบฏ เองก็เรียกตนเองว่า “ข่าเจือง” เช่นกัน^{๖๓} แต่ชนชั้นนำลาวมองจากจุดของตนเองว่าข่าเจืองไม่มี ความชอบธรรม แต่สำหรับคนข่าแล้ว “ข่าเจือง” คือขบวนการผู้มีบุญของกลุ่มตนโดยเฉพาะ ซึ่ง มี ความชอบธรรมและเป็นความหวังสำหรับการสร้างรัฐและระเบียบสังคมแบบใหม่ที่ตั้งอยู่บน ผลประโยชน์พื้นฐานของข่าและกลุ่มชนพื้นเมือง “เจือง” กลายเป็นคำที่มีนัยความหมายบ่งชี้ถึงการ เป็นกบฏของกลุ่มชนข่าไปแล้วในขณะนั้น แม้ถูกปราบปรามอย่างหนักในปีพ.ศ.๒๔๑๙ จนต้องถอย หนีไปรวมกับกลุ่มล่าแสงแสนเหินที่เมืองแทนเมืองยา แขวงเมืองแดง พร้อมกับการเกิดขึ้นของอีก พิธีกรรมหนึ่งซึ่งสัมพันธ์กับคติผีแดน แต่ก็ยังเรียกกบฏข่าหลังจากนั้นว่า “ข่าเจือง” ดังเดิม

^{๖๐} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒ หน้า ๕๔๗.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๘.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๗.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๙.

ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า คติผีเจืองจะหมดบทบาทอิทธิพลไป จะเห็นได้ว่าเมื่อกลุ่มล่าแสง แสเนนตีเมืองแดงไม่สำเร็จ ข้ายังถูกรบราบถูกไต่จนต้องหนีหายไป พระยาร่วงก็ยังมีบทบาทนำการ ต่อสู้อยู่จนถึงปีพ.ศ.๒๔๒๙ ซึ่งเป็นปีแห่งการเผชิญหน้ากันอีกครั้งระหว่างกองทัพสยามกับข้าเจือง พระยาร่วงถูกแยกจากผีเจืองระดับหนึ่งผ่านพิธีกรรมที่สร้างขึ้นเฉพาะดังกล่าวข้างต้น เมื่อพระยาร่วงถูกจับประหารชีวิตก็ไม่ได้หมายความว่า ผีเจืองจะต้องหายไปด้วย ดังปรากฏในภายหลังว่า พวกข้าก็ยังนับถือผีเจือง และเห็นว่าขุนเจืองคือวีรบุรุษของตนมาจนถึงทุกวันนี้^{๖๕}

ล่าแสงแสเนนตีเมืองแดง

การสร้างขบวนการกับการรักษาขบวนท่ามกลางการถูกรบราบปรามอย่างหนักจากชนชั้นนำ เป็นคนละสถานการณ์ที่ต้องทำความเข้าใจเป็นการเฉพาะ จะเห็นได้ว่าคติผีเจืองนั้น แม้มีบทบาท เป็นอย่างสูงในการก่อกำเนิดขบวนการ แต่ท่ามกลางการถูกรบราบปรามจากชนชั้นนำลาวและสยาม โดยที่ไม่เห็นทางว่าจะชนะลาวและสยามไปได้เลยในขณะนั้น ก็ทำให้มีการหันไปใช้คติผีแดนมาเรียก ฟันความเชื่อความศรัทธา ก่อนที่ล่าแสงแสเนนจะนำพาข้าจำนวนหนึ่งบุกตีเมืองแดง ตอบโต้ชน ชี้นำลาว เมื่อเห็นว่าข้ามีกำลังกล้าแข็งขึ้น พร้อมกับศรัทธาใหม่ และชนชั้นนำลาวเองก็ยังคงพุ่ง ความสนใจไปที่ย้อยอยู่นั่นเอง ก็ทำให้ข้าเจืองกลุ่มอื่น ๆ เกิดความอึดหยาญนำกำลังโจมตีหัวเมืองลาว ต่าง ๆ ได้รับความชัยชนะ ถึงกับทำให้ชนชั้นนำลาวเกือบทุกเมืองในแถบหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไท ต้องทิ้งถิ่นฐานบ้านเมืองระหกระเหินไปขอความช่วยเหลือจากเวียดนามและหลวงพระบาง^{๖๖}

คติความเชื่อที่ล่าแสงแสเนนใช้เป็นตัวนำในการสร้างแรงศรัทธา คือ คติผีแดน เช่นเดียวกับกรณีพระยาร่วงและคติผีเจือง ล่าแสงแสเนนกระทำการดัดแปลงและสร้างพิธีกรรม ใหม่ขึ้น เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างผีแดนกับตัวเขาเองในฐานะผู้รับสิทธิธรรมจากพญาแดน ก่อน จะนำไพร่พลเข้าตีเมืองแดง เมืองซึ่งในตำนานของกลุ่มชนในสังคมล้านช้างเชื่อกันว่าเป็นเมือง “นา น้อยอ้อยหนู” ที่พญาแดนสร้างขึ้นไว้แก่กลุ่มชนตระกูลไท-ลาว ผ่านการส่งขุนบรมลงมาปกครอง^{๖๗} ระหว่างชนชั้นนำลาวกับพญาแดนนั้นถูกแยกไว้ระดับหนึ่งก่อนแล้วในตำนาน แต่ระหว่างล่าแสงแสเนน เห็นกับพญาแดนการแยกต้องสร้างขึ้นใหม่ ในเมื่อเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ในตำนานเรื่องเล่าของกลุ่มชน

^{๖๕} ชลธิรา สัตยาวัดหนา. สืบสานประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไปยว: การศึกษาเชิงมานุษยวิทยา อ่างแล้ว, หน้า ๗๘ ; ปรานี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๙๙.

^{๖๖} “พงศาวดารเมืองไล.” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙ (เล่ม ๔ ภาคที่ ๗ - ๑๑) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๒๗๐, ๓๐๙ - ๓๑๒.

^{๖๗} อรรถ นันทจักร. “เมืองแดน” มหานครของคนไทกับตำนานเมือง “น่าน้อยอ้อยหนู” วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ฉบับปฐมฤกษ์ (พฤษภาคม- ตุลาคม ๒๕๓๙), หน้า ๒๒ - ๒๖.

ตระกูลไท-ลาว การที่ล่าแสงแสนเหินจะนำพาพวกเขาบุกเข้าโจมตี จึงต้องสร้างตำนานเรื่องเล่าขึ้นใหม่ว่า ไม่ใช่เพียงกลุ่มชนตระกูลไท-ลาวเท่านั้น ที่มีสิทธิ์ยึดครองเมืองแกลง คนชาก็สามารถทำได้ เพราะพญาแถนได้เปลี่ยนมาอยู่ข้างพวกตนแล้ว

ตามความใน “พงศาวดารเมืองแกลง” พระพลัษฏานุรักษ์ได้เล่าบรรยายถึงการสร้างตำนานเรื่องเล่าใหม่ผ่านพิธีกรรมการประกาศตัวเป็นผู้มีบุญของล่าแสงแสนเหินไว้ว่า ในปีพ.ศ.๒๔๑๙ ล่าแสงแสนเหิน หัวหน้าข่าในบริเวณแขวงเมืองแทนเมืองยา ได้ยกกำลังข่าราว ๕๐๐-๖๐๐ คน ไปต่อสู้กับฮ่อตรงดำที่ส่งมาจากเมืองไลให้ไปตีพวกข่าที่เมืองสบแอตเชียงค้อ ล่าแสงแสนเหินได้รับชัยชนะทำให้พวกข่าจำนวนมากเชื่อถือในตัวล่าแสงแสนเหิน ข่าเจืองที่เกิดขึ้นตั้งแต่ที่บริเวณทุ่งเชียงคำ และกำลังแตกกระจัดกระจายระส่ำระสายกันอยู่ในขณะนั้น ต่างมาร่วมชุมนุมใหญ่ที่บ้านล่าแสงแสนเหินคิดการต่อสู้กับชนชั้นนำลาว^{๖๔}

ในคืนวันหนึ่งล่าแสงแสนเหินกับคนสนิทจึงทำอุบายเอาดาบ ๑ เล่ม น้ำเต้า ๑ ผล ผ้าประเจียดมีเลขยันต์เป็นตัวอักษรลือ ๑ ผืน ลงไปซ่อนไว้ในหนองน้ำที่ตำบลเพียงพุกเพียงคำ ครั้นถึงเวลารุ่งเช้าแล้ว ล่าแสงแสนเหินมานั่งอยู่ที่หน้าเรือนของตน สิ่งคนที่อยู่ใกล้ตัวให้เรียกหาบรรดาญาติพี่น้องและไพร่พลทั้งปวงมาประชุมพร้อมกันที่บ้าน ล่าแสงแสนเหินบอกแก่ญาติพี่น้องและคนทั้งหลายที่อยู่ในที่นั้นว่า:

“คืนนี้เรานอนหลับสนิทอยู่ เจ้าตนผีฟ้าผู้ใหญ่ คือ สมเด็จพระอินทร์ ลงมาปลุกสั่งให้เราตื่นขึ้น เปล่งรัศมีสว่างทั่วห้องเรือน บอกแก่เราว่า ตัวเราจะมีบุญได้เป็นใหญ่ ให้เร่งคิดการต่อสู้กับพวกลาว ตั้งแต่บัดนี้จะได้เป็นป่าวพวกลาวต่อไป เจ้าตนผีฟ้าผู้ใหญ่จึงบอกให้อาวุธและสิ่งของป้องกันตัวแก่เรา ว่าซ่อนไว้ในหนองน้ำ เพื่อจะไม่ให้ลาวผู้ใดมารู้เห็นก่อน”^{๖๕}

จากนั้นล่าแสงแสนเหินจึงลงไปในหนองน้ำ งามเอาดาบ น้ำเต้า และผ้าประเจียดขึ้นมาแสดงให้คนทั้งหลายได้เห็นเป็นที่ประจักษ์ชัด แล้วกลับมาที่เรือนทำพิธีไหว้ผีตามธรรมเนียมข่า ล่าแสงแสนเหินนำเอาดาบ น้ำเต้า และผ้าประเจียดขึ้นกระทำค่านับบูชา แล้วกล่าวกับคนทั้งหลายที่อยู่ในที่นั้นว่า “เจ้าตนผีฟ้าผู้ใหญ่ให้ผ้าประเจียดกันตัว และดาบแก่เราให้เราไปฟันกันกับลาว”^{๖๖} เมื่อประกาศตนยกสถานะตนเป็นผู้มีบุญที่ได้รับสิทธิธรรมจาก “เจ้าตนผีฟ้าผู้ใหญ่” (หรือพญาแถนหลวง) ก็จึงแต่งตั้งให้ข่าเจืองชั้นหัวหน้าคนอื่น ๆ ขึ้นเป็นขุนนางแบ่งกำลังเป็นส่วน ๆ ตามข่าเจืองชั้นหัวหน้า

^{๖๔} “พงศาวดารเมืองแกลง.” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙* (เล่ม ๔ ภาคที่ ๗ - ๑๑), หน้า ๓๐๙.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐.

คนนั้น ๆ ได้แก่ พระยาว่าน พระยาพระ พระยาลิ้นกำ พระยาสำเร็จ ราชากแก้ว ราชามั่ว ราชาคำแดง ราชাপอง ราชาลวงปองฟ้า รวม ๙ คน^{๑๑}

นอกจากนี้ยังมีข้าเงืองระดับรองลงมาอีก เช่น พระยาคำ พระยาเกิด พระยาวังลง พระยาดอกไม้ พระยาร่มโพธิ์ พระยาท้าวยี่ พระยาราช เป็นต้น ล่าแสงแสนเงินให้ปากไม้เป็นสัญลักษณ์สำคัญของข้าเงือง แจกจ่ายไปตามหมู่บ้านชาทุกตำบล ไม้ที่เขามัดปากเป็นสัญลักษณ์นี้ให้ถือเปรียบเหมือนดังตราพระราชสีห์ สัญลักษณ์ในการสื่อสารหรือสร้างความหมายสำคัญ ๆ ของคนข้าชาในที่อื่น ๆ ที่ไม่รู้ได้เห็นก็ต่างพากันศรัทธาเชื่อถือและเข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก เกิดศูนย์อำนาจอิสระแบบ “รัฐซ้อนรัฐ” ที่เป็นของกลุ่มชนข้าขึ้นเบียดแทรกอยู่ในลาวล้านช้างขณะนั้น “พงศาวดารเมืองแกลง” ถึงกับกล่าวสรุปความตอนหนึ่งว่า ข้าเงืองเคลื่อนไปยังที่ใด “พวกข้าเงืองทั้งปวงได้รู้ได้เห็นก็นับถือกลัวเกรงยอมเข้าด้วยทั้งสิ้น เพราะดังนี้ พวกข้าเงืองจึงได้เกิดเป็นเงืองขึ้นทุกแห่งทุกตำบล”^{๑๒}

จุดแข็งของคติผีแกลง คือ มีความยืดหยุ่นจนทำให้ใครก็สามารถอ้างถึงหรือทำพิธีกรรมเกี่ยวโยงขึ้นได้ ผีแกลงกลายเป็นระบบความเชื่ออย่างหนึ่งที่ตั้งสร้างสิทธิธรรมทั้งแก่ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง และสิทธิธรรมที่ว่านั้นก็เป็นที่ตั้งสิทธิธรรมในการมีอำนาจปกครองและสิทธิธรรมในการต่อต้านอำนาจปกครองไปในขณะเดียวกันด้วย ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นผู้ใช้หรือผู้อ้างสิทธิธรรมจากระบบความเชื่อดังกล่าวนี้เท่านั้น^{๑๓}

เมื่อเชื่อว่าผีฟ้าพญาแกลงมีอำนาจอยู่เหนือตน มีผีบรรพบุรุษคอยช่วยเหลือ มีผีอารักษ์ที่คอยรักษาถิ่นฐาน คุ้มครองภูผาป่าดงและแม่น้ำลำธาร ที่สำคัญคือคตินี้ยังถือว่าผีฟ้าหรือผีแกลงจะเป็นผู้ลงทัณฑ์ในกรณีที่ถูกปกครองกระทำผิด สูญสิ้นความชอบธรรม หรือหมดบุญบารมีไปแล้ว ภายใต้กรอบความคิดอันนี้ผู้ที่สามารถอ้างอิงหรือสร้างการยอมรับร่วมกันได้ว่าเป็นตัวแทนของพญาแกลง จึงมีสิทธิธรรมที่จะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ความคิดนี้ถูกนำเสนอออกมาอย่างเป็นระบบในตำนาน เรื่องเล่า นิทานปรัมปรา พงศาวดารต่าง ๆ ของหลายท้องถิ่นในแถบลุ่มแม่น้ำโขง เป็นที่เชื่อถือกันทั้งในกลุ่มชนตระกูลไท-ลาว และข้าสาขาต่าง ๆ^{๑๔}

วิธีประกาศตัวเป็น “ผู้มีบุญ” ในกรณี เช่น พระยาว่าน ล่าแสงแสนเงิน หรือในกรณีอื่น ๆ อีกก็ตาม ล้วนเป็นความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนและผสมกลมกลืนกันทางด้านอัตลักษณ์ระหว่างการเป็น “ผู้นำในทางโลก” กับ “ผู้นำในทางอุดมคติ” ซึ่งเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ หากไม่ใช้กรอบความคิดและ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐-๓๑๑.

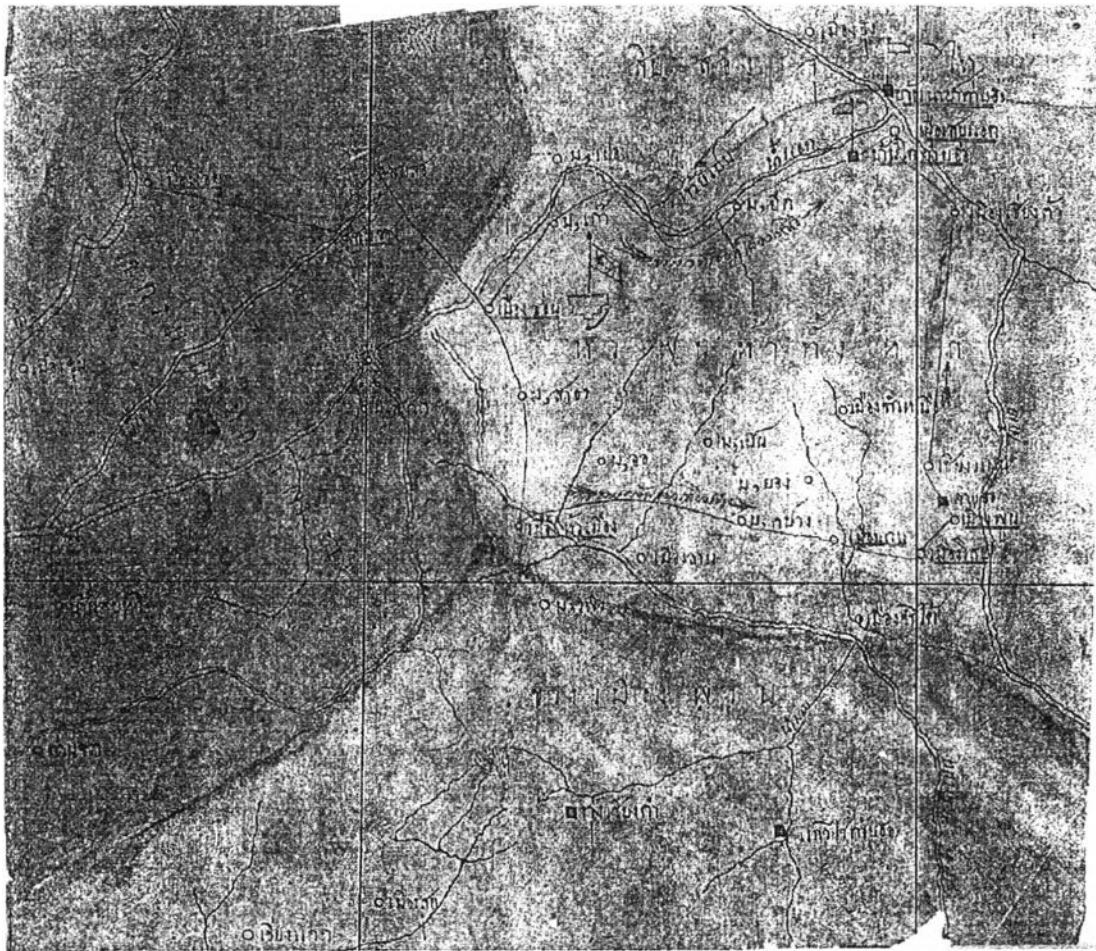
^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๑.

^{๑๓} กำพล จำปาพันธ์. “ขุนเงือง: วีรบุรุษในเวทตำนานตามแบบฉบับวัฒนธรรมไท-ลาว.” อ้างแล้ว, หน้า ๕๒ - ๖๒.

^{๑๔} ดวงเดือน บุญยาว และโอทอง คำอินชู. แนวคิดและยึดครอง ท้าวสูง ท้าวเงือง แปลโดย ชาย โพธิ์สิตา และสมชาย นิลอาธิ.

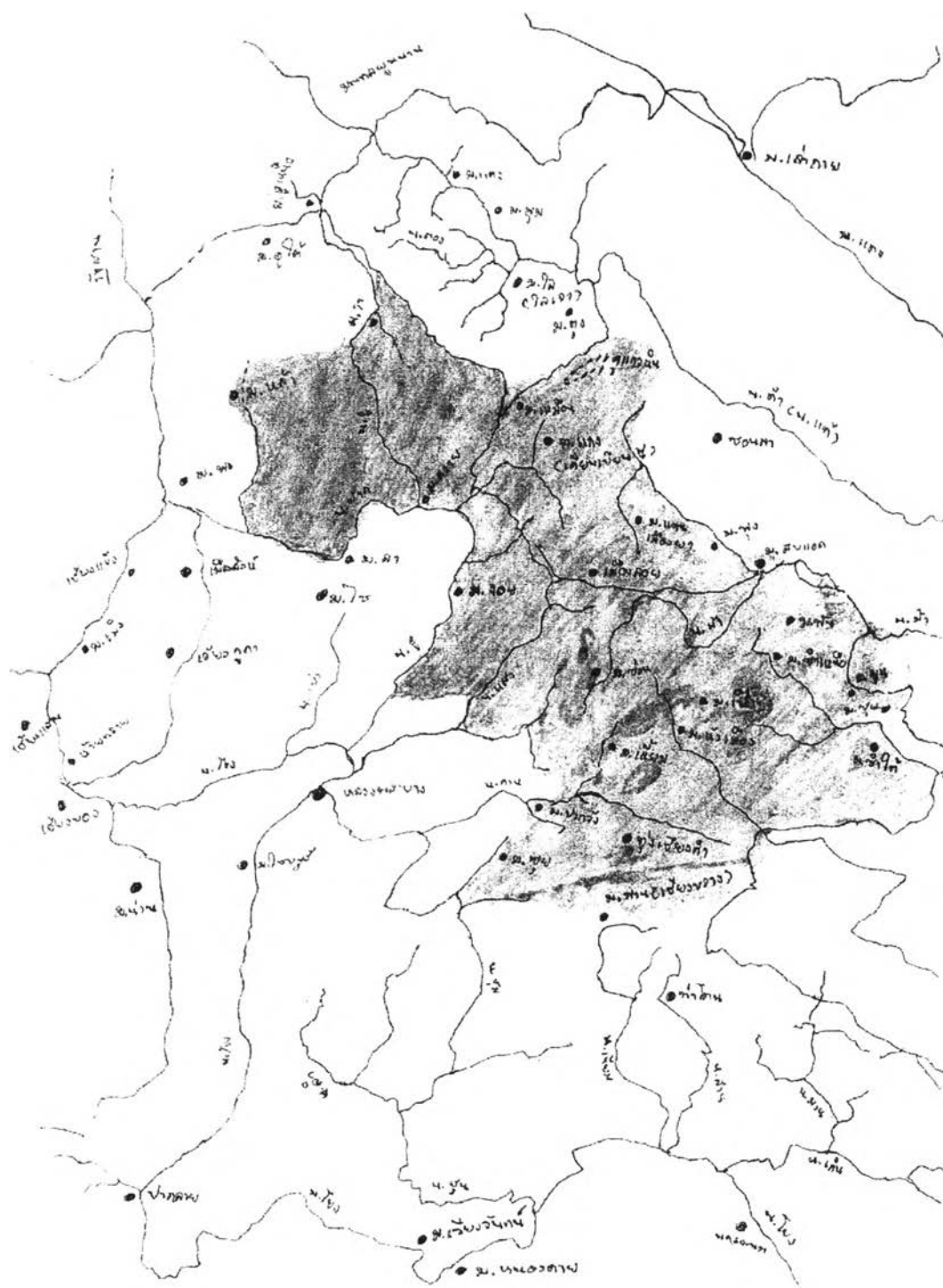
(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๖๒.

วิธีการแบบสมัยใหม่มาเป็นมาตรฐานในการชี้วัดคุณค่าของความคิดและพฤติกรรมในอดีต เพราะคนในอดีตอยู่ในโลกของระบบความคิดและวิธีการในการรับรู้ความจริงอีกแบบหนึ่ง แตกต่างจากคนในยุคปัจจุบัน

แผนที่ 3. แสดงที่ตั้งเมืองต่าง ๆ ในเขตหัวพันห้าทั้งหกและรอยต่อระหว่างหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน (ที่มา: หจข. ร.๕ กต.๙๘.๒/๒)

แผนที่ 4. แสดงเขตอิทธิพลและอาณาบริเวณที่ข้าเจืองตั้งมั่นเคลื่อนไหวยู่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๙-๒๔๒๙ (ดัดแปลงจาก Pavie, 1999: 113, 131; ศึกษาริการ, ๒๕๔๕: ๑๐)

เครือข่ายกลุ่มชนและการต่อสู้ของข้าเจือง

หลังจากประกาศตัวเป็นผู้มีบุญ ก่อตั้งรัฐอิสระของกลุ่มชนชาวจีน ล่าแสงแสนเหินก็ได้จัดการแบ่งกำลังข้าเจืองออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ แยกย้ายกันไปเคลื่อนไหวตั้งอยู่ในบริเวณต่าง ๆ ทางแถบสิบสองจุไทยและหัวพันห้าทั้งหก โดยแต่ละกลุ่มรับผิดชอบเคลื่อนไหวเกลี้ยกล่อมข้าให้เข้าร่วมการก่อตั้งรัฐอิสระของคนข้าและต่อสู้ชนชั้นนำสยาม ลาว และเวียดนาม ในบริเวณใกล้ที่ตั้งนั้น ๆ ได้แก่ กลุ่มล่าแสงแสนเหิน ตั้งอยู่เมืองแทนเมืองยา แขวงเมืองแดง กลุ่มพระยาว่าน ตั้งอยู่บริเวณห้วยตะบวน แขวงเมืองหัวเมือง (เดิมจะกลับไปตั้งอยู่ที่ทุ่งไหหิน แคว้นพวน แต่ขณะนั้นกองทัพสยามภายใต้การนำของพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ได้เข้ายึดครองทุ่งไหหินไปเสียแล้ว) กลุ่มพระยาพระ ตั้งอยู่บริเวณแขวงเมืองเป็น กลุ่มพระยาวังลง ตั้งอยู่ที่ห้วยมัน แขวงเมืองแวน กลุ่มพระยาโรมโพธิ์ ตั้งอยู่ที่บริเวณแขวงเมืองจาด กลุ่มพระยาลิ้นกา ตั้งอยู่ที่เมืองฮีบ ใกล้เขตแดนเมืองหลวงพระบาง กลุ่มพระยาดอกไม้-พระยาคำ ตั้งอยู่ที่เขามอก แขวงเมืองซำใต้ ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับแดนเวียดนาม กลุ่มพระยาท้าวเย-พระยาเกิด ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยเตียง แขวงเมืองซำใต้^{๗๕}

นอกจากนี้ยังมีบริเวณอื่นที่มีข้าเจืองเคลื่อนไหวเข้าไปตั้งมั่นอยู่ แต่ไม่ปรากฏชื่อหัวหน้ากลุ่ม เช่น ในเขตแดนติดต่อกับเมืองหลวงพระบางกับเมืองแดง บริเวณแขวงเมืองงอย เมืองพวน เมืองโถย เมืองสบแอตเชียงค้อ เมืองซำเหนือ เป็นต้น^{๗๖} กล่าวได้ว่าในช่วงเวลานั้น นอกจากเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์แล้ว ทุกเขตทางตอนเหนือของลาวล้านช้างล้วนแต่ปรากฏมีข้าเจืองตั้งมั่นเคลื่อนไหวอยู่ทั้งสิ้น สรุปได้ว่าหัวเมืองล้านช้างกว่าครึ่งหนึ่งของขณะนั้นต่างตกไปอยู่ในการควบคุมของขบวนการข้าเจืองไปแล้ว ช่วงระหว่างปีพ.ศ.๒๔๑๙ จนถึงปีพ.ศ.๒๔๒๙ จึงเป็นปีแห่งชัยชนะของขบวนการข้าเจือง แม้จะเผชิญการสู้รบปราบปรามอยู่ตลอด แต่ยังคงเคลื่อนไหวอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง

การเคลื่อนย้ายกำลังไปตั้งมั่นอยู่บริเวณต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้น มีความหมายสำคัญประการหนึ่ง คือ การสื่อถึงการแบ่งเขตอำนาจการปกครอง แต่ในระยะหนึ่งปีหลังจากนั้น คือ ตั้งแต่ในปีพ.ศ.๒๔๒๐ จนถึงพ.ศ.๒๔๒๙ ทุกกลุ่มยกเว้นกลุ่มล่าแสงแสนเหิน ล้วนแต่ไม่สามารถตั้งมั่นอยู่ในบริเวณต่าง ๆ ดังที่ตั้งขึ้นไว้แต่แรก เพราะจำเป็นต้องเที่ยวลาดหาเสบียงอาหารสำหรับเลี้ยงผู้คนในสังกัดกลุ่มของตน จึงต้องปรับไปใช้วิธีเที่ยวลาดตระเวนดักตีปล้นหัวเมืองลาวต่าง ๆ จะตั้งค่ายตั้งที่มั่นขึ้นก็แต่เพียงชั่วคราวเท่านั้น ข้าเจืองจะเคลื่อนตัวย้ายที่ตั้งไปเรื่อย ๆ กระจัดกระจาย

^{๗๕} เรียบเรียงข้อมูลที่ได้จาก "พงศาวดารเมืองหัวพันห้าทั้งหก" ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๒๑๑ - ๒๕๙.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน.

อยู่ทั่วไป ภายหลังจากวิธีนี้เป็นประโยชน์ต่อข้าเจือง ในแง่ที่ทำให้ยากต่อการติดตามปราบปรามของฝ่ายชนชั้นนำไปในขณะเดียวกันนั้นด้วย

เมื่อข้าเจืองได้ถือกำเนิดขึ้นเป็นขบวนการขยายใหญ่เช่นนั้น ก็ทำให้ “เครือข่ายกลุ่มชน” เดิมขยายตัวเพิ่มทวีคูณขึ้นด้วย ชนกลุ่มอื่นที่อยู่ในสถานะถูกปกครองและไม่พอใจสยาม ลาว และเวียดนามอยู่ในขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นคนม้ง (ม้ง)^{๗๗} คนลื้อ ผู้ไทแดง ผู้ไทดำ ต่างพากันเข้าร่วมเป็น “เจือง” กับกลุ่มต่าง ๆ ของข้าเจืองเป็นจำนวนมาก โดยคนม้งที่เข้าร่วมกับข้าเจืองถูกเรียกโดยชนชั้นนำลาวว่า “แม่เจือง” และ/หรือ “แม่ขบถ”^{๗๘} มีหัวหน้าชื่อว่า “ย้งเล่าเบ๊” หัวหน้ารองลงมาชื่อ “ฟ่านแสนแย้” ถิ่นฐานบ้านช่องเดิมอยู่ที่เมืองเมิน ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองแกง บริเวณเขตต่อแดนระหว่างเมืองแกงกับเมืองไล ย้งเล่าเบ๊กับฟ่านแสนแย้ได้นำกำลังคนม้งมาเข้าร่วมกับล่าแสงแสนเหินที่เมืองแทนเมืองยามาตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๔๑๙^{๗๙}

ส่วนคนลื้อที่เข้าร่วมกับข้าเจืองมีนามว่า “ขนานน้อย” เดิมอยู่เมืองฟุง ในเขตแขวงเมืองสิบสองพันทนา เดิมรับราชการมีตำแหน่งเป็น “ท้าวหาญ” กรมการเมืองฟุง^{๘๐} แต่เพราะเหตุใดไม่เป็นที่ปรากฏแน่ชัด ที่ทำให้ขนานน้อยต้องหลบหนีจากเมืองฟุงมาอาศัยอยู่กับล่าแสงแสนเหินตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ.๒๔๑๙ ภายหลังจากเมื่อข้าเจืองถูกปราบปรามขนานน้อยได้เปลี่ยนไปยอมสวามิภักดิ์ต่อชนชั้นนำลาว โดยเข้าหาท้าวออร์ที่เมืองแกง และที่สำคัญคือขนานน้อยเป็นผู้เล่าเรื่องราวความเป็นมาต่าง ๆ ของข้าเจืองให้ชาวเมืองแกงได้รับรู้ โดยเฉพาะเรื่องปัญหาข้ออ่อนด้อยของข้าเจือง ที่จะทำให้เมืองแกงและหัวเมืองลาวอื่น ๆ สามารถเอาชนะข้าเจืองได้^{๘๑}

ส่วนกรณีผู้ไทแดง ก็เช่นเดียวกับกรณีคนม้งกลุ่มย้งเล่าเบ๊ ถูกเรียกจากชนชั้นนำเพื่อจำแนกออกจากผู้ไทแดงโดยทั่วไปว่า “ข้าเจืองผู้ไทแดง” และ/หรือ “ข้าเจืองผู้ไท”^{๘๒} กลุ่มนี้มีหัวหน้าชื่อว่า “องบา องเมือง” เดิมตั้งถิ่นฐานบ้านช่องอยู่บ้านดงสะมาง แขวงเมืองเซียบ ในเขตแดนเวียดนาม ต่อมาเพราะเหตุใดไม่ปรากฏหลักฐาน องบา องเมืองจึงได้อพยพเคลื่อนย้ายครัวเรือนลงมาตั้งอยู่ในบริเวณแขวงเมืองแวน ไกล่ ๆ กับห้วยมัน ซึ่งเป็นที่ตั้งของข้าเจืองกลุ่มพระยาวังลงและพระยาโรมโพธิ์ ในปีพ.ศ.๒๔๒๒ องบา องเมือง ก็ได้ตัดสินใจเข้าร่วมกับข้าเจืองกลุ่มพระยาวังลงที่ตั้งอยู่ที่ห้วยมัน

^{๗๗} “แม่ว” เป็นคำที่ถูกเรียกโดยสยาม ลาว เวียดนาม และฝรั่งเศส เพี้ยนมาจาก “เมี้ยว” ในคำภาษาจีนซึ่งมีนัยดูถูกเหยียดหยาม หมายถึงถึง “สัตว์เลื้อยคาน” ส่วน “ม้ง” เป็นคำที่กลุ่มนี้นิยมใช้เรียกตัวเอง แปลว่า “ผู้เป็นอิสระ” ดูรายละเอียดใน ย้ง มืดแดง. ประวัติของม้ง (แม่ว) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

^{๗๘} “พงศาวดารเมืองไล.” หน้า ๒๗๐.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙ - ๒๗๐.

^{๘๐} “พงศาวดารเมืองแกง.” หน้า ๓๑๑.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๒} “เรื่องเมืองไล.” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๒๔๑, ๒๔๒.

ขณะนั้น หลังจากถูกเกลี้ยกล่อมหรือได้รับติดต่อทาบตามมาระยะหนึ่ง องบา องเมืองเป็นกำลังสำคัญของข้าเจืองกลุ่มพระยาวังลงและพระยาร่มโพธิ์จวบจนถึงช่วงปีสุดท้ายของข้าเจือง^{๕๓}

หลังจากได้รับความสนับสนุนอย่างกว้างขวาง ล่าแสงแสนเหินในฐานะผู้นำระดับสูงของขบวนการ เริ่มต่อสู้ด้วยการนำกำลังข้าเจืองประมาณ ๓๐๐ คนเศษ บุกเข้าโจมตีเมืองแฉะ^{๕๔} สภาพการณ์ของเมืองแฉะในปีพ.ศ.๒๔๑๙ ขณะนั้นมีสิงหวางม่าน (หรือที่เรียกตามตำแหน่งขุนนางฝ่ายสยาม คือ “พระสวามิภักดิ์สยามเขต”) เป็นเจ้าเมือง ได้นำกำลังคนเมืองแฉะออกต่อสู้ข้าเจืองประสพชัยชนะในตอนแรก (ปีพ.ศ.๒๔๑๙) แต่อีก ๑๐ ปีให้หลัง (ในปีพ.ศ.๒๔๒๙) สิงหวางม่านสู้ศึกเจืองไม่เป็นผลสำเร็จ แม้จะยังรักษาเมืองไว้ได้ ล่าแสงแสนเหินตั้งค่ายอยู่นอกเมือง สิงหวางม่านจึงส่งคนไปขอความช่วยเหลือจากท้าวคำเส็ง (หรือที่เรียกตามตำแหน่งขุนนางลาวว่า “พระพรหมวงษา”) ผู้เป็นที่เจ้าเมืองไล และให้มีใบบอกลงมายังเมืองหลวงพระบาง แต่เมืองหลวงพระบางอยู่ห่างไกลและกำลังเผชิญศึกฮ่ออยู่ที่ทุ่งเชียงคำ พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธรจึงมีศุภอักษรไปยังคำเส็งให้จัดทัพส่งไปช่วยสิงหวางม่านรักษาเมืองแฉะ ท้าวคำเส็งได้จัดส่งคำหุม บุตรชายคนโตเป็นแม่ทัพนำกำลังคนชาวผู้ไทจากเมืองไล ลงมาช่วยเมืองแฉะปราบปรามข้าเจือง^{๕๕}

เมื่อทราบว่ามีคนมั่งกลุ่มยังเล่าเบ็ เข้าร่วมกับข้าเจืองกลุ่มล่าแสงแสนเหิน เนื่องจากเมืองมินซึ่งยังเล่าเบ็ตั้งอยู่นั้น ใกล้กับเมืองไล ท้าวคำเส็งไม่ไว้วางใจสถานการณ์ จึงให้กวนตู่ไปว่ากล่าวยังเล่าเบ็หาช่องให้เปลี่ยนใจไม่เข้าร่วมข้าเจือง แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ กวนตู่ถูกยังเล่าเบ็คุมตัวไว้ ท้าวคำเส็งจึงให้คำโดย บุตรเขย นำกำลังไพร่พลเมืองไลประมาณ ๑๐๐ คนเศษ ยกไปตีพวกมั่งที่เมืองมิน ได้ตัวกวนตู่กลับคืนเมืองไล ยังเล่าเบ็กับพรรคพวกหลบหนีไปตั้งอยู่ที่บ้านน้ำหมึก น้ำจิม คำโดยไม่ได้ยกกำลังติดตามแต่ได้กลับไปตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านนาเกิด รอทักคำหุมกับคำสามยกลงมา^{๕๖}

เมื่อคำหุมกับคำสามยกกำลังมาถึงก็ได้เข้าไปตั้งค่ายอยู่ในเมืองมิน แล้วแบ่งกำลังให้คำโดยยกไปประมาณ ๒๐๐ คนเศษ ติดตามไปตีมั่งที่บ้านน้ำหมึก น้ำจิม ปรากฏว่าค่ายมั่งที่บ้านน้ำหมึก น้ำจิมแตกพ่าย คนมั่งหลบหนีเข้าป่า คำโดยจับกุมตัวมั่งระดับหัวหน้าสำคัญได้ทั้งยังเล่าเบ็และฟ่านแสนแย้ นำตัวไปมอบให้คำหุมที่เมืองมิน เมื่อยังเล่าเบ็กับฟ่านแสนแย้ “ยอมทำสัญญาไม่กำเริบเป็นขบดต่อไปแล้ว” คำหุมก็ปล่อยตัวกลับไปตั้งอยู่บ้านน้ำหมึก น้ำจิม ตามเดิม^{๕๗}

นอกจากกรณี “ขนานน้อย” ดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว การเข้าร่วมของกลุ่มอื่น ๆ บางครั้งก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดีต่อข้าเจือง เช่น กรณี “แสนจง” ผู้ไทเมืองไล เกิดมีเรื่องขัดแย้งกับท้าว

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

^{๕๔} “พงศาวดารเมืองแฉะ.” หน้า ๓๑๒.

^{๕๕} “พงศาวดารเมืองไล.” หน้า ๒๗๓.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐ - ๒๗๑.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

คำสั่ง แล้วพาครอบครัวไปหลบอยู่กับข้าเจืองกลุ่มพระยาราช ที่ตั้งมั่นอยู่บริเวณแขวงเมืองลาน^{๔๔} ในปีพ.ศ.๒๔๒๕ เจ้าเมืองโลจึงฉวยโอกาสใช้เป็นเหตุผลส่งกำลังชาวเมืองโลประมาณ ๓๐๐ คน เข้าไปปราบปรามกลุ่มพระยาราช ขณะที่กลุ่มพระยาราชยังไม่มีฐานกำลังพอจะต่อสู้กับกองทัพเมืองโลได้ ทั้งในขณะนั้นกลุ่มพระยาราชก็ยังไม่ปรากฏว่ามีท่าทีจะคุกคามเมืองโลแต่ประการใด^{๔๕}

ส่วนกลุ่มพระยาพระ-พระยาร่วง ซึ่งเป็นข้าเจืองกลุ่มสำคัญอีกกลุ่มหนึ่ง หลังกลับไปร่วมพิธีกรรมการประกาศตนของล่าแสงแสนเหินที่เมืองแทนเมืองยา ในปีพ.ศ.๒๔๑๙ นั้นเอง กลุ่มนี้ก็ได้รับเริ่มเคลื่อนไหวด้วยการนำกำลังประมาณ ๕๐๐ คน บุคตีเมืองชำเหนือและหัวเมืองขึ้น แม้จะได้รับชัยชนะ^{๔๖} แต่พระยาร่วงก็ไม่ได้เข้าไปยึดตัวเมือง เป็นแต่ตั้งค่ายอยู่ข้างนอกคอยก่อวุ่นเป็นระยะ ๆ เพราะกลุ่มนี้มีบทเรียนมาตั้งแต่ครั้งเคลื่อนไหวอยู่ที่แคว้นพวนแล้วว่า การนำกำลังเข้าไปตั้งอยู่ในเมืองจะทำให้ตกเป็นฝ่ายตั้งรับ ช้ำยังกลายเป็นภาระหนักในการรักษาเมืองอีก ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับชำ เพราะเคยชินอยู่แต่ตามป่าเขา เมื่อสู้รบเสียทีก็สามารถหลบหนีไปได้แล้วกลับมารวมตัวกันได้ใหม่ ดังนั้น เมื่อกวาดเก็บทรัพย์สินสิ่งของได้หมดแล้ว พระยาร่วงจึงนำกำลังข้าเจืองออกไปตั้งอยู่บ้านนาคุน แขวงเมืองชำเหนือ ซึ่งเป็นบริเวณชายป่ามีแนวทอดยาวถึงเขตภูเขาสูง^{๔๗}

ฝ่ายท้าวเมืองกับท้าวบุญ หัวพันผู้รักษาเมืองชำเหนือ มิได้ย่อท้อพยายามรวบรวมกำลังคนลาว เข้าต่อสู้ข้าเจืองอยู่หลายครั้ง แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จจนเวลาล่วงเลยจนถึง ๒ ปี เมื่อประเมินสถานการณ์แล้วเห็นว่าไม่สามารถสู้รบปราบปรามข้าเจืองได้นานกว่านั้นแล้ว นับวันข้าเจืองจะเข้มแข็งขึ้นทุกขณะ และข้าเจืองยังมีกำลังคนและเสบียงอาหารพร้อมมูลสามารถตั้งอยู่สู้รบได้อีกเป็นเวลานาน ขณะที่ฝ่ายเมืองชำเหนือนั้นกำลังเผชิญปัญหา “อดอยากด้วยเสบียงอาหาร”^{๔๘} อีกทั้งสถานการณ์ยังบีบคั้นมากขึ้นไปอีก เมื่อมีทัพฮ่อกลุ่มธลายและฮ่อธงแดง นำกำลังเข้ามาตั้งอยู่ในหัวพันห้าทั้งหก ท้าวเมือง ท้าวบุญจึงตัดสินใจทิ้งเมืองชำเหนือ แยกย้ายกันอพยพผู้คนไปอยู่บ้านสบกกบั้ง ไปอยู่บ้านน้ำบาก แขวงเมืองงอยบั้ง ไปอยู่เมืองกาสีบั้ง ส่วนเมืองชำเหนือก็ร้างไปตั้งนั้นจนถึงปีพ.ศ.๒๔๒๙ บันทึกรายการของท้าวเมือง ท้าวบุญ กล่าวถึงสภาพดังกล่าวนี้ว่า:

“เมื่อข้าพเจ้าแตกไปเที่ยวอาศัยอยู่ในเมืองต่าง ๆ เมืองชำเหนือก็ร้างว่างเปล่าอยู่ แต่นั้นมาจนถึงปัจจุ อัฐศก ๑๒๔๘ ซึ่งกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นมา

^{๔๔} “สำเนาคำแปลต้นหนังสือเมืองโลเมืองแขวงเปนอักษรรลาว.” ใน มานิจ ชุมสาย. (บก.). เอกสารประวัติศาสตร์ไทยเรื่อง ไทยปราบฮ่อ (จากใต้ฐานสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฉลิมนิจ, ๒๕๒๒), หน้า ๗๖ - ๗๗.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๔๖} “เรื่องเมืองชำเหนือ.” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๒๒๗ - ๒๒๘.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน.

ปราบปรามพวกจีนฮ่อ และจัดการราชการบ้านเมืองในพระราชอาณาเขตสยามครั้ง
 นั้น ข้าพเจ้าได้แตกฮ่อไปเสียหลายปี หาได้อยู่บ้านเมืองไม่ ได้ทราบเหตุการณ์
 และได้ต่อสู้ฮ่อและข้าเจืองซึ่งเป็นโจรผู้ร้ายนั้นแต่เท่านี้”^{๕๓}

ในปีพ.ศ.๒๔๒๒ ข้าเจืองกลุ่มพระยาร่มโพธิ์กับพระยาวังลง ก็มีความเคลื่อนไหวเช่นกัน ทั้ง
 สองกลุ่มรวมตัวกันได้จำนวนคน ๒๐๐ คนเศษ เข้ากับพวกฮ่อกลุ่มกอจอง กอชู่ไซสาม ซึ่งมีกำลังคน
 ประมาณ ๒๐๐ คนเศษ ยกไปตีเมืองไสย^{๕๔} ท้าวอินโยธา เจ้าเมืองไสย เมื่อทราบข่าวฮ่อกับข้ายก
 ทพมา จึงแต่งให้มอมเป่าทียบกับท้าวคัดคุมกำลังชาวเมืองไสย ๒๐๐ คนเศษ ออกต่อสู้ป้องกันเมือง
 สู้รบกันเป็นเวลา ๑๐ วัน ฮ่อตายในที่รบ ๔ คน ฮ่อกับข้าเห็นจะสู้รบต่อไปไม่ได้ จึงถอยกลับไปตั้ง
 ค่ายอยู่บ้านเฮา มอมเป่าทียบกับท้าวคัดเกรงจะเป็นกลอุบายจึงตั้งมั่นอยู่ที่บ้านนาค้ำ ห่างจาก
 บ้านเฮาที่ฮ่อกับข้าเจืองตั้งอยู่เป็นระยะทางเดินเท้าประมาณ ๔ ชั่วโมง^{๕๕}

ประมาณ ๑๐ วันหลังจากนั้น ฮ่อกับข้าเจืองร่วมมือกันตีเมืองไสยอีกครั้ง โดยวางแผนแบ่ง
 กำลังออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกฮ่อจะนำกำลังไปตีทัพมอมเป่าทียบกับท้าวคัดที่ค่ายบ้านนาค้ำ อีก
 ส่วนข้าเจืองระหว่างที่ฮ่อกำลังสู้รบกับมอมเป่าทียบอยู่นั้น ให้รีบนำกำลังเข้ายึดเมืองไสย แผนการนี้
 ประสบความสำเร็จ ข้าเจืองบุกยึดเมืองไสยได้อย่างง่ายดาย ท้าวอินโยธากับกรมการท้าวเพี้ยและ
 ไพรราษฎรหลบหนีออกจากเมืองไปอยู่เมืองฮาม อยู่เมืองฮามได้ประมาณ ๙-๑๐ วัน ก็เดินทาง
 ต่อไปยังเมืองกี ในเขตเวียดนาม เพื่อขอความช่วยเหลือจากเวียดนาม^{๕๖}

การเคลื่อนไหวของกลุ่มพระยาดอกไม้กับพระยาคำ พบว่าในปีพ.ศ.๒๔๒๒ ได้มีการนำ
 กำลังข้าเจืองประมาณ ๓๐๐ คน ยกออกจากเมืองหยัด หัวเมืองขึ้นของเวียดนาม เดินขึ้นไปตั้งมั่น
 อยู่ที่เขามอก ซึ่งเป็นเขตแดนเวียดนามที่ติดต่อกับแดนเมืองซำใต้^{๕๗} องเวียน เจ้าเมืองซำใต้ จึงแต่ง
 ให้เพี้ยนาม แสนคำ กรมการคุมไพร่พล ๒๕๐ คน ยกออกจากเมืองซำใต้ไปตั้งรับคอยสู้รบกับข้าเจือง
 ที่บ้านนาค้ำ แขวงเมืองซำใต้กองหนึ่ง แต่งให้หม่อมบ่าวคำแพง คำโสม กรมการคุมไพร่พล ๒๕๐ คน
 ยกออกจากเมืองซำใต้ไปตั้งมั่นสู้รบกับข้าเจืองที่เขามอกอีกกองหนึ่ง^{๕๘}

พระยาคำแบ่งกำลังไพร่พลข้าเจือง ๑๕๐ คน ยกออกจากเขามอกไปต่อสู้ทัพเพี้ยนาม แสน
 คำ ที่บ้านนาค้ำกองหนึ่ง พระยาดอกไม้แบ่งกำลังที่เหลืออยู่ ๑๕๐ คน อยู่ตั้งรับทัพบ่าวหม่อมคำ

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

^{๕๔} “เรื่องเมืองไสย.” หน้า ๒๓๙ - ๒๔๐.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๐.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑.

^{๕๗} “เรื่องเมืองซำใต้.” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๒๕๑.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, ๒๕๒.

แพง คำโสม ณ เขาหมอก ปรากฏว่าการรบที่บ้านนาคำ พระยาคำตายในที่รบพร้อมกับข้าเจืองอีก ๒๙ คน ด้านเขาหมอกก็ตายไป ๓ คน เมื่อทราบข่าวพระยาคำตายไปแล้วและข้าเจืองกลุ่มที่แยกไป บ้านนาคำแตกหนีไป พระยาดอกไม้จึงรวบรวมข้าเจืองที่เหลือถอยหนีกลับไปตั้งอยู่เมืองหยัดในเขต เวียดนามดังเดิม^{๘๘}

ในปีพ.ศ.๒๔๒๐ พระยาท้าวยี ข้าเจืองอีกกลุ่ม คุมกำลังยกออกมาจากเขตเวียดนามราว ๓๐๐ คน เข้าสู่เมืองหัวพันห้าทั้งหก ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเป็น หัวเมืองขึ้นกับเมืองหัวเมือง โดยมีข้าเจืองกลุ่มพระยาร่วนเดินทางมาสมทบร่วมด้วย พระยาร่วนขณะนั้นมีกำลังคนประมาณ ๒๐๐ คน รวมทั้งสองกลุ่มนี้ด้วยกันแล้วมีประมาณ ๕๐๐ คน^{๘๙} คิดจะตีเอาเมืองหัวเมือง แต่ยังไม่ทันได้ทำการ ท้าววง เจ้าเมืองหัวเมือง ได้แต่งตั้งให้เพี้ยอุดทุม กรมการเมืองหัวเมืองคุมไพร่พลลาวจำนวน ๓๐๐ คน ยกไปปราบปรามข้าเจืองที่เมืองเป็น ข้าเจืองเสียชีวิตไป ๘ คน พระยาร่วนกับพระยาท้าวยีเห็น เหลือกำลังจะสู้รบได้จึงถอยหนี พระยาร่วนนำกำลังเดินทางกลับไปยังหัวยตะบวน ส่วนพระยาท้าวยีกลับไปตั้งอยู่เมืองหยัด หัวเมืองขึ้นเมืองดิงเง้ ในเขตเวียดนาม ภายหลังได้ยกกำลังไปสมทบกับ กลุ่มพระยาเกิดที่เมืองหัวเมือง^{๙๐}

ต่อมาในปีพ.ศ.๒๔๒๓ พระยาท้าวยีกับพระยาเกิด คุมกำลังข้าเจืองประมาณ ๑,๒๐๐ คน ยกออกจากเมืองเป็น หัวเมืองขึ้นเมืองหัวเมือง เดินทางมาตั้งมั่นอยู่บ้านห้วยเตียง แขวงเมืองจำปาศักดิ์ องเวียง เจ้าเมืองจำปาศักดิ์ จึงแต่งตั้งให้เพี้ยบัว เพี้ยหาด กรมการเมืองจำปาศักดิ์ ๕๐ คน ออกไปต่อสู้ข้าเจืองที่บ้านห้วยเตียง เนื่องจากข้ามีจำนวนมากกว่มาก ลาวเมืองจำปาศักดิ์จึงพ่ายแพ้ย่อยยับ เพี้ยบัว เพี้ยหาด หลบหนีกลับเข้าเมืองจำปาศักดิ์^{๙๑} พระยาท้าวยีกับพระยาเกิดคุมกำลังข้าเจืองไล่ติดตามจนถึงเขารับ ก็หยุดตั้งมั่นพักไพร่พลอยู่ที่นั่น องเวียงให้เพี้ยบัว เพี้ยหาด นำกำลังกลับไปตีข้าเจืองอีกครั้ง โดยคราวนี้นำกำลังไปจำนวน ๘๐๐ คนเศษ ปรากฏว่าข้าตั้งมั่นอยู่ที่เขารับนั้น อาศัยความได้เปรียบในพื้นที่ ไม่ได้ยกลงมาจากรเขา ทำให้ลาวเมืองจำปาศักดิ์เสียทีแตกพ่าย เพี้ยบัวกับเพี้ยหาดเสียชีวิตในการสู้รบพร้อมกับคนลาวอีกเป็นจำนวนนับร้อยคน กรมการเมืองจำปาศักดิ์เห็นว่า “ข้าเจืององอาจ แข็งแรงนัก” จึงได้แต่ถอยหนีกลับเข้าเมืองจำปาศักดิ์^{๙๒}

ฝ่ายพระยาท้าวยีกับพระยาเกิด แม้จะได้รับชัยชนะ แต่ก็ไม่ผลิผลลามยกกำลังเข้าประชิดเมือง เพราะรู้ว่าจะเป็นการยากลำบากแก่ข้าเป็นอย่างมาก จึงตั้งค่ายอยู่ข้างนอก คอยก่อกวน กัดดันชาวเมืองจำปาศักดิ์ จนถึงปีพ.ศ.๒๔๒๔ “ม้อย” ในเขตแขวงเมืองจำปาศักดิ์ ที่มีผู้นำชื่อ

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๙} “เรื่องเมืองหัวเมือง.” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๒๕๗ - ๒๕๘.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘.

^{๙๑} “เรื่องเมืองจำปาศักดิ์.” หน้า ๒๕๓.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน.

“ท้าวฮืดตอนม้อย” อาสาให้ความช่วยเหลือแก่พระยาท้าวยีกับพระยาเกิด ด้วยการเดินทางไปชักชวนพระยาร่มโพธิ์กับพระยาวังลง ข้าเจืองที่ตั้งมั่นอยู่ที่บ้านเชียงแมน แขวงเมืองโศย ให้ยกกำลังมาช่วยพระยาท้าวยีกับพระยาเกิดตีเมืองซำได้^{๑๐๔}

เมื่อพระยาร่มโพธิ์กับพระยาวังลง นำกำลังข้าเจืองเดินทางมาถึง ได้ตกลงกันแบ่งกำลังออกเป็น ๒ กอง ยกแยกกันไปสู้รบลาวเมืองซำได้ให้ได้ใน ๒ ครั้งติดต่อกัน จนลาวเมืองซำได้ป้องกันเมืองไว้ได้ ๑๐๕ เวียน เจ้าเมืองซำได้พร้อมกรมการท้าวเพี้ยและไพร่ราษฎรต่างพากันอพยพหลบหนีไปยังเมืองกัจจิว หัวเมืองชั้นของเมืองตังเง้ ในเขตเวียดนาม เมืองซำได้ก็ตกเป็นของข้าเจืองตั้งแต่นั้น^{๑๐๕} ขณะเดียวกันอีกหลายเมืองก็กำลังถูกกดดันอยู่รอบนอกโดยข้าเจืองกลุ่มอื่น ๆ อยู่ ซึ่งการกดดันของข้าเจืองในรูปแบบนี้ทำให้ชนชั้นนำท้องถิ่นต้องขอความช่วยเหลือจากกองทัพของศูนย์อำนาจอื่นที่เข้มแข็งกว่า เช่น เวียดนาม และสยาม เป็นต้น

สงครามและการปราบปรามจากลาว เวียดนาม และสยาม

ส่วนสถานการณ์ด้านเมืองแฉก ก่อนหน้านั้นเพียงเล็กน้อยในช่วงต้นปีพ.ศ.๒๔๑๙ นั้นเมืองแฉกกำลังไม่มีเจ้าเมืองทำหน้าที่ปกครอง เพราะเจ้าเมืองคนก่อนถูกฮ่อฆ่าตาย เมืองนครหลวงพระบางยังมีได้แต่งตั้งใครมาทำหน้าที่ กวานตุนนางเวียดนามคนหนึ่งซึ่งหนีฮ่อไปอยู่ที่เมืองเหมือน พบสิงหวางม่านอดีตพ่อค้ามาจากญวนนามมีทั้งความมั่งคั่งและกำลังไพร่พลของตนเอง ซึ่งขณะนั้นตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ที่บ้านน้ำงา ใกล้เมืองเหมือน กวานตุนจึงได้พูดจาวานล้อมให้สิงหวางม่านมาช่วยชาวเมืองแฉกต่อสู้ศึกสงคราม สิงหวางม่านก็รับจะช่วยรบฮ่อกับข้าเจืองที่เมืองแฉก กวานตุนจึงยกสิงหวางม่านขึ้นให้มีตำแหน่งเป็น “โดยจิด” (ภาษาเวียดนาม) เจ้าเมืองแฉก^{๑๐๖}

สิงหวางม่านยกไพร่พลมาตั้งอยู่ที่ค่ายเชียงจัน ขณะนั้นชาวเมืองแฉกไปตั้งทัพรวมกันอยู่ที่ตำบลเชียงจันประมาณ ๕๐ ครวเรือน รวมคนชายหญิงเด็กผู้ใหญ่ประมาณ ๑๐๐ คนเศษ สิงหวางม่านจึงตั้งทัพชุมนุมการท้าวเพี้ยเมืองแฉกขึ้น โดยให้บายนเป็นขุนนางใหญ่มีชื่อตำแหน่งว่า “องแสน” ให้บาโรยเป็น “องปอง” ให้บาอินเป็น “ฮ่อหลวง” ให้บาผยเป็น “ปองกาง” ให้บาฮืดเป็น “ฮ่อกลาง” ให้บาลิงเป็น “ฮ่อแห่” ให้บาสอเป็น “องปอ” ให้บาแองเป็น “เกอไล” ให้บาจอเป็น “เจืองวัน” ให้บารเป็น “เพี้ยบ้านหนองเหลือง” แล้วก็ตั้งทัพชุมนุมเล็กน้อยอีกหลายคนซึ่งล้วนแต่เป็นคนผู้ไทในพื้นที่เมืองทั้งสิ้น^{๑๐๗}

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๖} “พงศาวดารเมืองไล.” หน้า ๓๑๑.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, น. ๓๑๒.

ฝ่ายล่าแสงแสนเหิน แม้ยกกำลังมาถึงบริเวณเมืองแกลงแล้ว แต่ก็ไม่มีผลลาม คอยหลบอยู่ตามป่าเขาอยู่ เมื่อชาวเมืองทราบข่าวว่าข้าเจืองจะยกมาตีก็ตื่นกลัว เพราะไม่มีเจ้าเมือง ไพร่ราษฎรจึงพากันอพยพออกนอกตัวเมืองไปตั้งอยู่ที่บ้านเชียงจัน จนถึงวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๙^{๑๐๔} ซึ่งเป็นวันที่ชาวเมืองแกลงต่างแยกย้ายกันออกไปตั้งบ้านตั้งค่ายอยู่นอกเขตเมืองกันเป็นจำนวนมากแล้ว ไม่สามารถรวมกำลังไพร่พลเป็นทัพใหญ่ขึ้นได้ ล่าแสงแสนเหินเห็นเป็นโอกาสดีที่จะเข้าตีเมืองแกลงโดยยกไปตีจากที่หนึ่งสู่อีกที่หนึ่ง ใช้กำลังพลฆ่าเพียง ๓๐๐ คน เริ่มตีจากบริเวณตำบลห้องแล^{๑๐๕}

แต่ที่ล่าแสงแสนเหินประเมินไว้ต่ำกว่าความเป็นจริงก็คือ "สิงหวางม่าน" เมื่อได้ข่าวว่าล่าแสงแสนเหินนำกำลังออกตีชาวเมืองแกลงด้วยรูปการณ์เช่นนั้น สิงหวางม่านจึงรีบยกไพร่พลของตนจำนวนเพียง ๑๐๐ คนเศษ ที่มีมืออยู่ออกไปสกัดรบพุ่งเสียตั้งแต่หนแรก ล่าแสงแสนเหินกลับเป็นฝ่ายตั้งรับและถูกตีแทนที่จะเป็นฝ่ายบุก เนื่องจากนำกำลังมาไม่พอจะรับศึกในคราวเดียว ผลการรบปรากฏว่าฝ่ายล่าแสงแสนเหินเสียชีวิตไป ๘ คน ล่าแสงแสนเหินจึงต้องถอยหนีข้ามลำน้ำนัวเข้าเขตป่าสุ่มบ้านชา^{๑๐๖} จากนั้นวกกลับไปตีเมืองแทนเมืองยา ซึ่งเป็นแหล่งสะสมกำลังของล่าแสงแสนเหิน รอคอยเวลาเพื่อจะนำกำลังมาตีเมืองแกลงอีกครั้ง

สิงหวางม่านมิได้ยกไพร่พลติดตามล่าแสงแสนเหินแต่อย่างใด เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวเมืองแกลงเชื่อถือศรัทธาในตัวเจ้าเมืองคนใหม่ขึ้น สิงหวางม่านจึงสามารถรวบรวมชาวเมืองแกลงกลับเข้ามาตั้งมั่นในเมืองดังเดิม จนถึงปีพ.ศ. ๒๔๒๙ ล่าแสงแสนเหินจึงได้นำกำลังข้าเจืองที่รวบรวมขึ้นได้มีจำนวนมากถึง ๑,๐๐๐ คนเศษ เกิดเป็นศึกใหญ่ขึ้นที่เมืองแกลงอีกครั้ง ฝ่ายเมืองแกลงจึงได้ขอกำลังจากคำเส็ง เจ้าเมืองไล ให้ส่งคำหุมยกทัพลงมาช่วย^{๑๐๗}

ล่าแสงแสนเหินถูกข้าศึกกระหนาบสองด้าน คือ สิงหวางม่านที่ตั้งอยู่ในเมืองแกลงกับทัพเมืองไลที่ตั้งรายล้อมอยู่ถึงสามทาง ได้แก่ คำหุมที่มาตั้งอยู่เมืองเมิน คำสามที่ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านนาเคย และคำโดยตั้งอยู่ที่บ้านน้ำเหมิก น้ำจิม แต่ด้วยใจอีกหาญล่าแสงแสนเหินไม่ย่อท้อได้นำกำลังข้าเจืองออกต่อสู้ทั้งสองด้าน โดยนัดแนะให้ข้าเจืองกลุ่มพระยาลิ้นกา ที่ตั้งอยู่บริเวณเมืองฮีบ ซึ่งอยู่ใกล้กันนั้นให้ยกมาช่วย แต่ก็ไม่ทันเวลาล่าแสงแสนเหินแตกพ่ายหลบหนีกลับไปยังเมืองแทนเมืองยาเสียก่อน^{๑๐๘}

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๗} "พงศาวดารเมืองไล." หน้า ๒๗๒.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน.

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๔๒๙ คำหุ้มนัดการจะปราบปรามข้าเจืองกลุ่มล่าแสงแสนเห็นให้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด จึงแบ่งกำลังออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกให้สิงหวางม่านกับกรมการเมืองไล ๒ คน นำกำลังคนประมาณ ๒๐๐ คนเศษ ยกติดตามไปตีล่าแสงแสนเห็นกวาดล้างข้าเจืองที่เมืองแทนเมืองยา ส่วนคำหุ้มนัดกับคำสามจะคุมกำลังประมาณ ๑๔๐ คน ยกไปตีข้าเจืองกลุ่มพระยาลิ้นกาที่เมืองฮีบ ในแขวงหัวพันห้าทั้งหก^{๑๑๑} คำหุ้มนัดกับคำสามได้รบกับข้าเจืองที่เมืองฮีบได้รับชัยชนะ จับตัวข้าเจืองชั้นหัวหน้าได้ ๓ คน คือ พระยาลิ้นกา เพี้ยคำ และพระยาพระ ที่ยกกำลังมาช่วยพระยาลิ้นกา ส่วนสิงหวางม่านซึ่งยกไปรบกับล่าแสงแสนเห็นก็ได้รับชัยชนะเช่นกัน กลุ่มล่าแสงแสนเห็นซึ่งเหลืออยู่เพียงน้อยนิดแตกหนีเข้าป่าไป^{๑๑๒}

นอกจากกลุ่มล่าแสงแสนเห็นกับกลุ่มพระยาลิ้นกาแล้ว ข้าเจืองอีกกลุ่มที่ถูกปราบปรามในคราวเดียวกันนี้ยังได้แก่ กลุ่มเมืองงอย (ไม่ปรากฏชื่อหัวหน้ากลุ่ม) โดยพระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ได้ส่งเจ้าอุปราชนำทัพหลวงพระบางขึ้นมามีปราบปรามด้วยตัวเอง แต่ก็ยังทำการไม่สำเร็จในการเข้าตีเมืองงอย เจ้าอุปราชจึงให้เรียกหาคำหุ้มนัดให้ยกขึ้นมาช่วย แต่คำหุ้มนัดไม่มีผู้จะทำหน้าที่รักษาค่ายในระหว่างที่ตนจะเข้าตีกลุ่มพระยาลิ้นกาที่เมืองฮีบ จึงให้นายทหารของตนชื่อ "หลี่สี่อแย้" กับ "หลี่ฮัน" และ "คำเคม" (น้องชายคำหุ้มนัด) นำกำลังเมืองไลจำนวน ๖๐ คน ไปช่วยเจ้าอุปราชยึดเมืองงอยคืนจากข้าเจือง^{๑๑๓}

ข้าเจืองด้านทานทัพเจ้าอุปราชกับหลี่สี่อแย้ได้ไม่นานก็แตกพ่าย ข้าหลบหนีออกจากเมืองงอยไป ส่วนผู้ที่ยังอยู่ในเมืองต่างก็ยอมสวามิภักดิ์ต่อเจ้าอุปราช แม้ข้าจะพ่ายศึกแต่ระหว่างที่เมืองแดงไม่มีผู้อยู่ดูแล ก็ปรากฏว่ามีข้าอีกกลุ่มหนึ่ง (ไม่ปรากฏว่าเป็นกลุ่มใด) เข้าปล้นเมืองแดง เมื่อคำหุ้มนัดกับสิงหวางม่านกลับเข้าเมืองแดงก็พบว่า สภาพเมืองเสื่อมโทรมไปมาก ราษฎรคน ไพร่บ้านพลเมืองหลบหนีออกจากเมืองไปอยู่ตามป่าเขา^{๑๑๔} คำหุ้มนัดกับสิงหวางม่านพยายามติดตามเกลี้ยกล่อมผู้คนให้กลับเข้าเมือง แต่ก็มีคนกลับมาเมืองเพียง ๑๐๐ คนเศษเท่านั้น คำหุ้มนัดได้จัดการฟื้นฟูเมืองแดงขึ้นใหม่ จากคำให้การของคำสาม คำหล้า กับกรมการเมืองไล ระบุถึงเรื่องนี้ไว้ว่า:

“ฝ่ายคำโหมคำสามรวบรวมคนที่แตกหนีให้เข้ามาอยู่ในเมืองแดงได้

ประมาณ ๑๐๐ คนเศษ ไม่มีโคกระบือจะให้ทำนา และไม่มีมีดขวานและจอบเสียมจะใช้ พวกข้าจะเก็บเอาไปเสียดินแต่ก่อน และไม่มีเสบียงอาหารจะแจกจ่ายผู้คน คำโหมคำสามจึงให้ไปขอบิดาข้าพเจ้า ให้ส่งกระบือมาให้ ๓๐

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน.

กระบือ และมีด ขวาน จอบ เสียมรวม ๑๙๕ เล่ม มาแจกจ่ายไพร่พล และให้คิด
อ่านทำไร่นา กับข้าวปลูกหนัก ๔,๐๐๐ ชั่งเงิน เป็นข้าวเปลือกประมาณ ๔๐๐ ถัง
เกลือหนัก ๕๐๐ ชั่งเงิน เป็น ๑๐ กระทอ แจกจ่ายให้แก่ไพร่พลเหล่านั้น บิดา
ข้าพเจ้านับถือรักใคร่ວ່ามานเป็นบุตรเลี้ยง จึงให้ว่องม่านเป็นกายโตงที่ ๓ อยู่
รักษาเมืองแฉก แต่เดิมบิดาข้าพเจ้าจะให้คำสามเป็นกายโตงอยู่ครองเมืองแฉก
คำสามไม่ยอมอยู่ บิดาข้าพเจ้าจึงให้หีสติงชาวเมืองแฉกเป็นผอต่อที่ ๔ พระยา
น้อยสามหมื่นเป็นบริเตงที่ ๕ กวานตุนั้นก็ให้กลับมาอยู่เมืองแฉกเป็นที่ ๒ ที่ ๑ นั้น
คือ บิดาข้าพเจ้า รวมทั้ง ๕ นายนี้เป็นผู้ช่วยกันรักษาเมืองแฉก”^{๑๑๗}

แม้จะถูกตีขานบาจนต้องแตกหนีไปถึงสามกลุ่ม คือ ล่าแสงแสนเหิน พระยาลิ้นกา และเมือง
งอย แต่สถานการณ์ก็หาได้กลับคืนเป็นปกติ เพราะยังมีข้าเจืองกลุ่มอื่นเคลื่อนไหวอยู่ในที่ตั้งของตน
อีกหลายแห่ง เช่น กลุ่มพระยาพระที่เมืองเป็น กลุ่มพระยาวานที่ห้วยตะบวน กลุ่มพระยาวังลงที่
ห้วยมัน แขวงเมืองแฉก กลุ่มพระยาร่มโพธิ์ ตั้งอยู่ที่บริเวณแขวงเมืองจาด กลุ่มพระยาดอกไม้และ
พระยาคำ ตั้งอยู่ที่เขามอก แขวงเมืองซำใต้ กลุ่มพระยาท้าวเย่-พระยาเกิด ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยเตียง
แขวงเมืองซำใต้ เป็นต้น^{๑๑๘} อีกทั้งกลุ่มล่าแสงแสนเหิน พระยาลิ้นกา และข้าเมืองงอย ก็ยังสามารถ
กลับมารวมตัวกันได้ใหม่ในอีก ๑ ปีถัดมา (พ.ศ.๒๔๓๐) แต่ก็ไม่ได้มีบทบาทมากเหมือนระยะช่วง
พ.ศ.๒๔๑๙-๒๔๒๙

กลุ่มพระยาพระที่ตั้งอยู่เมืองเป็น เริ่มมีความเคลื่อนไหวหลังจากได้ชักกลุ่มกวานกอยี่เข้ามา
ให้ความร่วมมือ สืบเนื่องจากในปี.ศ.๒๔๒๕ ทางราชสำนักจีนมีหนังสือมาถึงเจ้าเมืองเล่ากายให้
ปราบปรามฮ่อที่เข้ามารบกวหนหัวเมืองเวียดนามและล้านช้างให้สิ้น เจ้าเมืองเล่ากายจึงตั้งให้ปักเปง
เก้าเป็นแม่ทัพนำกำลังมารบฮ่อ กวานกอยี่กับพรรคพวกซึ่งขณะนั้นตั้งอยู่ที่เชียงเชียงใกล้เมืองเล่า
กาย จึงอพยพครอบครัวและไพร่พลจำนวน ๒๐๐ คนเศษ หนีมารวมตัวอยู่กับพระยาพระที่เมือง
เป็น^{๑๑๙} เมื่อมีกำลังมาสมทบมากขึ้น พระยาพระจึงปรึกษากับกวานกอยี่จะรบเอาเมืองสบแอดเชียง
ค้อกับเมืองซ๋อน เพื่อจะให้กวานกอยี่ตั้งอยู่ที่เมืองสบแอดเชียงค้อ ส่วนพระยาพระจะอยู่ที่เมืองซ๋อน
ชัยภูมิสำคัญที่สามารถคุกคามเมืองหลวงพระบางได้ต่อไป^{๑๒๐}

เมื่อเห็นชอบร่วมกันแล้ว พระยาพระกับกวานกอยี่จึงนำกำลังเข้าผสมฮ่อจำนวน ๑๖๐ คน
บุกตีเมืองสบแอดเชียงค้อ เข้ากับฮ่อได้รับชัยชนะ เจ้าเมืองสบแอดกับท้าวพลและไพร่ราษฎรเมือง

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓ - ๒๗๔.

^{๑๑๘} ประมวลข้อมูลจาก “พงศาวดารหัวพันห้าทั้งหก.” หน้า ๒๑๑ - ๒๕๖.

^{๑๑๙} “เรื่องเมืองสบแอดเชียงค้อ.” ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), หน้า ๒๒๐ - ๒๒๑.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

สบแอตเชียงค้อราว ๑๐๐ คนเศษ หนีไปอยู่เมืองหลวงพระบาง^{๑๒๑} ท้าวเพี้ยและไพร่ราษฎรที่หลบหนีไปไม่ทันต่างก็ยอม “เข้าทูล” ต่อกวานก้อยี่หมด จากนั้นพระยาพระได้นำกำลังเคลื่อนต่อไปเพื่อจะตีเมืองซอน โดยไปตั้งค่ายอยู่บ้านนาเพียง แขวงเมืองสบแอตเชียงค้อ แต่ยังไม่ทันได้เคลื่อนไปตีเมืองซอน เจ้าเมืองเล่ากายรู้ว่ากวานก้อยี่อยู่เมืองสบแอตเชียงค้อ จึงแต่งทัพส่งองบาคุมฮ้อธงด้า ๓๐๐ คน กับไพร่เมืองไลจำนวน ๑๖๐ คน ลงมาตามจับตัวกวานก้อยี่^{๑๒๒}

กวานก้อยี่จึงจำต้องทิ้งเมืองสบแอตเชียงค้อหลบหนีองบาคูไปอยู่ห้วยสุย พระยาพระลัมเล็กแผนการตีเมืองซอน เพราะเกรงองบาคูจะจับตนไปสืบถามหากวานก้อยี่ด้วย จึงหลบหนีออกจากบ้านนาเพียงไปอยู่กับกายตงเมืองลาน ในเขตอิทธิพลของเวียดนาม หลังจากนั้นเพื่อไม่ให้เป็นศัตรูกับองบาคูอีกทางหนึ่ง พระยาพระจึงขอเข้าทูลองบาคูตามประเพณีฮ้อ คือ เอาเงิน ๓ ชัน ๖ ซัด คิดเป็นเงิน ๑ ชั่ง ๒ ตำลึง กับนอศีระหนึ่ง ให้กายตงเมืองลานนำไปขอร้องบาคู องบาคูยอมรับ^{๑๒๓} ด้วยมิได้จะมาปราบฆ่า จะตามตัวกวานก้อยี่เท่านั้น พระยาพระจึงพาสมัครพรรคพวกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ห้วยหวน แขวงเมืองลาน ใกล้เขตแดนเมืองหัวพันห้าทั้งหก แล้วองบาคูก็นำกำลังติดตามไปรบกับกวานก้อยี่ที่ห้วยสุย ฝ่ายกวานก้อยี่สู้องบาคูไม่ได้จึงหลบหนีไปตั้งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำ องบาคูนำกำลังไปตั้งอยู่ที่ท่าขวา^{๑๒๔}

ระหว่างนั้นข้าเจืองกลุ่มพระยาร่วมไพร่กับพระยาร่วงลงที่เมืองโสย ก็กำลังประสบปัญหาการปราบปรามจากกองทัพเวียดนาม เพราะท้าวอินโยธากับกรมการท้าวเพี้ยและไพร่ราษฎรที่หลบหนีออกจากเมืองโสยไปได้ ก่อนที่ข้าเจืองจะบุกเข้ายึดเมือง ได้เดินทางไปขอความช่วยเหลือจากกวานเถือง เจ้าเมืองเตงแถง^{๑๒๕} กวานเถืองเห็นความจำเป็นต้องปราบปรามข้าเจืองในเขตหัวพันห้าทั้งหกให้ราบคาบ เพราะมองเห็นแล้วว่าข้าเจืองอาจขยายลูกลามมายังเขตแดนเวียดนามได้ในไม่ช้า

ทั้งนี้สืบเนื่องจากชนชั้นนำเวียดนามเอง ก็มีประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์จากการสู้รบและปราบปรามขบวนการกบฏของกลุ่มชนข้ามาก่อน โดยเฉพาะในรัชสมัยพระเจ้ามิ่งมั่งและพระเจ้าตีตึก ราชสำนักเวียดนามต้องการควบคุมกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ชาวเวียดนามให้อยู่ในกรอบของสังคมวัฒนธรรมเวียดนามแบบจีน ซึ่งกลายเป็นเงื่อนไขกดดันไพร่เขมรจามและพวกกลุ่มชนชาติทาง

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๕} “เรื่องเมืองโสย.” หน้า ๒๔๑.

ตอนใต้ (มีพวกข้าเป็นต้น) ไพร่เขมรจามและข้าจึงพากันก่อกบฏต่อเวียดนามชั้นชานใหญ่ กบฏข้ามีความรุนแรงถึงกับก่อวราของศเหิงยงได้เป็นประจำทุกปี^{๑๒๖}

กวางเถืองได้เกณฑ์กองทัพเวียดนามโดยแต่งตั้งให้กวางทื่อ กวางลิง และกวางทาม ทหารเวียดนาม ๓ นาย เป็นแม่ทัพคุมกำลังทัพเวียดนามจำนวนพลกว่า ๓,๐๐๐ นาย ตั้งค่ายอยู่ที่เมืองจาขณะนั้นนอกจากฮ่อและข้าเจืองยังได้ผู้ไทแดงในเขตแขวงเมืองโสยเข้าร่วมด้วย เมื่อทราบว่ามีทัพเวียดนามจะมาปราบปราม พระยารัมโพธิ์กับพระยาวังลง ฮ่อกอจอง พร้อมองบา องเมือง หัวหน้าข้าเจืองผู้ไทแดง ได้ยกกำลังมีตั้งรับทัพเวียดนามอยู่ที่เมืองลาย แขวงเมืองพูน^{๑๒๗} ได้สู้รบกับทัพเวียดนามเวลา ๔ วัน ผลปรากฏว่าฮ่อตายในที่รบ ๓๗ คน ข้าเจืองตายประมาณ ๒๐ คนเศษ ผู้ไทแดงตาย ๒๐ คน ฝ่ายเวียดนามตายประมาณ ๓๐ คน ฮ่อ ข้าเจือง และผู้ไทแดง แตกกระจัดกระจายแยกย้ายกันหลบหนีไป กอซู นายฮ่อผู้หนึ่งตายในที่รบ กอจองไซสามคุมฮ่อ ๑๖๐ คน หนีเวียดนามไปตั้งค่ายอยู่ที่บ้านไดนาปา แขวงเมืองสบแอดเชียงค้อ พระยารัมโพธิ์กับพระยาวังลงนำกำลังหลบหนีไปทางเมืองซำใต้ ส่วนองบา องเมือง กับผู้ไทแดงยอมเข้าทัพเวียดนาม ขออาศัยทำมาหากินอยู่ในเขตเมืองโสย^{๑๒๘}

กวางทื่อ นายทัพเวียดนาม จึงให้องบา องเมือง ทำหนังสือสัญญา มีใจความว่า "ข้าพเจ้าองบา องเมืองและพวกข้าพเจ้าผู้ไทแดง ตั้งแต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า พวกข้าพเจ้าจะไม่เที่ยวชักนำพวกฮ่อข้าศึกและข้าเจืองมาเที่ยวรบกวตบ้านเมืองอีกต่อไปแล้ว"^{๑๒๙} จากนั้นกวางทื่อก็ให้ท้าวอินโยธา เจ้าเมืองโสย พาครอบครัวกลับเข้ามาอยู่ในเมืองโสยตามเดิม

ข้าเจืองกลุ่มพระยาท้าวยีกับพระยาเกิดที่ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองซำใต้ ก็ถูกกดดันและปราบปรามจากกองทัพเวียดนามเช่นกัน กล่าวคือในปีพ.ศ.๒๔๒๖ หลังจากที่ตองเวียนเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองกิสูและเมืองติงเง้ให้เห็นภัยอันตรายจากข้าเจืองมาได้ระยะหนึ่งแล้ว กวางหลวงเทือง เจ้าเมืองติงเง้เห็นพ้องด้วยกับตองเวียน จึงแต่งตั้งให้กวางแจง กวางพ้อ นายทหารเวียดนาม คุมไพร่พลเวียดนามจำนวน ๓,๐๐๐ คนเศษ ยกออกจากเมืองติงเง้มาทำการปราบปรามข้าเจืองที่เมืองซำใต้ พระยารัมโพธิ์ตายในที่รบ ข้าเจืองสูญเสียผู้นำสำคัญไปอีกคนหนึ่งพร้อมกับการเสียชีวิตและบาดเจ็บของคนข้าอีกเป็นจำนวนมาก พระยาท้าวยี พระยาเกิด และพระยาวังลงเห็นเหลือกำลังที่จะสู้รบกับทัพ

^{๑๒๖} พรเพ็ญ อันตระกูล. "โลกทัศน์ชาวนาเวียดนาม." รวมเอกสารประกอบการเสวนาผลงานทางวิชาการ: งานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประวัติศาสตร์ไทย จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ ๒๔ - ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑ - ๕๒.

^{๑๒๗} "เรื่องเมืองโสย." หน้า ๒๔๒.

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน.

เวียดนามไว้ได้ จึงพาข้าเงืองที่รอดตายหลบหนีออกจากเมืองซำใต้ ไปตั้งมั่นรวมตัวกันอยู่ที่เมืองพวน^{๑๓๐}

ส่วนท้าวฮืดตอนม้อยกับพรรคพวกที่เข้าร่วมข้าเงืองที่เมืองซำใต้ ไม่ได้หลบหนีไปด้วย จึงถูกกวานแจ กวานพ้อ นายทหารเวียดนามจับกุมตัวได้ ได้สวนแล้วทั้งสองเห็นว่า "ท้าวฮืดตอนม้อยคนนี้เป็นคนพาลสันดานโกง ประพฤติการทรยศกตัญญูหาชื่อตรงต่อเจ้าเมืองซำใต้ ซึ่งตัวได้อาศัยทำมาหากินอยู่ ณ บ้านเมืองเขานั้นไม่"^{๑๓๑} กวานแจ กวานพ้อ นายทหารเวียดนามจึงให้คุมตัวท้าวฮืดตอนม้อยไปยังเมืองดิงเง้ ต่อมากวานหลงเทือง เจ้าเมืองดิงเง้ จึงสั่งให้ประหารชีวิตท้าวฮืดตอนม้อยเสีย เพื่อหวัง "อย่าให้ผู้ใดเอาเยี่ยงอย่างท้าวฮืดตอนม้อยคนนี้ต่อไป"^{๑๓๒}

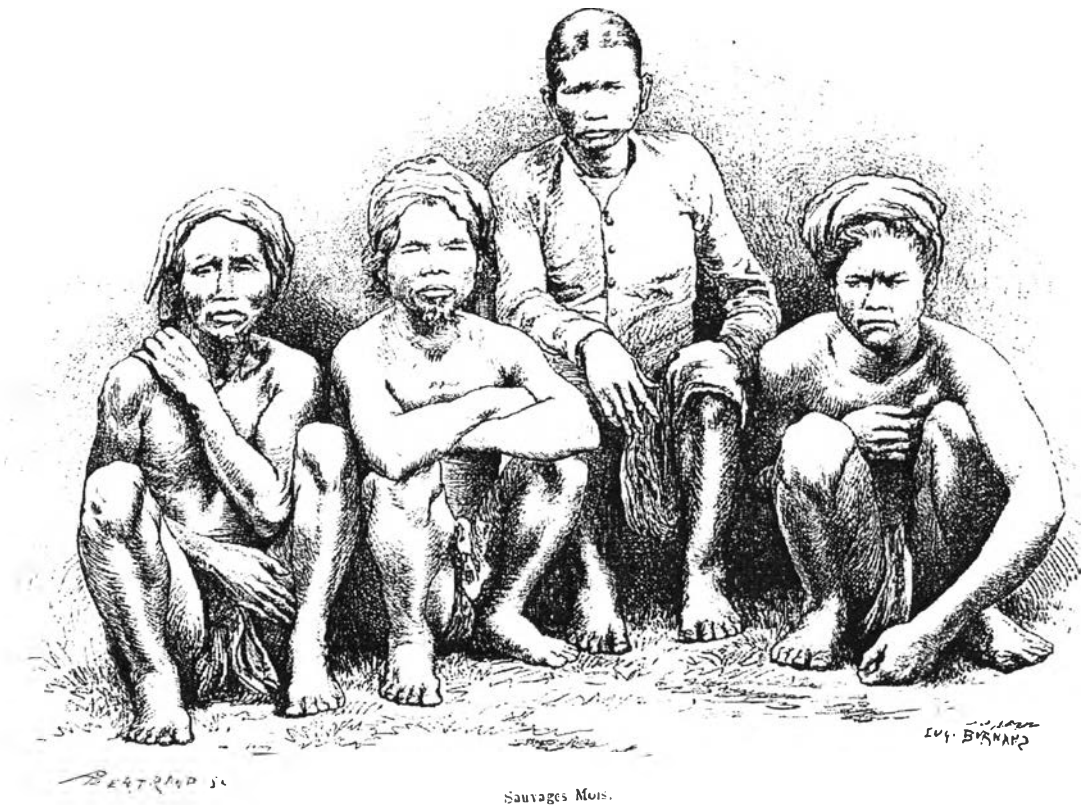
นอกจากท้าวฮืดตอนม้อยกับพรรคพวกแล้ว ม้อยกลุ่มอื่น ๆ ที่เข้าร่วมกับฮ้อและข้าเงืองต่างก็ถูกปราบปรามลงในเวลาใกล้เคียงกันนี้ด้วย เช่น ม้อยที่เมืองซุย และเมืองจาด ม้อยที่อยู่เมืองซุยซึ่งเป็นเมืองติดต่อกับเขตเมืองเวียดนามก็ถูกปราบปรามโดยกองทัพเวียดนามจากเมืองดิงเง้ ส่วนม้อยที่เมืองจาดนั้น แรกกองทัพสยามที่ตั้งมั่นอยู่ที่ค่ายเมืองซอน ได้ส่งคนไปเกลี้ยกล่อมม้อย แต่เมื่อภายหลังพบว่าม้อยยังเป็นกำลังหนุนให้ฮ้อกับข้าเงือง เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ (เจิม แสงชูโต) แม่ทัพสยามจึงส่งกำลังผสมสยาม-ลาวขึ้นไปปราบปรามม้อยที่เมืองจาด ม้อยแตกพ่ายถูกจับตัวมาขังคุกไว้ที่ค่ายเมืองแวนรวมทั้งหมดทั้งชายหญิงจำนวน ๔๐ คน ต่อมาส่งไปขังไว้ใช้แรงงานที่เมืองซอน เพื่อไม่ให้เป็นกำลังสนับสนุนของฮ้อและข้าเงือง^{๑๓๓}

^{๑๓๐} "เรื่องเมืองซำใต้." หน้า ๒๕๕.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓๓} บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ราชอาณาจักรลาว. หน้า ๙๙.

ภาพ 30. ม้อยในแขวงหัวพันห้าทั้งหก
(ที่มา: Neis, 1997: xii)

นอกจากข้าจะถูกปราบปรามโดยชนชั้นนำลาวในท้องถิ่น และจากกองทัพเวียดนามแล้ว กองทัพสยามที่เข้าไปปฏิบัติงานปราบฮ่ออยู่ในระหว่างปีพ.ศ.๒๔๒๘-๒๔๒๙ ก็ทำการปราบปรามข้าอย่างรุนแรงด้วยเช่นกัน อันที่จริงชนชั้นนำสยามก็มีความรับรู้เกี่ยวกับข้าเจือม่มาก่อนบ้างแล้ว โดยพระยาพิไชย ข้าหลวงกำกับราชการเมืองหลวงพระบาง ได้มีใบบอกลงมายังกรุงเทพฯ รายงานเกี่ยวกับอุปสรรคในการเดินทางสำรวจแผนที่พระราชอาณาเขตสยาม ที่ร่วมไปกับคณะของพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาร์ธีย์) ว่าบริเวณหัวพันห้าทั้งหกนั้น “พบกองทัพฮ่อแลข้าเจือมั่งตั้งค่ายอยู่ที่เมืองสบแอดอีกกองหนึ่ง ครั้นจะยกกองทัพไปตีแลขึ้นไปทำแผนที่ถึงเมืองไลก็ขัดด้วยเสบียงอาหาร พระยาพิไชยข้าหลวง นายทัพนายกอง จึงนำพระวิภาคภูวดลกลับลงมาเมืองหลวงพระบาง”^{๓๓๔}

ในพระบรมราชาบาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่เจ้าหนึ่น ไวยวรรณารต แม่ทัพปราบฮ่อฝ่ายเหนือ และพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม แม่ทัพปราบฮ่อฝ่ายใต้ มีความสำคัญตอนหนึ่งกล่าวถึง “ไพบ้านพลเมืองที่มีชื่อเป็นต่าง ๆ คือข้าแจะแลข้าเจือมไทยทุ่เป็นต้น ที่เป็นคนใจโลเลเข้าเป็นกำลังพวกฮ่อ”^{๓๓๕} เพียงแต่ว่าความเข้าใจของทางการสยามที่มีต่อข้าเจือมจะโน้มเอียงไปในทางเห็นว่า ข้าเจือมเป็นเพียงพวกที่ “ใจโลเลเข้าเป็นกำลังพวกฮ่อ”^{๓๓๖} เท่านั้น ไม่มีฐานกำลังหรือกลุ่มขบวนการเป็นอิสระของตนเอง และความเข้าใจเบื้องต้นนี้ก็เป็นความเข้าใจร่วมกันกับหลวงพระบางด้วย เห็นว่าที่ข้ากำเริบขึ้นนั้นเป็นเพราะฮ่อ ฉะนั้นถ้าปราบฮ่อได้ข้าก็จะสงบไปเอง

แต่เมื่อเจ้าหนึ่นไวยวรรณารตนำทัพขึ้นมาถึงหลวงพระบาง ได้ทราบความเคลื่อนไหวของข้าเจือมด้วยตนเอง ก็พบว่าข้าเจือมเป็นปัญหาที่มีความสำคัญสำหรับความอยู่รอดของหลวงพระบางและพระราชอาณาเขตสยามในแถบนี้มากพอสมควร เพราะข้าเจือมมีกำลังเข้มแข็งเป็นของตนเอง ยากแก่การปราบปราม หากปล่อยให้หลวงพระบางดำเนินการเองเพียงลำพังดังที่เคยทำในกรณี “นี้” ปีพ.ศ.๒๔๑๗-๒๔๑๘ หรือปล่อยนานไปโดยเห็นว่าปราบฮ่อได้ข้าก็จะสงบไปเองก็ไม่ได้ ข้าเป็นอิสระจากฮ่ออยู่พอสมควร อีกทั้งลักษณะการเคลื่อนไหวของข้าเจือมที่มักตั้งมั่นอยู่ตามเขตป่าเขา ก็เป็นแหล่งพึ่งพิงของฮ่อที่แตกหนีการปราบปรามเป็นอย่างดี ขณะที่หลวงพระบางในขณะนั้นยังอ่อนแอไม่อยู่ในฐานะที่จะส่งกำลังทัพไปปราบปรามข้าเจือมได้ จึงเห็นพ้องต้องกันว่ากองทัพ

^{๓๓๔} หจข.ร.๕ กต.๙๘.๒/๓ ปราบฮ่อ (ปีระกาสัปตศก ๑๒๔๗) (พ.ศ.๒๔๒๘ - ๒๔๓๑).

^{๓๓๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๓๖} หจข.ร.๕ กต.๙๘.๒/๑ เจ้าหนึ่นไวยวรรณารตแม่ทัพใหญ่ฝ่ายเหนือบอกระยะทางไปปราบฮ่อแลจัดราชการฮ่อแตกทัพ (พ.ศ.๒๔๒๘ - ๒๔๒๙).

สยามต้องรับภาระหน้าที่นี้เอง ดังปรากฏในใบบอกเจ้าหมื่นไวยวรนาถกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานิราศประไพฯ ดังนี้:

“อนึ่ง พระยาพระ พระยาร่วง นายข้าแจะ ชึ่งเป็นเจืองตั้งอยู่ตำบลห้วยตะบวน แขวงเมืองหัวเมือง เป็นแขวงในหัวพันห้าทั้งหกนั้น เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้ยกกองทัพขึ้นมาถึงเมืองชอน เจ้าราชวงศ์ได้แต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการเมืองชอนถือหนังสือขึ้นไปถึงให้หาตัวลงมายังเมืองชอน ก็หาไม่ยังขัดขวางอยู่ กับข้าพระพุทธเจ้าสืบได้ความว่า พระยาพระ พระยาร่วง มีความยินดีแก่ฮ่อ หาได้อ่อนน้อมต่อนครหลวงพระบางโดยสัตย์ซื่อไม่ คิดด้วยเกล้าฯ ว่าจำจะต้องปราบปรามพวกข้าแจะนี้ให้เป็นการเรียบร้อยด้วย ต่อไปภายหน้าการจึงจะสงบราบคาบไปได้ ทั้งจะส่งทหารให้ขึ้นไปปราบปรามในเวลานี้ก็ติดด้วยฤดูฝน ข้าพระพุทธเจ้าจึงงดรอไว้ ต่อสิ้นฤดูฝนแล้วจึงจะได้รับพระราชทานจัดปราบปรามพวกข้าแจะในตำบลห้วยตะบวนชึ่งเป็นเจืองนี้ ให้เป็นการอ่อนน้อมต่อนครหลวงพระบางตามเดิมต่อไป ราชการในแขวงหัวพันห้าทั้งหกจึงจะเป็นการสงบราบคาบต่อไปได้”^{๑๑๓}

แต่การเดินทางจากเมืองชอนเข้าไปในเขตหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไท รวมทั้งการจัดหาเสบียงอาหารสำหรับเลี้ยงกองทัพก็ยังเป็นเรื่องยากลำบาก เพราะเป็นท้องถื่นทุรกันดารเต็มไปด้วยเทือกเขาสูงชัน ห้วย และหุบเหวลึก จนช้างและม้าไม่สามารถเดินทางเข้าไปได้ กองทัพสยามแก้ไขปัญหานี้จากคำแนะนำและอำนวยความสะดวกจากชาวหลวงพระบาง ด้วยการจัดหา “ข้าไพร่” ในเขตแขวงหลวงพระบางจำนวนหนึ่งมารับหน้าที่ขนส่งสัมภาระและลำเลียงเสบียงอาหารแทนช้างและม้า (ใช้คนเข้าไปปราบคนข้า ?) แต่เนื่องจากคนข้าในแขวงหลวงพระบางถูกฆ่าตายไปในสงครามเป็นอันมาก บ้างก็หลบหนีหายไป เพราะการควบคุมกำลังคนของหลวงพระบางอ่อนแอลงมาก ในจำนวนข้าไพร่ที่ถูกเรียกมาใช้งานในกองทัพสยามเพื่อไปปราบข้าเจืองในครั้งนี้ จึงปรากฏการนำเอาคนข้าที่ยังเป็นเด็กเข้าสมทบใน “กองข้า” ให้แบกของส่งกองทัพด้วย โดยกองทัพจัดแจงให้ข้าผู้ใหญ่้วยจกรรจ์แบกของหนักคนละ ๕๐ ชั่ง ส่วนข้าที่ยังเด็กแบกคนละ ๑๕ ชั่ง ไม่นับรวมสัมภาระและเสบียงอาหารของข้าคนนั้น ๆ เอง^{๑๑๔}

^{๑๑๓} นพช. ร.๕ ม.๒.๑๒/๒๐ ใบบอกเจ้าหมื่นไวยวรนาถ แม่ทัพฝ่ายเหนือเรื่องราชการเมืองเหนือ หลวงพระบาง แดง (มีนาคม ร.ศ. ๑๐๔ - พฤษภาคม ร.ศ. ๑๐๖).

^{๑๑๔} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการณของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๓ หน้า ๖๓.

นอกจากนี้แล้วในการให้ความสนับสนุนกองทัพสยาม พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร (เจ้าอุ้นคำ) ยังได้ให้พระยาเมืองขวรับหน้าที่จัดเรียกเกณฑ์เอาข้าวจากบ้านฆ่าต่าง ๆ ในเขตแขวงหลวงพระบาง สำหรับเป็นเสบียงส่งกองทัพสยาม โดยบ้านในระยะหนึ่งเส้นให้เรียกเก็บจำนวน ๑๐ ถึง ถึงละ ๔๐ ทะนาน แต่เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ (เจิม แสงชูโต) แม่ทัพสยามเห็นว่า บ้านในเขตแขวงหลวงพระบางยังไม่เป็นปกติเรียบร้อยดีนัก เนื่องจากสงครามทำให้ผู้คนล้มตายและหนีหายไปเป็นอันมาก ยังไม่ได้กลับภูมิลำเนาทั้งหมด อีกทั้งตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมาในยามบ้านเมืองเป็นปกติทางการจะเรียกเก็บเอาข้าวจากคนฆ่าเพียงเส้นละ ๕ ถึง ๑๐ แต่ถ้านบ้านเมืองมีศึกสงครามก็จะเรียกเก็บเพิ่มขึ้นอีก ๒ ถึง ๓ เป็น ๗ ถึง ถึงละ ๔๐ ทะนานเท่านั้น^{๑๓๘}

เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ (เจิม แสงชูโต) เห็นว่า การเรียกเก็บข้าวในปริมาณที่พระยาเมืองขวกระทำนั้น อาจจะก่อความรู้สึกงเกลียดชังกองทัพสยามขึ้นในหมู่คนฆ่าและชาวเมืองหลวงพระบางก็เป็นได้ จึงให้เรียกหาเจ้าราชภาคินายมาชี้แจง แล้วให้จัดการผ่อนผันเรียกเก็บเอาข้าวจากคนฆ่าเพียงเส้นละ ๗ ถึง ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมา แต่ข้าวที่พระยาเมืองขวได้เรียกเก็บเอามาเกินไป ๓ ดังนั้น เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ (เจิม แสงชูโต) ก็ให้เรียกหาตัวหัวหน้าฆ่าที่ถูกพระยาเมืองขวเรียกเก็บมาเกินนั้น มาคิดราคาเป็นเงินคืนไปให้คนฆ่า^{๑๓๙} การปฏิบัติต่อคนฆ่าที่แบกของส่งกองทัพรวมทั้งในการจัดหาเสบียงอาหารจากบ้านฆ่า เพื่อส่งกองทัพไปปราบฆ่าเจืองนั้น นายทหารสยามจะถูกกำชับให้ปฏิบัติด้วยความละมุนนุ่มนวล โดยเน้นย้ำว่า:

“ต้องพูดจาปลอบโยนเอาใจไว้จึงจะดี ถ้าแม้ว่าไปทำท่าทางดุตันเอาแต่ลำพังใจของเรา ทำดุตันดำดีแล้ว ฆ่าและนั้นมักจะทอดทิ้งเข้าของหลบหนีเข้าป่าเข้าดงไปเสีย”^{๑๔๐}

ในปีพ.ศ. ๒๔๒๙ สถานการณ์เผชิญหน้ากันระหว่างกองทัพสยามที่ตั้งอยู่เมืองซอนกับฆ่าเจืองกลุ่มพระยาว่านก็ได้เกิดขึ้น เมื่อพระยาว่านได้รวบรวมกำลังเข้ากับฮ่อประมาณ ๑๕๐ คน ยกมาตั้งอยู่ที่ห้วยหอม แขวงเมืองซอน เทียวลาดหาเสบียงอาหารและตีปล้นบ้านเมืองลาวในตำบลใกล้เคียง ๆ กันนั้น เพี้ยตงซึ่งเป็นนายบ้านควบคุมคนอยู่ตำบลห้วยหอม ก็รีบลงมาแจ้งข้อความกับพระยาศรีสุมัง หัวพันผู้รักษาเมืองซอน พระยาศรีสุมังจึงนำข้อความมาแจ้งให้เจ้าหมื่นไวยวรรณารถทราบ ดังความว่า “พวกฮ่อและพวกฆ่าและซึ่งเป็นเจืองรวมกันยกมาตีปล้นบ้านเล็กเมืองน้อย และจับผู้คน

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

เอาไปเป็นเชลยไว้เป็นกำลังของมัน หนทางจากห้วยห้อมจะมาถึงเมืองชอนนี้ เป็นเวลา ๒ ชั่วโมง ถ้าหากเท่านั้นก็จะถึงค่ายใหญ่ที่เมืองชอน”^{๑๔๒}

เมื่อข่าวนี้แพร่สะพัดออกไป หมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตตำบลห้วยห้อม ตลอดจนแขวงเมืองชอน ซึ่งเป็นบริเวณใกล้กับที่ตั้งค่ายของกองทัพสยาม เกิดระส่ำระสายขึ้นทันที ไพร่ราษฎรแตกตื่นพากันอพยพหลบหนีเข้าป่าไป ขณะที่ภายในกองทัพสยามก็ยังไม่พร้อมจะต่อสู้กับข้าเจืองอย่างเต็มที่ เพราะทหารเจ็บไข้ได้ป่วยกันเกือบทั้งกองทัพ และดูเหมือนว่าฝ่ายพระยาว่านจะทราบเรื่องการเจ็บป่วยในกองทัพสยามเป็นอย่างดี จึงใช้ประโยชน์จากข่าวนี้ในการสร้างข่าวกดดันก่อนที่จะนำกำลังเข้าโจมตี ดังปรากฏในบันทึกของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีว่า:

“พลเมืองชอนไทย ลาว... ได้ทราบข่าวย่อในเวลาศึก ก็พากันอพยพหนีเข้าป่าไปหมด เมื่อจะอพยพหนีไปนั้น พระยาศรีสุมังจะห้ามปรามป้องกันไว้เท่าใดก็หาฟังไม่ พากันหนีไปหมดในเวลากลางคืนวันนั้นแล้ว เหลือแต่ตัวพระยาศรีสุมังและกรมการเมือง ๒-๓ คนเท่านั้น ครั้นพระยาศรีสุมังจะมาบอกข่าวแต่ในเวลากลางคืนก็เห็นว่า ที่กองทัพคนนอนกันหมดแล้ว และเมื่อเพี้ยตงมาแจ้งความนั้นได้บอกว่า พวกย่อและพวกฆ่าแจะซึ่งเป็นเจืองนั้นได้ประกาศว่าเวลานี้กองทัพใหญ่ที่เมืองชอนได้หมดกำลังลงแล้ว เพราะไพร่พลเจ็บป่วยล้มตายไปเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นพวกฆ่าและพวกย่อจึงสมทบกันเข้ามาเพื่อจะตีค่ายที่แม่ทัพตั้งอยู่ให้แตกไปจงได้ ถ้าตีได้แล้วจะจับเอาช้างตัวที่มีงาใหญ่ของแม่ทัพ จะตัดเอางวงมาหลามกินให้สบายใจ”^{๑๔๓}

เจ้าหมื่นไวยวรนาถจึงรีบให้นายทหารไปสำรวจจำนวนทหารป่วยไข้ เพื่อจะรู้ว่ายังเหลือผู้ที่ยังแข็งแรงพอจะสู้รบได้อยู่กี่คน ปรากฏว่านายทหารที่สำรวจได้ทำบัญชีมาขึ้นว่า “คนที่ยังดีอยู่นั้นตั้งแต่แม่ทัพจนถึงพลทหารเหลืออยู่เพียง ๑๑ คน” แม้แต่ทหารตราก็ป่วยตายไปด้วย^{๑๔๔} เมื่อย่อและข้าเจืองสมทบกันมาจะตีค่าย เจ้าหมื่นไวยวรนาถจึงให้เกณฑ์ความทุกข์ที่ยังไม่ป่วยออกมาทำหน้าที่รักษาค่าย ทั้งกองโคต่างก็แบ่งเอามาแต่งตัวเป็นทหารรักษาค่าย และได้ให้นายทหารไปเก็บเอาปืนของคนที่ยป่วยไข้ จะเอามามอบให้คนกองข้างกองโคต่างถือ แต่ทหารที่ยป่วยไข้ต่างไม่ยอมให้ปืนแก่ผู้อื่น บรรจูปืนกอดแนบออกไว้ทุก ๆ คน เจ้าหมื่นไวยวรนาถเห็นเข้าก็นึกสงสารจึงไม่ให้บังคับ

^{๑๔๒} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒ หน้า ๕๓๙.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๙-๕๔๐.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๐.

เอาเป็นจากทหารที่ป่วยไข้ จึงได้แต่ให้รวบรวมเอาอาวุธของทหารที่ล้มตายไปแล้วนั้น มาจ่ายให้กับ ความรู้ช่างและคนในกองโคต่างอยู่รักษาค่ายใหญ่^{๑๔๕}

จากนั้นเจ้าหมื่นไวยวรรณารถจึงได้จัดคนในกองช่างและกองโคต่างให้รักษารอบค่าย และให้ ทหารที่ยังไม่ป่วยไปจัดวาง “ลูกแตก” (ระเบิด) ไว้ตามทางที่เข้ากับหออาจจะยกเข้ามาได้ทุก ๆ ทาง และจัดให้เจ้ากำบุตรเจ้าอุปราช ซึ่งคุมกำลังเมืองหลวงพระบางขึ้นมากับกองทัพในครั้งนั้น ควบคุม กำลังหัวขุนกรมการเมืองหลวงพระบางประมาณ ๑๐๐ คนเศษ แจกจ่ายปืนหมัดเล่นกับปืนที่ติด ตัวของคนเจ้ากำกับจ่ายกระสุนดินดำให้ไปพร้อมเสร็จ เจ้าหมื่นไวยวรรณารถจึงมีคำสั่งให้เจ้ากำยก ล่วงหน้าขึ้นไปยังห้วยห้อม ให้ตั้งสกัดทางที่ข้าเจืองจะยกมาเอาไว้ ถ้าเจ้ากำเห็นควรจะยกเข้าตีหอ กับข้าได้ก็ให้ยกเข้าตีปราบปรามเสียให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว^{๑๔๖}

เมื่อเจ้ากำได้นำกำลังยกออกไปจากเมืองซอนแล้ว ก็ไปตั้งค่ายอยู่บนภูเขาสูงหนึ่งซึ่งอยู่ตรง ข้ามกับค่ายของพระยาว่าน มีห้วยห้อมคั่นกลางอยู่ เจ้ากำไม่ได้ยกกำลังออกตีค่ายข้าเจือง เป็นแต่ ยิงโต้ตอบกันอยู่ในค่ายทั้ง ๒ ฝ่าย จนกระสุนดินดำหมดจึงได้มีใบบอกลงมายังกองทัพที่เมืองซอน ขอกระสุนดินดำเพิ่มเติมขึ้นไป เจ้าหมื่นไวยวรรณารถเมื่อได้ทราบเหตุการณ์ วิเคราะห์เห็นว่าถ้าไม่รีบ จัดการให้สำเร็จโดยเร็ว “พวกหอและพวกข้าเจืองก็จะกำเริบ”^{๑๔๗} จึงได้เรียกหัวหน้าความรู้ช่างเมือง แพร์ เมืองลำปาง เมืองน่าน กับพวกกองโคต่างมาชี้แจงที่จะต้องแบ่งคนให้รีบยกไปช่วยเจ้ากำตีหอ กับข้าเจืองให้แตก พวกกองช่างกับกองโคต่างมีความยินดีที่จะได้ทำความชอบ จึงรับอาสาที่จะ ออกไปทำการตามนั้น เจ้าหมื่นไวยวรรณารถจึงได้เอาเครื่องแบบของทหารที่ป่วยตายไปแล้วให้คน พวกนี้แต่งเป็นทหาร แล้วให้นายร้อยโทแจทหน้าทีคุมปืนใหญ่อาร์มสตรองกับทหารกำกับปืนไป ด้วยอีก ๓ คน ได้เอาปืนใหญ่นั้นบรรจุหลังข้างชื่อ “พลายน่าน” ซึ่งเป็นช่างประจำตัวของแม่ทัพ รวบรวมกำลังคนที่ยกไปประมาณ ๒๐๐ คนเศษ^{๑๔๘}

เหตุการณ์ปะทะเป็นไปอย่างดุเดือด กองทัพที่ยกขึ้นไประดมยิงปืนใหญ่อาร์มสตรองเข้าไป ในค่ายของข้าเจืองถึง ๓ ชุดใหญ่ติดต่อกัน กระสุนได้แตกถูกคนข้าและหอล้มตายลง และกระสุนที่ ยิงต่อ ๆ ไปนั้น ข้ากับหอที่เหลือได้แต่พากันหลบซ่อนตัวอยู่ในหลุมและคูสนามเพลาะซึ่งขุดเอาไว้ เพื่อหลบหนีเอาชีวิตรอด ไม่สามารถทำอะไรตอบโต้ได้มากนัก กองทหารผสมลาวกับสยามจึงพร้อม กันพังค่ายเข้าไปจนสำเร็จลงได้ ทหารเที่ยวไล่ฆ่าฟันข้าเจืองและหอล้มตายอยู่ในค่ายประมาณ ๖๐ คนเศษ^{๑๔๙} และจับได้ตัวข้าเจืองระดับหัวหน้า คือ พระยาว่านที่ถูกกระสุนปืนบาดเจ็บที่ขาอยู่

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๑.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๒.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๔.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๔ - ๕๔๕.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๕.

หลบหนีไปไม่ได้ พร้อมฆ่าเจืองคนสำคัญ ๆ อย่างอ้ายคำเพชร อ้ายเพี้ยชัย อ้ายเพี้ยเมือง อีกทั้งยังเก็บได้เครื่องศัตราวุธต่าง ๆ ที่มีอยู่ในค่ายนั้นได้ทั้งสิ้น มีปืนคาบศิลา เป็นต้น นอกจากนี้ยังจับได้ชายหญิง ๓๖ คน ซึ่งเป็นเชลยของฆ่าเจือง จากนั้นกองทหารก็ทำลายเผาค่ายฆ่าเจืองและฮ่อทิ้งเสียแล้วนำตัวฮ่อและฆ่าที่จับได้มายังค่ายเมืองซอน^{๑๕๐}

พวกทหารลาวที่ปฏิบัติการอยู่ในเหตุการณ์ครั้งนั้น หลายคนยังมีความรู้สึกโกรธแค้นคนฆ่าเป็นอย่างมาก และหวังทำความดีความชอบประจวบแม่ทัพใหญ่ จึงตัดเอาหูคนฆ่าที่ตายแล้ว บรรจุชโลมส่งไปให้แม่ทัพใหญ่ (คือ เจ้าหมื่นไวยวรรณารต) โดยได้ตัดเอาหูฆ่ามาคนละหูรวม ๖๐ หู จากนั้นเจ้าหมื่นไวยวรรณารตได้อาญาสิทธิสั่งประหารชีวิตฆ่าเจืองชั้นผู้นำ โดยให้ตัดศีรษะพระยาว่านกับพรรคพวกเสียบประจานไว้ ณ ท่งนาเมืองซอน ส่วนคนเชลยที่ฆ่าจับมาได้ ๓๖ คนนั้น แม่ทัพก็ปล่อยให้กลับคืนไปอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม^{๑๕๑} เหตุที่ต้องประหารชีวิตพระยาว่านกับพรรคพวกเช่นนั้น ก็เพราะแม่ทัพเห็นว่า “จะได้เป็นแบบอย่างแก่อ้ายฆ่าแจะ อย่าให้เป็นเจืองต่อไป”^{๑๕๒} เช่นเดียวกับนายร้อยเอก หลวงทวยหาญรักษา (เพิ่ม) นายทหารผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ครั้งนั้นก็อธิบายให้เหตุผลทำนองเดียวกันนี้ว่า ที่ทำดังนั้นก็เพื่อ “ให้โจรฆ่าแจะจำอย่าทำเจือง”^{๑๕๓}

ข้างฝ่ายกองทหารเจ้าราชวงศ์ (เก่า) ซึ่งได้แบ่งกำลังไปตั้งอยู่เมืองแวน ก็ได้เผชิญกับฆ่าเจืองเช่นกัน โดยในปีเดียวกันนั้น (พ.ศ. ๒๔๒๙) ฆ่าเจืองกลุ่มพระยาพระที่รอดชีวิตจากหน่วยห้อม แขวงเมืองซอน ได้ไปรวมตัวกับฆ่าเจืองกลุ่มอื่น ๆ ที่บริเวณใกล้แขวงเมืองแวน บอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นแก่ฆ่าเจืองกลุ่มพระยาว่าน ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งที่สุดของฆ่าเจืองในขณะนั้นแล้ว ความพ่ายแพ้ของพระยาว่านกลายเป็นจุดหักเหอีกจุดหนึ่งในการต่อสู้ของฆ่าเจือง จนเกิดเป็นความประหวั่นพรันพรึงแก่คนฆ่าเกี่ยวกับความทารุณโหดร้ายของกองทัพสยาม และก็เป็นเหตุให้หวนนึกถึงนายเก่าของพวกเขาที่เป็นชนชั้นนำลาว ดังนั้น เมื่อเจ้าราชวงศ์ (เก่า) มีหนังสือไปเกลี้ยกล่อมให้ยินยอมสวามิภักดิ์โดยตน “รับรองจะไม่ให้ไทยทำอันตรายฆ่าอย่างหนึ่งอย่างใดอีก”^{๑๕๔} พระยาพระจึงพาสัมครพรรคพวกเข้าหาเจ้าราชวงศ์ (เก่า) ที่เมืองแวน เจ้าราชวงศ์ (เก่า) ก็ให้กระทำให้สัจย์สาบานว่าจะซื่อสัตย์ภักดีต่อหลวงพระบาง แล้วก็ปล่อยตัวกลับไปยังถิ่นฐานบ้านช่องแต่เดิม ดังปรากฏในบันทึกของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เกี่ยวกับเจ้าราชวงศ์ (เก่า) บอกข้อราชการลงมายังเจ้าหมื่นไวยวรรณารตที่ค่ายเมืองซอนดังนี้:

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๕๒} “เรื่องปราบปรามพวกฮ่อ.” ใน ยุทธโศก เล่ม ๑ แผ่นที่ ๓๖ วันพุธที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖), หน้า ๒๔๗.

^{๑๕๓} นายร้อยเอก หลวงทวยหาญรักษา (เพิ่ม) นิภาคเมืองหลวงพระบางและรายงานปราบเงี้ยว อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๒.

^{๑๕๔} นจข. ร.๕ ม.๒.๑๒ ก/๓ เรื่องบอกราชการทางเมืองหลวงพระบางเล่ม ๙ (ก.พ. ๑๐๓ - พ.ย. ๑๐๔); อีกที่หนึ่งใน นจข. ร.๕ ม.๒.๑๒ ก/๔ พระยาพิไชยส่งสำเนาหนังสือเกลี้ยกล่อมฆ่าเจืองมายังกรุงเทพฯ (ก.พ. ๑๐๓ - พ.ย. ๑๐๔).

“ท้าวยี่น้อย ท้าวยี่ใหญ่ เพี้ยเท่า เพี้ยไซร์ พระยาน้อยคำพิน แสนเมือง
เคียวกา แสนขันอาสา พระยาแก้ว พระยาลิ้นทอง พระยาราช แสนสุวรรณ
ซึ่งเป็นหัวหน้าอ้ายข้าแจะซึ่งเป็นเจืองตั้งอยู่ตำบลแกวมหากเพือง ฝาลอย เพียง
โค้ง และห้วยคี่ แขวงเมืองชำได้ และเมืองชำเหนือ กับแขวงเคียวกานั้น ได้พา
กันเข้ามาหาเจ้าราชวงศ์ ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองแวนนั้นแล้ว เจ้าราชวงศ์ได้ให้พวก
หัวหน้าข้าแจะซึ่งเป็นเจืองเหล่านั้น ทำสัตยาสาบานตัวทุกคนแล้ว กองทัพจึงสั่ง
ให้พวกหัวหน้าจัดการควบคุมกันอยู่ตามภูมิลำเนาเดิมต่อไป อึ่งพระยาพระ
หัวหน้าข้าแจะเจืองนั้น ก็หนีไปเข้าหาเจ้าราชวงศ์ยังเมืองแวนด้วยแล้ว ราชการซึ่ง
จะต้องปราบปรามพวกข้าศึกศัตรูในเขตแขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหกนั้น ก็เป็นการ
สงบเรียบร้อยลงไปได้ในฤดูฝนนี้ ต่อเมื่อสิ้นหน้าฝน ถึงฤดูแล้งแล้ว แม่ทัพจึงจะ
ยกกองทัพใหญ่ขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อตรวจจัดราชการตำบล
หมู่บ้านต่าง ๆ แขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหกตลอดขึ้นไปจนถึงเมืองสิบสองจุไทย
นั้น”^{๑๕๕}

หลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งก็กล่าวสอดคล้องกันว่า หลังจากทีกองทัพสยามปราบปรามข้า
เจืองกลุ่มพระยาว่านที่เมืองซอนแล้ว:

“แต่นั้นพวกข้าที่ตั้งเป็นเจืองอยู่ ณ ที่อื่นก็พากันครันคร้าม ที่เข้ามาขอลู
แก่โทษ คือท้าวยี่น้อย ท้าวยี่ใหญ่ เพี้ยเถ้า เพี้ยไทร พระยาคำน้อย พันแสน พระ
ยาน้อยคำพิน แสนเมืองเคียวกา แสนขันอาสา พระยาแก้ว พระยาลิ้นทอง เหล่านี้
ล้วนตัวหัวหน้าพวกข้าแจะที่ตั้งเป็นเจืองอยู่ ณ ตำบลแกวมหากเพือง ตำบลฝ
ลอย ตำบลเพียงโค้ง ตำบลห้วยคี่ แขวงเมืองชำเหนือชำได้ พาพรรคพวกเข้ามาลู
แก่โทษด้วยทั้งนั้น พระยาพระซึ่งเป็นหัวหน้าพวกข้าแจะ ณ ตำบลห้วยตะบวน
เที่ยวหลบหนีอยู่คราวหนึ่ง แล้วก็เข้ามาลูแก่โทษอย่างเดียวกัน”^{๑๕๖}

เมื่อปราบข้าเจืองเสร็จแล้ว เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ (เจิม แสงชูโต) จึงได้ยกทัพใหญ่ออกจาก
ค่ายเมืองซอน มุ่งไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ แล้ววกขึ้นสู่ทิศเหนือไปยังดินแดนสิบสองจุไทย

^{๑๕๕} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒ หน้า ๕๕๐- ๕๕๑.

^{๑๕๖} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. “จดหมายเหตุกองทัพปราบฮ่อ.” อ่างแล้ว, หน้า ๓๗๖.

ตรวจจัดการราชการตำบลบ้านแขวงเมืองต่าง ๆ เสร็จแล้วก็กลับลงมาเมืองหลวงพระบาง^{๑๕๓} สาเหตุที่เข้าได้เปรียบในตอนแรกกับตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบในตอนหลัง นอกจากประเด็นเรื่องการเข้ามาของฮ่อ ตลอดถึงการเพิกเฉยไม่ให้ความสำคัญของหลวงพระบางแล้ว ที่สำคัญยังมีสาเหตุมาจากเรื่องของอาวุธยุทธโปกรณ์และการจัดการ ฝ่ายสยามได้เปรียบในทั้งสองประเด็นนี้ ด้วยมีกองทัพแบบใหม่ที่มาพร้อมอาวุธยุทธโปกรณ์แบบใหม่ที่ยังไม่สามารถสู้รบได้ทัดเทียมกันเมื่อเทียบกับลาวในเขตหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไท ที่เข้ามักเป็นฝ่ายชนะในสงครามสู้รบเสมอ อาวุธสำคัญที่ขามีคือ “หน้าไม้อาบพิษยางนอง” บวกกับจำนวนคนที่มีมากกว่า แต่อาวุธดังกล่าวภายหลังก็ใช้ไม่ได้ผลมากนัก เพราะข่าบางคนเกิดสงสารคนลาวที่ถูกยิงแผลบอกรวิธแก้ไขพิษให้ ดังปรากฏหลักฐานกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า:

“อาวุธของพวกข่านี้ใช้หน้าไม้ ส่วนลูกของหน้าไม้นั้นอาบยางนองซึ่งเป็นของมีพิษ ได้ยกเข้าตีปล้นหมู่บ้านพวกลาว ข่าพวกลาวตายเสียเป็นอันมาก เพราะถูกยิงด้วยลูกหน้าไม้ยางนองของข่าเหล่านี้ ในระหว่างที่พวกลาวได้ล้มตายโดยถูกรุนหน้าไม้ยางนองของพวกข่าเจื่อนี้ ในระหว่างที่หมดหนทางไม่รู้ที่จะหายอย่างไรแก้ไขให้รอดนั้น บังเอิญมีข่าคนหนึ่งมีความสงสารพวกลาวขึ้นมา เพราะเห็นพวกลาวตายมากจึงเล็ดลอดหนีพวกข่าด้วยกันมา แจ้งความให้แม่ทัพลาวทราบความว่า “การที่จะแก้ไขของยางนองนี้มีแก้ไขอยู่แต่อย่างเดียวคือปูนเท่านั้น จึงจะแก้ไขให้หายพิษได้ไม่เป็นอันตรายแก่ชีวิตแต่อย่างใด” เมื่อพวกลาวได้ทราบเรื่องเช่นนี้แล้ว จึงได้ไปจับปูนมาบรรจุช่องไว้กันตัว ครั้นพวกข่ายกมาและยิงลูกมาถูกอีก พวกลาวก็ตำปูนพอกดูพิษยางนองเสียทันช่วงที่ ก็รอดพ้นจากความตายตั้งแต่นั้นมากองทัพพวกข่าก็พ่ายแพ้พวกลาวหลบหนีเข้าป่าเข้าดงไปสิ้น”^{๑๕๔}

ทางด้านพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม แม่ทัพปราบฮ่อฝ่ายใต้ ตั้งทัพอยู่ที่เมืองหนองคาย ทำหน้าที่ปราบปรามฮ่อในบริเวณทุ่งเชียงคำ แขวงเมืองพวน ในปีพ.ศ.๒๔๒๔ ได้ส่งพระยาราชรินทร์เป็นทัพหน้ายกไปรบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำ แต่ยังไม่ทันได้รบ ฮ่อถอยหนีไปเสียก่อน^{๑๕๕} และขณะนั้นที่แขวงเมืองพวนก็มีข่าเจื่อนกลุ่มพระยาว่านตั้งมั่นอยู่ แต่ตัวหัวหน้ากับพรรคพวกส่วนหนึ่งไปรวมตัวกับกลุ่มล่าแสงแสนเห็นที่เมืองแทนเมืองยา ไม่ได้อยู่ที่แขวงเมืองพวนขณะนั้น และ

^{๑๕๓} “เรื่องปราบปรามพวกฮ่อ.” ใน ยุทธโปกรณ์ เล่ม ๑ แผ่นที่ ๓๗ วันพุธที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖), หน้า ๒๔๕.

^{๑๕๔} เจ้าพระยาศรีศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาศรีศักดิ์มนตรี เล่ม ๒ หน้า ๕๔๙ - ๕๕๐.

^{๑๕๕} “พงศาวดารพวน.” ใน พงศาวดารแห่งประเทศไทยลาว คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ เมืองพวน และจำปาสัก. หน้า ๓๒-๓๓.

เมื่อกองทัพสยามภายใต้การนำของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ควบคุมบริเวณทุ่งเชียงคำและเมืองพวนได้ทั้งหมด พระยาร่วงจึงไปตั้งมั่นอยู่บริเวณห้วยตะบวน แขวงเมืองหัวเมือง ในเขตหัวพันห้าทั้งหก ไม่ได้กลับมายังบริเวณทุ่งเชียงคำ แขวงเมืองพวนอีกเลย จนกระทั่งถูกจับประหารชีวิตที่ทุ่งนา เมืองซอน^{๑๑๐}

ส่วนข้าที่ไม่ได้ไปเมืองแทนเมืองยากับพระยาร่วง ก็ตั้งถิ่นฐานสงบอยู่ ไม่ได้ก่อเหตุวุ่นวายอันใด นอกเสียจากว่าขาดการเสวยส่วยแก่เจ้าเมืองพวนเท่านั้น ซึ่งขณะนั้นท้าววัง เจ้าเมืองพวนเสียชีวิตจากการสู้รบกับฮ่อไปตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๔๑๘ ท้าวขันตี บุตรท้าววังจึงได้อพยพกรมการท้าวเพี้ยกับไพร่ราษฎรจำนวน ๑,๐๐๐ คนเศษ หลบหนีไปขอความช่วยเหลือจากกองทัพสยามที่เมืองหนองคาย^{๑๑๑} จากนั้นพระยามหาอำมาตย์ก็ได้นำท้าวขันตีลงมายังกรุงเทพฯ เพื่อจะได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงแต่งตั้งท้าวขันตีเป็นเจ้าเมืองพวนรับพระราชทานเงิน ๓ ชั่งกับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไว้เป็นเครื่องหมายการเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาเขต^{๑๑๒}

ก่อนจะส่งกลับไปยังเมืองหนองคาย แต่ยังเข้าเมืองพวนไม่ได้ เพราะเมืองพวนยังถูกยึดครองโดยฮ่ออยู่ในขณะนั้น^{๑๑๓} เมื่อเมืองพวนมีสภาพเช่นนั้น การขาดการเสวยส่วยของข้าจึงไม่ถือว่ามีความผิดอันใด เมื่อกองทัพพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ยกขึ้นไปถึงทุ่งเชียงคำ ได้มีหนังสือเกลี้ยกล่อมไปถึงชาวบ้านซอกที่เคยเข้าร่วมกับฮ่อให้เข้าหากองทัพ แต่ไม่ปรากฏการตอบรับมาจากคนข้า^{๑๑๔} พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม จึงให้พระราชวรินทร์ (บุตร) เป็นนายทัพคุมกำลังยกขึ้นไปปราบปรามชาวบ้านซอก^{๑๑๕} คนข้าส่วนนี้ก็ยินยอมแต่โดยดี ไม่มีการสู้รบปราบปราม พระยาราชวรินทร์ (บุตร) จึงได้นำข้าเจืองชั้นหัวหน้าจำนวน ๗ คน ซึ่งเป็นคนใกล้ชิดกับพระยาร่วงลงมายังเมืองพวน ทำพิธีถวายสัตย์สาบานต่อน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามธรรมเนียม

^{๑๑๐} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒ หน้า ๕๔๘.

^{๑๑๑} “แผ่นที่ ๓๑๕ เรื่องท้าวขันตีสวามิภักดิ์.” ใน หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านายช่วยกันแต่ง เล่ม ๑ กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๙ (พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๙), หน้า ๔๘๙ - ๔๙๐.

^{๑๑๒} “แผ่นที่ ๓๒๑ ท้าวขันตีกราบถวายบังคมลา พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์.” ใน หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านายช่วยกันแต่ง เล่ม ๑, หน้า ๔๙๗ - ๔๙๘.

^{๑๑๓} “พงศาวดารพวน.” ใน พงศาวดารแห่งประเทศไทย หน้า ๓๓, ๕๒.

^{๑๑๔} หจช.ร.๕ ม.๒.๑๒ ก/๓ เรื่องบอกราชการทางเมืองหลวงพระบางปี ๑๒๔๖ เล่ม ๙ (กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๓ - พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๔); อีกที่หนึ่งเป็นสำเนาใบบอกใน หจช. ร.๕ ม.๒.๑๒ ก/๔ ใบบอกพระยาพิไชย (กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๓ - พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๔).

^{๑๑๕} “เรื่องปราบปรามพวกฮ่อ.” ใน ยุทธโศก เล่ม ๑ แผ่นที่ ๒๐ วันพุธที่ ๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕), หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙.

แล้วให้ปล่อยตัวกลับคืนไปยังถิ่นฐาน^{๑๖๖} “พงศาวดารพวน” บันทึกความตอนนีไว้ว่า “พวกข้าซึ่ง
วุ่นวายนั้นก็ยอมหาไทยหมดโดยไทยบ่ได้รบไผ่^{๑๖๗}”

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ทรงมีพระทัยยินดีด้วยการที่คนช่ายอมเข้า
หากองทัพโดยไม่ต้องรบให้เสียเลือดเนื้อ เนื่องจากไม่ได้มีผลงานปราบฮ่อและฆ่าเหมือนเจ้าหมื่น
ไวยวรรณารด แม่ทัพฝ่ายเหนือ^{๑๖๘} พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม จึงให้ถือเป็นเรื่อง
ช่ายอมเข้าหากองทัพแต่โดยดีนี้ เป็นเครื่องสะท้อนความสำเร็จในการปฏิบัติราชการกองทัพของ
พระองค์ ทรงให้มีใบบอกรายงานลงมายังกรุงเทพฯ พร้อมมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๖๙} แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับ
ทรงมีพระราชหัตถเลขาลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ ตักเตือนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
ประจักษ์ศิลปาคม อย่าให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ ให้เร่งรีบดำเนินการจัดการปกครองเมืองพวนให้
เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาเขต (สยาม) มีใจความสำคัญว่า:

“เรื่องข้าที่มายอมสวามิภักดิ์ จะเขื่อนน้ำสบถสาบาลอะไรของมันไม่ได้ทั้ง
เรื่อง อยู่ในแล้วแต่ใครมีอำนาจมันก็ยอมอ่อนน้อมต่อคนนั้น ต่อจัดการปกครอง
รักษาเรียบร้อยแล้วเมื่อไรจึงจะไว้ใจเจ้าพวกข้าเหล่านี้ได้”^{๑๗๐}

ต่อมาเมื่อสภาพเมืองพวนกลับคืนเป็นปกติแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์
ศิลปาคม จึงสนองพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยการจัดส่งท้าวชั้นดี
และคณะผู้ติดตามกลับคืนไปเป็นเจ้าเมืองพวน^{๑๗๑} พร้อมกันนั้นก็ทรงเริ่มจัดการปกครองหัวเมือง

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

^{๑๖๗} “พงศาวดารพวน” หน้า ๓๓.

^{๑๖๘} เป็นที่รู้กันว่าเจ้าหมื่นไวยวรรณารด (เจิม แสงชูโต) กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม มีความขัดแย้งกันในทาง
ส่วนตัว ต่างฝ่ายต่างแข่งขันกันในการปฏิบัติราชการ บางครั้งก็ติดกันขัดขวางกันและกัน ครั้งหนึ่งฝ่ายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
ประจักษ์ศิลปาคม ถึงขนาดเคยกล่าวหาให้ร้ายฝ่ายเจ้าหมื่นไวยวรรณารดว่า คิดการกบฏมาแล้ว แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงไต่สวนแล้วว่าเป็นความจริง จึงไม่ให้ลงโทษเจ้าหมื่นไวยวรรณารด กระนั้นผลที่ตามมาก็คือ ทำให้ทั้งสองฝ่ายผูกใจเจ็บ
ต่อกันเรื่อยมา ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๑
(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๑๓-๒๒๐.

^{๑๖๙} ณัฐวุฒิ สุธงษิธรรม และ บรรเจิด อินทุจันทร์ยง. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม (ผู้ถวายชีวิตรักษาแผ่นดิน
อีสาน) (กรุงเทพฯ: วชิรวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๐๓ - ๒๐๔.

^{๑๗๐} “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม.” อ้างใน ณัฐวุฒิ สุธงษิธรรม และ
บรรเจิด อินทุจันทร์ยง. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม (ผู้ถวายชีวิตรักษาแผ่นดินอีสาน) หน้า ๒๐๔.

^{๑๗๑} “แผ่นดินที่ ๓๒๑ ท้าวชั้นดีกราบถวายบังคมลา พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์.” ใน หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย
ช่วยกันแต่ง เล่ม ๑, หน้า ๔๙๗ - ๔๙๘.

ลาวพวนขึ้นใหม่ โดยเน้นให้มีระบบการจัดเก็บภาษี ให้มีเงินเดือนพระราชทานตอบแทนการปฏิบัติราชการของข้าหลวง การเบิกจ่ายงบประมาณจากส่วนกลาง การสร้างถนนหนทาง การเกณฑ์ไพร่เข้าสังกัดเป็นทหารทำนักรักษาเมืองต่าง ๆ และการสมัครรับบุตรหลานเจ้าเมืองกรมการต่าง ๆ มาฝึกหัดราชการทหาร “อย่างอังกฤษ” เป็นต้น^{๑๖๒}

กล่าวโดยสรุปแล้ว การกบฏของข้าแพร่ขยายกลายเป็นการสงครามสู้รบระหว่างสองกลุ่มชนหลักของลาวล้านช้าง คือ ระหว่างกลุ่มตระกูลไท-ลาวซึ่งเป็นชนชั้นนำกับกลุ่มชนข้าซึ่งเป็นคนพื้นเมืองเดิม ข้าเจืองได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มชนอื่น ๆ ที่ตกอยู่ในสถานะถูกปกครองโดยลาวและสยามในขณะนั้นด้วย เช่น กลุ่มคนม้ง และคนผู้ไทแดง เป็นต้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ก็ยังบันทึกเล่าว่า “ข้าแจะซึ่งเป็นเจืองนี้มีประมาณหลายพันคน”^{๑๖๓} สาเหตุก็เนื่องจากในช่วงก่อนปีพ.ศ.๒๔๒๙ หลวงพระบางและสยามมุ่งปราบปรามฮ่อเป็นหลัก ปล่อยให้บ้านเมืองแถบหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไท แก้ปัญหา “ข้าเป็นเจือง” กันเอาเองไปก่อน ข้าเจืองจึงมีจังหวะเวลาขยายฐานกำลังและอยู่รอดมาได้ระยะหนึ่ง

ต่อเมื่อปราบฮ่อสำเร็จลุ้งไปในปีพ.ศ.๒๔๒๙ หลวงพระบางซึ่งมีกองทัพสยามหนุนหลังอยู่ จึงหันมาทำการปราบปรามข้าเจือง คนข้าจากหลายหมู่บ้านที่เคยให้การสนับสนุนขบวนการข้าเจืองได้พากันอพยพหลบหนีไปยังมณฑลพายัพ เมืองน่าน และจำนวนมากได้หลบหนีลงมายังเขตแคว้นจำปาศักดิ์ ตั้งอยู่บริเวณป่าเขารอยต่อระหว่างเวียดนาม/ฝรั่งเศสกับล้านช้าง/สยาม กรมการเมืองต่าง ๆ ในเขตแขวงดังกล่าวจะทำการปราบปรามเอาความชอบ แต่เจ้ายุติธรรมธร เจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ ทรงเกรงว่าข้าจะหลบหนีไปจากล้านช้างมากขึ้นอีก จนอาจส่งผลให้กำลังคนสำหรับบ้านเมืองต้องลดน้อยลง จึงส่งขุนสง่าพระกำแหงคุมช้างเผือกไปถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับมีหนังสือไปขอให้พระยาศรีสิงหนเทพ ข้าหลวงใหญ่ผู้เป็นตัวแทนสยาม ให้มีหนังสือไปห้ามปรามไม่ให้กรมการเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองแสนปาง สีทันดร เชียงแตง อย่าให้รบกวณคนข้า เจ้านครจำปาศักดิ์จะรับไว้เป็นไพร่บ้านพลเมืองต่อไป^{๑๖๔}

โดยตลอดระยะเวลานับสิบปีระหว่างปีพ.ศ.๒๔๑๙-๒๔๒๙ ที่กลุ่มบ้านเมืองต่าง ๆ ในเขตหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองจุไทเผชิญปัญหาการกบฏข้าหรือข้าเจืองอยู่นั้น ต่อมากลายเป็นความทรงจำของกลุ่มชนต่าง ๆ ทั้งสองแห่งที่รู้จักกันในนาม “สงครามข้า” (Kha wars) และ/หรือ “สงครามเจือง”

^{๑๖๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๔ เรื่องกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเสด็จไปจัดราชการ ณ หัวเมืองลาวพวน กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๐๒ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมมวม ทองใหญ่ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๒).

^{๑๖๓} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต). ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒ หน้า ๕๕๐.

^{๑๖๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๑๕ กรุงเทพฯ: ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๑๔ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาอากาศเอก สมาน ดินตะโมะระ วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔), หน้า ๒๓.

(Cheuang's wars)^{๑๗๕} โดยปกติแล้วเมื่อเกิดความขัดแย้งและสงครามสู้รบกันขึ้นในบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง คนพื้นเมืองไม่ว่าจะเป็นลาวหรือข่า ต่างก็มักอพยพข้ามมายังฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง เพราะเป็นเขตรอยต่อระหว่างรัฐสยามกับล้านช้าง อำนาจของชนชั้นนำรัฐทั้งสองควบคุมมาแบบไม่เข้มงวดมากนัก เมื่อเทียบกับบริเวณหัวเมืองรอบ ๆ พระนครหลวง จนบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงมีลักษณะเป็น "เขตพื้นเมืองอีสาน"^{๑๗๖}

แต่ในช่วงหลังปราบปรามข่าเจือง อีสานไม่ใช่ที่ลี้ภัยทางการเมืองของข่า เพราะสยามก็มิชอบทาบทามในการปราบปรามข่าเจือง นอกเหนือจากลาวหลวงพระบางและเวียดนาม การอพยพหลบภัยในครั้งดังกล่าวนี้ จึงเน้นหนักจากเหนือลงใต้ จากสิบสองจุไทยและหัวพันห้าทั้งหกเข้าสู่เขตแดนรอยต่อระหว่างล้านช้าง/สยามกับเวียดนาม/ฝรั่งเศส แต่ทว่าในบริเวณเขตแดนดังกล่าวนี้ก็หาได้มีความปลอดภัยสำหรับคนข่าไม่ เพราะสยามกับฝรั่งเศสเริ่มที่จะแข่งขันกันล่าเมืองขึ้นในเขตแดนล้านช้างทางตอนใต้ที่อยู่พอดี^{๑๗๗} เกิดความขัดแย้งจนถึงขั้นต้องต่อสู้กันด้วยกำลังอาวุธขึ้นอีกครั้ง โดยที่คนข่าไม่มีผู้นำที่ชัดเจน และแม้ไม่ประกาศตัวเป็น "ข่าเจือง" แต่ก็เป็นที่รู้กันว่า ข่าส่วนนี้เคยเป็นฐานกำลังสนับสนุนสำคัญของขบวนการข่าเจืองมาก่อน ฝ่ายสยามเองก็ไม่ต้องการเรียกกลุ่มนี้ว่า "ข่าเจือง" เพราะจะกลายเป็นว่าที่ปราบปรามไปในปีพ.ศ.๒๔๒๙ นั้นยังไม่สำเร็จ จนอาจนำปัญหายุ่งยากมาให้ได้ เนื่องจากฝรั่งเศสจับตาดูอยู่อย่างใกล้ชิด จึงเรียก "ข่าขัด" ดังที่หลวงพระบางเคยเรียกมาก่อนปีพ.ศ.๒๔๑๗ นั่นเอง

^{๑๗๕} Frank Praschan, "Cheuang in Kmhmu Folklore, History, and Memory." ใน นารีสา เดชสุภา. (บก.). ตำนานเกี่ยวกับหัวผู้ข่าเจือง: มิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๙.

^{๑๗๖} อูราลักษณ์ สติรบุตร. "มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์." (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), บทที่ ๑ - ๒ ; ในทำนองเดียวกัน ศรีศักร วัลลิโภดม ก็ใช้คำเรียกอีสานในความหมายเดียวกันนี้ว่า "เขตละสม" ดูรายละเอียดใน ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน: แชนหลักฐานโบราณคดีพลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒๙ - ๒๔๘.

^{๑๗๗} ภายหลังปีพ.ศ.๒๔๓๖ เมื่อล้านช้างตกไปเป็นอาณานิคมฝรั่งเศส คนข่าถูกปราบปรามครั้งใหญ่อีกครั้งในกรณีพ่อคะดวดและองค์แก้ว จึงได้มีคนข่าจำนวนมากอพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้ามายังเขตสยาม ตั้งบ้านถิ่นฐานอยู่ตามแถบอีสานตอนบน ดูรายละเอียดใน อีระพันธุ์ ล. ทองคำ และ สี หึ่งป่า. "ประวัติความเป็นมาของคนข่าในประเทศไทยโดยสังเขป." ใน พจนานุกรมข่า-ไทย-อังกฤษ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยภาษาไทยและภาษาพื้นเมืองถิ่นต่าง ๆ ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), ไม่ระบุเลขหน้า ; ส่วนการศึกษาทางวิชาการเกี่ยวกับการอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสานในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ดู ชลิต วิพัทนะพร. "การอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสาน ระหว่างปีพ.ศ. ๒๓๒๑-๒๔๕๓." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๙.

ภาพ 31. หมู่บ้านซ่า
(ที่มา: Harmand, 1997: 64)

ข้าชดกับปัญหาเขตรอยต่อล้านช้าง/สยามกับเวียดนาม/ฝรั่งเศส

แม้ว่าขบวนการข้าเจืองจะถูกปราบปรามอย่างรุนแรงในปีพ.ศ.๒๔๒๙ คนข้าจำนวนมากที่ไม่พอใจสยามและลาว ต้องยอมอ่อนน้อมยอมกลับเข้าถือน้ำสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ และหลวงพระบาง บางส่วนก็ถอยหนีเข้าสู่เขตเทือกเขาบรรทัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแดนติดต่อกันระหว่างล้านช้าง/สยามกับเวียดนาม/ฝรั่งเศส^{๑๙๘} แต่ขณะนั้นทั้งล้านช้าง/สยามและเวียดนาม/ฝรั่งเศส ต่างยังไม่สามารถอ้างสิทธิว่ามีอำนาจเหนือดินแดนส่วนนี้แต่เพียงผู้เดียวได้อย่างแท้จริง เพราะสภาพพื้นที่เต็มไปด้วยแนวเทือกเขาสูง ยากแก่การเข้าถึง การดำเนินการจัดทำแผนที่อีกครั้งหลังจากปีพ.ศ.๒๔๒๙ เป็นไปอย่างยากลำบาก แม้ทางการสยามกับฝรั่งเศสจะประสานงานกันเป็นอย่างดีแล้วก็ตาม^{๑๙๙}

เมื่อพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ได้นำกองทัพสยามขึ้นไปปราบฮ่ออีกครั้งในระหว่างปีพ.ศ.๒๔๓๐-๒๔๓๑ ภายหลังจากคำหุมนำกำลังทัพผสมของเมืองไลกับฮ่อตรงดำนุกดีหลวงพระบางแตกในปีพ.ศ.๒๔๓๐ แต่เมื่อกองทัพสยามขึ้นไปถึงหลวงพระบาง คำหุมนำกำลังกลับไปยังเมืองไลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เนื่องจากทราบข่าวว่ากองทหารฝรั่งเศสกำลังเคลื่อนขึ้นไปประชิดแดนเมืองไล^{๒๐๐} ขณะนั้นในเขตหัวพันห้าทั้งหกก็ยิ่งปรากฏมีข้าเจืองเคลื่อนไหวอยู่ คือข้าเจืองกลุ่มเพี้ยบุญ ซึ่งเคยอยู่กับกลุ่มพระยาว่าน แต่ขณะนั้นมีกำลังคนเหลืออยู่เพียง ๖๐ คน และส่วนใหญ่ยังเป็นเด็ก และผู้หญิงอีก^{๒๐๑} กลุ่มนี้จึงไม่อาจต่อสู้กับกองทัพใด ๆ ได้อีก เมื่อกองทัพสยามเคลื่อนกำลังจะไปปราบปราม เพี้ยบุญก็ได้้นำกำลังพรรคพวกของตนหลบหนีข้ามเขตแดนไปยังเขตเวียดนาม ดังปรากฏหลักฐานในใบบอกของนายดวงกัปตันถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี ลงวันที่ ๑๖ กันยายน ร.ศ. ๑๐๘ มีใจความสำคัญดังนี้:

"ข้าเจืองตัวนายชื่อเพี้ยบุญ มีพักพวกชายหญิงใหญ่น้อยประมาณ ๖๐ คน
ที่มาด้วยฮ่อนั้น ภาคนั้นหนีไปแล้ว ท้าวล่าเมืองนาได้จัดท้าวขุนคุมกำลังไล่ติดตาม

^{๑๙๘} ขณะนั้นดินแดนเวียดนามตกเป็นอาณานิคมฝรั่งเศสไปแล้วตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๔๒๖ เป็นต้นมา ดูรายละเอียดใน เหวียนคักเวียน. เวียดนาม: ประวัติศาสตร์ฉบับพิสดาร (Vietnam: A long History). แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร และเหวียนจิ่งง. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๕), บทที่ ๘ - ๙ ; สูด จอนเจดลิน. ประวัติศาสตร์เวียดนามตั้งแต่สมัยอาณานิคมฝรั่งเศสถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), บทที่ ๑.

^{๑๙๙} ดูรายละเอียดใน พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ). "กำเนิดการทำแผนที่ในประเทศไทย" วารสารแผนที่ ปีที่ ๒๔ - ๒๕ (กรกฎาคม ๒๕๒๔ - มิถุนายน ๒๕๒๖), หน้า ๑ - ๓๖ ; นายแถลงการวิติกกิจ. "วิปดระยะทางในราชการตรวจพระราชอาณาเขตหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือในปี ร.ศ. ๑๐๘." รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๑๘ (มกราคม ๒๕๓๙), หน้า ๓๙ - ๗๐.

^{๒๐๐} โจฟ สัมพันธภาพของประเทศไทยกับประเทศสยาม พ.ศ. ๒๒๒๓ - ๒๔๕๐ อังแล้ว, หน้า ๘๐ - ๘๑.

^{๒๐๑} หจข. ร.๕ ม.๒ ๑๒ ก. ใบบอกจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ หลวงพระบาง (ม.ค. ๑๐๖- ๑๙ พ.ย. ๑๐๘).

ไปจนถึงปลายเขตรแดน ก็หาทันพวกข้าเจืองนั้นไม่ แล้วสืบได้ความว่า พวกข้าเจืองนั้นหนีออกนอกเขตรแดนไปทางจะหลวมลงหาน้ำต่ำ แล้วทำวุ่นที่คุมกำลังไปนั้นก็ภากันกลับมา”^{๑๔๒}

ต่อมาคำให้การของจีนจึงตวน ซึ่งเป็นข้อที่หลบหนีไปพร้อมกับข้าเจืองกลุ่มเพี้ยบุญ ระบุว่าเมื่อข้าเจืองกับพวกตวนหนีกองทัพสยามเข้าสู่เขตแดนเวียดนามแล้ว ได้ถูกกองทหารฝรั่งเศสผลักดันจนต้องกลับเข้ามาในเขตล้านช้าง/สยามอีกครั้ง โดยข้าหลบไปอยู่ในบริเวณแขวงเมืองพวน ส่วนข้อกลับไปเมืองซำได้ และถูกจับกุมโดยกองทัพสยามในเวลาต่อมา^{๑๔๓} สภาพการณ์ที่เป็นเงื่อนไขในช่วงหลังปีพ.ศ.๒๔๓๑ คือ การที่เขตแดนรอยต่อระหว่างล้านช้าง/สยามกับเวียดนาม/ฝรั่งเศสยังคงลุ่มเครืออยู่ในขณะนั้น ก็เป็นข้อให้ข้ากับข้อใช้เป็นที่หลบหลีกเมื่อคราวจะถูกปราบปราม เมื่อสยามนำทัพเคลื่อนจะไปปราบ ก็จะหนีไปสูเขตแดนเวียดนาม และเมื่อเวียดนาม/ฝรั่งเศสจะปราบปรามก็จะหนีมายังเขตอิทธิพลของล้านช้าง/สยาม

สยามไม่ได้วางเฉยต่อปัญหาเขตแดนในส่วนยังคงลุ่มเครืออยู่นี้ จึงได้คิดแก้ปัญหา นอกจากจะใช้วิธีการทางการทหาร การสำรวจทำแผนที่แล้ว ยังปรากฏมีความพยายามดำเนินการเกลี้ยกล่อมข้าอีกครั้ง เพื่อให้ข้าซึ่งเป็นเจ้าของดินแดนแถบนี้ที่แท้จริง ยอมสมัครใจมาขึ้นต่อสยาม ด้วยวิธีการหลากหลาย ได้แก่ ๑.การเจรจาทางการทูตกับฝรั่งเศสเพื่อคุ้มครองข้าในฐานะเป็น “ข้าขอบขัณฑสีมา” ของสยาม ๒.ใช้วิธีการแผ่ “พระมหากรุณาธิคุณ” ไปยังพวกข้า ๓.ยกย่องหัวหน้าข้าโดยการแต่งตั้งให้มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางสยาม และ ๔.ปรับปรุงเขตแขวงเมืองต่าง ๆ ที่มีข้าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นต้น แต่ก็ปรากฏมีการใช้วิธีปราบปรามด้วยกำลังทหารด้วยเช่นกัน ในกรณีวิธีเกลี้ยกล่อมปกติใช้ไม่ได้ผล^{๑๔๔}

การเจรจาทางการทูตเกิดขึ้นในระหว่างที่ดำเนินการสำรวจและจัดทำแผนที่ยังไม่เสร็จสิ้นทางฝ่ายฝรั่งเศสกำลังหาวิธีการที่จะ “เคลม” เขาคนข้าซึ่งยังมีได้สวามิภักดิ์ต่อสยามไปขึ้นกับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสดำเนินการทางการทูตโดยอ้างว่าข้าเคยเป็นไพร่บ้านพลเมืองของเวียดนามมาก่อน แต่ถูกทางการสยามปฏิเสธอย่างแข็งขันอยู่ตลอด สยามตอบโต้กลับไปด้วยการยืนยันว่าข้าเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของสยามมานานอยู่ก่อนแล้ว และเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ฝรั่งเศสอ้างเช่นนั้นได้อีก ใน

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔๔} ข้อสรุปนี้ได้จาก เสวภา ภาวะพุดิ. “ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปีพ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๔๖.” (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒), หน้า ๔๐๔ - ๔๐๖.

รายงานของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (อรุณ ศรีเพ็ญ) ลงวันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ.๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) จึงได้เสนอต่อเจ้าพระยารัตนบดินทร์ สมุหนายก ดังความต่อไปนี้:

“ถ้าพวกฝรั่งเศสกองเซอร์เว แนวพระราชอาณาเขตรจำปาศักให้ข้าหลวง จำปาศักแต่งท้าวเพี้ยไปรักษาด่านทางไว้และคอยพูดจากับฝรั่งเศสว่าข้าในเขตนี้ อยู่ในชั้นทสี่มาของไทย ถ้าจะถามว่าเป็นข้าขอบขัณฑสีมามานานเท่าใด ให้ตอบว่าเป็นข้าขอบขัณฑสีมามานาน พวกลาวก็ได้ไปมาค้าขายถึงกันเนื่อง ๆ ข้าที่บ้านครก็ให้บอกกับฝรั่งเศสว่าพวกนี้เป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ ด้วย”^{๑๕๕}

วิธีการนี้ถือวิธีป้องกันภัยจากข้างนอก คือ ฝรั่งเศส ไม่ให้มามีบทบาทแทรกแซงในกรณี ปัญหาคนฆ่า ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายสยามเป็นอย่างมากในการรวบรัดเอาดินแดนของข้ามาเป็น ส่วนหนึ่งของ “พระราชอาณาเขตสยาม” เพราะฝรั่งเศสเป็นตัวแปรสำคัญที่อาจทำให้การดำเนินการ ของฝ่ายสยามต้องหยุดชะงักได้ง่าย อย่างไรก็ตามคู่แข่งสำคัญในการล่าเขตแดนของสยามในกรณี ปัญหาคนฆ่านี้ หาได้มีแต่เพียงฝรั่งเศสเท่านั้น เพราะตัวแปรสำคัญในท้ายสุดก็คือ อยู่ที่คนฆ่าเอง เป็นหลัก จึงนำมาซึ่งวิธีการที่สองที่ถูกนำมาใช้ในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน เช่น การแผ่ “พระมหา กรุณาธิคุณ” ไปยังคนฆ่า

เพื่อให้คนฆ่ายอมสมัครขึ้นกับสยาม กองสำรวจแผนที่สยามได้นำเอาสิ่งของพระราชทาน จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาแจกจ่ายให้แก่หัวหน้าฆ่าตามหมู่บ้านต่าง ๆ ที่กอง สำรวจได้เดินทางผ่าน สิ่งของพระราชทานดังกล่าวนี้ ได้แก่ ผ้าขาวม้าแดง ผ้าขาว ธงช้าง ลูกปิด เหล็ก (สำหรับตีเป็นมีดและอาวุธ) และหนังสือกำกับ เป็นต้น^{๑๕๖} สิ่งของพระราชทานเหล่านี้จะถือ

^{๑๕๕} กจข. ร.๕ ม.๖๒/๓๕ พระยามหาอำมาตยาธิบดีถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (วันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ.๑๑๐) อ้างใน เสาวภา ภาวะพฤติ. “ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปีพ.ศ.๒๔๓๑-๒๔๔๖.” หน้า ๔๐๓ ในเวลาที่ ผู้เขียนกำลังค้นคว้าข้อมูลเพื่อทำวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ผู้เขียนพบปัญหาสำคัญ คือ เมื่อเปลี่ยนจาก “กองจดหมายเหตุแห่งชาติ” (กจข.) มาเป็น “หอจดหมายเหตุแห่งชาติ” (หจช.) ภายหลังเอกสารส่วนนี้ถูกคัดออกจากบัญชีเอกสารและไม่อนุญาตให้มีการอ่านหรือ ศึกษาวิจัยได้เช่นเอกสารอื่น ๆ ด้วยเหตุผล (ที่ได้รับแจ้งจากเจ้าหน้าที่) คือ “ความมั่นคงของชาติ” เพราะเป็นเอกสารเกี่ยวกับกบฏ และเขตแดน ด้วยเหตุผลดังกล่าวก็จึงทำให้ผู้เขียนไม่มีโอกาสได้ใช้เอกสารดังกล่าวในระดับขั้นต้นแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า หจช. จะมีเหตุผลประการใดก็ตาม แต่การทำวิทยานิพนธ์ของผู้เขียนก็ยังคงจำเป็นต้องดำเนินต่อไปให้เสร็จลุล่วง ดังนั้นเพื่อแก้ไขปัญหา ที่เกิดขึ้น ตัวบทหลักฐานข้อมูลในส่วนนี้ผู้เขียนจึงได้แต่นำมาจากงานของเสาวภา ภาวะพฤติ ผู้ซึ่งได้เคยใช้เอกสารส่วนนี้มาโดยตรง แม้ว่าผู้เขียนจะเห็นต่างจากเสาวภาในหลายประเด็นอยู่ก็ตาม ก็ขอแสดงความขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ในที่นี้ด้วย.

^{๑๕๖} หจช. ร.๕ มท (ล)/๒๗ ลำดับที่ ๑๔๕ เมืองอัตปือตอบส่งทองคำแลงข้างส่วยซึ่งเก็บกับฆ่าไฟร์ แลโปรดเกล้าฯ พระราชทาน สิ่งของต่าง ๆ ขึ้นไปแจกพวกฆ่าไฟร์ จ.ศ.๑๒๔๖.

เป็นหลักฐานแสดงถึงการขึ้นกับสยามของข้า กรณีที่เป็นเขตนอกหมู่บ้านข้ากองสำรวจแผนที่สยาม ได้ใช้วิธีพยายามนำเอาธงช้างไปปักไว้ในพื้นที่ที่เป็นจุดสำคัญของการเดินทางสำรวจ^{๑๘๗}

ในรายงานของพันพิศนุราช ข้าหลวงประจำเมืองอัตปือ ที่มีมาถึงพระพิศณุเทพ ข้าหลวงที่สองรักษาราชการเมืองนครจำปาศักดิ์ ลงวันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ.๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) กล่าวถึงการปฏิบัติราชการเกลี้ยกล่อมข้าด้วยวิธีการแผ่ “พระมหากรุณาธิคุณ” ว่า หลวงสาภลกิจประมวญ เจ้าพนักงานกองสำรวจที่รับหน้าที่เกลี้ยกล่อมข้า ได้เดินทางไปผ่านถิ่นที่อยู่ของข้าระแดและข้าซัด ทำการเกลี้ยกล่อมข้าบ้านของ ข้าบ้านแม่ฮ่า ข้าบ้านแม่ฮาง ข้าบ้านแม่ไซ และข้าระแด (ไม่ปรากฏชื่อบ้าน) รวมเป็น ๗ ตำบลบ้าน รวมข้าเกลี้ยได้ในครั้งนี้จำนวนกว่า ๓,๐๐๐ คนเศษ มีการมอบธงช้างและผ้าแดง ให้แก่คนข้าในบ้านทั้ง ๗ นั้นสำหรับเก็บรักษาไว้ทุกบ้าน^{๑๘๘}

นอกจากนี้พันพิศนุราชยังรายงานด้วยว่า หลังจากที่เกลี้ยกล่อมข้าเข้าเป็นพวกแล้ว กองสำรวจแผนที่พระราชอาณาเขตยังได้จัดให้ข้าเข้ามาเป็น “ไพร่” ในสังกัดขึ้นกับหลวงสาภลกิจประมวญ โดยแลกเปลี่ยนสิ่งของเป็นเครื่องหมายหรือหลักฐานแสดงไว้ว่า ข้ายอมเข้ามาขึ้นกับสยาม รายละเอียดมีดังต่อไปนี้:

“ข้าบ้านของ ได้ยอมเป็นไพร่ขึ้นกับหลวงสาภลกิจประมวญ หลวงประมวญมอบเหล็กห้าซอง ผ้าแดง ผ้าขาว กับธงช้างแลหนังสือกำกับตัวฉบับหนึ่งแก่ข้าชอง... ข้าแม่ฮ่าได้รับรองเลี้ยงดูกองเซอเว หลวงสาภลกิจประมวญจึงมอบเหล็กห้าซอง ผ้าขาว ผ้าแดง ธงช้างและหนังสือกำกับ ฝ่ายข้าบ้านแม่ฮ่ามอบขันทองเหลือง ๑ ใบ เสื้อผ้า ๑ ตัว ผ้าห่ม ๑ ผืน แก่หลวงสาภลกิจประมวญ พร้อมนำส่งข้าแม่ฮาง ๆ ให้เสียบียงอาหารแลสมัคครเป็นไพร่ขึ้นกับหลวงสาภล กุ ได้ให้เหล็ก ๖ ซอง ผ้าขาว ผ้าแดง ธงช้าง แลหนังสือกำกับ ข้าแม่ฮางมอบดาบให้ ๒ เล่ม ผ้าห่มข้า ๑ ผืน เสื้อผ้า ๑ ตัว ฝ้านุ่งกระเตี่ยวข้าผ้าหนึ่ง”^{๑๘๙}

นอกจากนี้พันพิศนุราชยังกล่าวถึงความเคลื่อนไหวของฝ่ายฝรั่งเศสที่มีกับตันคูเปต์เป็นตัวแทนในการเกลี้ยกล่อมข้า ด้วยวิธีการที่คล้ายคลึงกับฝ่ายสยามดังนี้ :

^{๑๘๗} กจช. ร.๕ ม.๖๒.๑/๒๗ พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ (วันที่ ๕ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๐๙) อ้างใน เสาวภา ภาวระพุดดี. เรื่องเดิม, หน้า ๓๙๗

^{๑๘๘} กจช. ร.๕ ม.๖๒/๓๕ พันพิศนุราชข้าหลวงรักษาราชการเมืองอัตปือถึงพระพิศณุเทพ (วันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ.๑๑๐) อ้างใน เสาวภา ภาวระพุดดี. เรื่องเดิม, หน้า ๔๐๔

^{๑๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๔ - ๔๐๕.

“แล้ว (ข้าก็ได้-ผู้อ้าง) ให้การว่ากับตันกูเปตได้ไปเกลี้ยกล่อมข้าแม่ฮางว่า
อย่าสมัครเป็นไพร่ขึ้นกับฝ่ายไทย เพราะไทยชอบกดขี่ข่มเหงชามาก ให้ข้าสมัคร
ขึ้นกับฝรั่งเศส แต่ข้าแม่ฮางไม่สมัครขึ้นกับฝรั่งเศส แต่ขอขึ้นกับฝ่ายไทยแล้ว
กับตันกูเปตก็เอาหนังสือให้ข้าแม่ฮาง ๆ ไม่รับ”^{๕๖๐}

ทั้งนี้ทั้งสองวิธีข้างต้น มีข้อจำกัดใช้เกลี้ยกล่อมชำระแค้นไม่เป็นผลสำเร็จ กองสำรวจมักจะ
ได้รับคำเตือนจากชาวบ้านอื่นก่อนที่จะเดินทางถึงเขตของชำระแค้นว่า ชำระแค้น “มีนิสัยดุร้าย” เข้าใกล้
ยาก มีวิถีชีวิตของตนเองจนเกือบแยกขาดจากชนบนพื้นราบ และที่สำคัญคือ ชำระแค้นยังคงเคยเป็น
ฐานกำลังสำคัญของขบวนการชาเจียงมาอีกด้วย เหตุตั้งนี้กองสำรวจแผนที่สยามจึงมักหลีกเลี่ยง
การใช้เส้นทางที่จะผ่านไปยังบ้านชำระแค้น แต่หลวงสาภักกิจประมวญก็ได้คิดหันมาเปลี่ยนวิธีการ
เกลี้ยกล่อมจากการนำสิ่งของพระราชทานไปแจกจ่ายมาเป็นวิธีการยกย่องหัวหน้าชา โดยการ
แต่งตั้งให้มีบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางฝ่ายสยาม ถือเป็นตัวแทนของสยามในการปกครองชาในตำบล
บ้านนั้น ๆ และถือเป็นการกีดกันการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสอีกทางหนึ่ง

แต่อย่างไรก็ตาม ก็ปรากฏว่าชำระแค้นบางบ้าน เช่น บ้านดอน แขวงเมืองสาละวัน ได้เป็น
ฝ่ายผูกมิตรต่อกองสำรวจก่อน ซึ่งมีผลทำให้ภาพเกี่ยวกับชำระแค้นเปลี่ยนไปบ้าง แต่คนในกอง
สำรวจก็ยังหาได้ไว้ใจชำระแค้นเต็มที่ไม่ว่า โดยกรณีชำระแค้นบ้านดอนนั้นได้ส่งคนมาให้ความช่วยเหลือ
แก่กองสำรวจในการลำเลียงเสบียงอาหารผ่านเขตที่ยากลำบาก ทำให้หลวงสาภักกิจประมวญ
ปฏิบัติราชการเกลี้ยกล่อมชากลุ่มนี้ได้ง่ายขึ้นมาก หลวงสาภักกิจประมวญจึงได้เสนอไปยังพระยาม
หาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ให้มีคำสั่งถึงพระพิศณุเทพ (ช่วง) แต่งตั้งนายปะตง หัวหน้าชำระ
แค้นบ้านดอนให้มีบรรดาศักดิ์เป็น “ขุนโยนพสารสเวตร” ทำหน้าที่เป็นตัวแทนสยามในการปกครอง
ชำระแค้น คอยดูแลชำระแค้นมิให้ไปขึ้นกับฝรั่งเศส^{๕๖๑}

ปรากฏว่า วิธีการนี้ได้ผลพอสมควร เมื่อคณะของกับตันกูเปตส่งคนมาขอเสบียงอาหารจาก
นายปะตง (หรือ “ขุนโยนพสารสเวตร”) แต่ถูกปฏิเสธจากนายปะตง อีกทั้งกองสำรวจแผนที่ของ
ฝรั่งเศสยังประสบปัญหาถูกลอบทำร้ายจากชำระแค้นที่บริเวณปากน้ำสระไทย แขวงเมืองแสนปาง
กับตันกูเปตไม่ทราบเรื่องการเกลี้ยกล่อมชาของกองสำรวจแผนที่สยามและการแต่งตั้งนายปะตงเป็น
ขุนนางสยาม จึงส่งคนมาขอกำลังจากหลวงสาภักกิจประมวญ ให้ร่วมมือกับทหารในกองสำรวจ
แผนที่ฝรั่งเศสปราบปรามชำระแค้นที่บริเวณปากน้ำสระไทย แต่หลวงสาภักกิจประมวญปฏิเสธกลับไป

^{๕๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๕.

^{๕๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๕.

กัปตันคูเปต์จึงแสดงความไม่พอใจแก่หลวงสากรลกิจประมวญตลอดจนคณะสำรวจแผนที่สยาม พร้อมทั้งขู่ว่าจะกลับไปฮานอยแล้วนำกำลังทหารมาให้มากที่สุดเพื่อทำการปราบปรามชำระแค้น^{๑๕๒}

นอกจากสามวิธีข้างต้นนี้แล้ว ยังปรากฏความพยายามจากชนชั้นนำสยามที่จะปรับปรุงเขตแขวงกลุ่มบ้านเมืองที่มีข้าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จัดระเบียบแบบแผนการปกครองเขตแดนข้าขึ้นใหม่ เพื่อสนองตอบต่อนโยบายพื้นฐานว่าด้วยการสร้างพระราชอาณาเขตสยาม โดยพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) จึงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสนอขอให้ยกหมู่บ้านที่สำคัญขึ้นเป็นเมืองและกำหนดเขตแดนให้แน่ชัด ๓ แห่ง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. บ้านแดง ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งเป็นเมืองพระราชทานนามว่า “เมืองเชียงแดง” โดยมอบหมายให้พระเดชอุดมเป็นเจ้าเมือง พร้อมทั้งกำหนดเขตแขวงเมืองเชียงแดงไว้ ได้แก่ ทิศตะวันออก ถึงบ้านเขบือกต่อแดนข้าชาติ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ต่อแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ที่ตำบลดอนตะแบง ทิศตะวันออกเฉียงใต้ จรดพรมแดนเขมรที่ตำบลหนองแต้ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ จรดพรมแดนเขมรเมืองพนมเปญที่ตำบลลุงชลา ทิศเหนือ จรดพรมแดนเมืองสีทันดรที่ตำบลห้วยม่วง ทิศใต้ จรดพรมแดนเขมรเมืองพนมเปญที่ตำบลเขาจิงโกย

๒. เมืองอัตปือ กำหนดเขตแขวงขึ้นใหม่ คือ ทิศตะวันออก ถึงหนองฟ้ายศ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงบ้านหินผิงแม่น้ำเซกองต่อแดนเมืองสาละวัน ทิศตะวันออกเฉียงใต้ จรดแดนเมืองแสนปางที่ปากน้ำสะไทย ทิศตะวันตก ต่อแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ที่ตำบลคำผาง ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ จรดแดนเมืองสาละวันและเมืองคำทองที่บริเวณตำบลทุ่งหลวง ทิศตะวันตกเฉียงใต้ จรดแดนเมืองแสนปางบริเวณตำบลแก่งสักเอก

๓. เมืองแสนปาง กำหนดเขตแดนขึ้นใหม่ คือ ทิศตะวันออก จรดถึงลำน้ำเซซาน ทิศตะวันตก จรดถึงห้วยตาดหลุงต่อแดนเมืองสีทันดรบริเวณแก่งหมาก ทิศใต้ จรดบริเวณแก่งบางเหาะ ต่อถึงเมืองเชียงแดง^{๑๕๓}

จะเห็นได้ว่า เขตแดนเมืองที่กำหนดขึ้นใหม่นี้เป็นเขตดินที่อยู่ของข้าไพร่เป็นส่วนใหญ่ ไม่ใช่เขตของข้าชาติที่อยู่ติดต่อกับเขตแดนเวียดนาม/ฝรั่งเศส เพราะดังที่กล่าวไว้แล้วคือทั้งสองฝ่ายยังไม่สามารถเข้าควบคุมพื้นที่ได้มากนัก พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ได้กราบบังคมทูลถวายรายงานความเห็นแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าควรนำกำลังทหารเข้าไปปราบปรามข้าแล้วตั้งด่านรักษาความปลอดภัยขึ้นในเขตแดนของข้าชาติเสีย แต่ถูกทัดทานจากเจ้านายชั้นสูงเช่น กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ ด้วยทรงเห็นยังไม่ถึงแก่เวลาอันควร อีกทั้งขณะนั้น

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๕ - ๔๐๖.

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๖- ๔๐๗.

ยังไม่มีผู้จะควบคุมบังคับบัญชากองทหารรักษาด่านเหล่านี้ กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการทรงให้เหตุผลว่า :

"พวกข้านั้นเป็นชาวป่าเคยอยู่ตามภาษาของตนเอง แต่ลำพังไม่เคยได้มีกองทหารเข้าไปตั้งแต่ก่อนเลย ถ้าจะมีกองทหารเข้าไปตั้งค่ายตั้งด่านในที่นั้น จะกลับใจขัดแข็งขึ้นได้จะต้องปราบปรามกันลำบากต่อไป ถ้าให้งดการนี้จนกว่า พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรเสด็จออกไปแล้วจึงค่อยจัดการได้จะยิ่งดีขึ้น"^{๑๕๔}

ดังนั้น ภายหลังจากเมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาวในปีพ.ศ.๒๔๓๕ จึงได้จัดตั้งด่านรักษาความปลอดภัยขึ้น แต่ก็ตั้งได้เพียงในบริเวณถิ่นที่อยู่ของข้าไพร่เท่านั้น คือ ในบริเวณชายแดนเมืองอัตปือ เมืองสาละวัน เมืองคำทองใหญ่ เมืองเชียงแตง และเมืองแสนปาง เป็นต้น ไม่ได้รุกเข้าไปตั้งขึ้นในเขตของข้าขัดตั้งมุ่งหวังไว้แต่แรกเริ่ม ด้วยเกรงจะกระทบเป็นชนวนให้ฝรั่งเสิร์กเข้ามาตั้งขึ้นในเขตข้าขัดจากอีกด้านหนึ่งบ้าง อีกทั้งการตั้งด่านขึ้นในบริเวณเขตของข้าไพร่ยังสามารถทำได้ง่าย เพียงปรับปรุงบริเวณที่ตั้งด่านเดิมที่มีอยู่เพื่อป้องกันการโจมตีของข้าขัดเท่านั้น ทั้งนี้เป็นไปตามข้อเสนอของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (อรุณ ศรีเพ็ญ) ที่มีมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงวันที่ ๘ มกราคม ร.ศ.๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓) โดยพระยามหาอำมาตยาธิบดี (อรุณ ศรีเพ็ญ) เห็นว่า:

"ทางด้านเมืองอัตปือ ก็เพียงแต่หนองฟ้ายศเท่านั้นที่ติดต่อกับข้าขัดเป็นหมู่บ้านข้าขัดทั้งสิ้นเพราะเขตแดนหาได้ติดต่อกับเขตญวนเป็นแต่ติดต่อกับข้าขัดตั้งด่านไว้แต่เดิมเจ้าเมืองกรมการตั้งไว้กันใจผู้ร้ายเป็นด่านชั้นใน แต่เดิมเมืองอัตปือตั้งด่านบ้านหน้าด่านเมืองสาละวันที่ช่องสี่สุมมาต่อแดนเมืองหนองม่าน เมืองคำทอง ตั้งช่องหินไฟต่อแดนเมืองพิน เมืองตะโปน ด้านเมืองเชียงแตง ด้านบุงขลา ด้านจะหลับ"^{๑๕๕}

^{๑๕๔} กจข ร.๕ ม.๖๒/๓๕ พระยาพิพัฒน์โกษาถึงพระยาศรีสิงหนเทพ (วันที่ ๑๗ ธันวาคม ร.ศ.๑๑๐) อ้างใน เสาวภา ภาวะพฤติ เรื่องเดิม, หน้า ๔๐๗ - ๔๐๘.

^{๑๕๕} กจข ร.๕ ม.๖๒ ๑/๒๗ พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ (วันที่ ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๐๙) อ้างใน เสาวภา ภาวะพฤติ เรื่องเดิม, หน้า ๔๐๙ - ๔๑๐.

สำหรับทหารที่ทำการรักษาด่าน พระยามหาอำมาตยาธิบดี (นรุตม์ ศรีเพ็ญ) ได้เสนอให้จัดเตรียมทหารพร้อมอาวุธไว้ดังนี้ คือ ด้านธรรมาภิบาลใช้ทหารจากเมืองเชียงแตงและเมืองนครจำปาศักดิ์ ๑๒ คน ปืน ๑๒ กระบอก กระสุนปืน (หรือที่เรียกตามศัพท์สมัยนั้นว่า "ปัดตัน") จำนวน ๑,๒๐๐ นัด ด้านเสียมโบกให้มีทหาร ๖ คน ด้านจะหลับ ๖ คน เมืองแสนปาง ๓๒ คน ปืน ๑๒ กระบอก กระสุน ๑,๒๐๐ นัด เมืองอัตปือ ๒๔ คน ปืน ๑๒ กระบอก กระสุน ๑,๒๐๐ นัด เมืองคำทองใหญ่ ๒๔ คน ปืน ๑๒ กระบอก กระสุน ๑,๒๐๐ นัด โดยมีนายทหารผู้รักษาด่าน คือ นายร้อยโทคร้าม รักษาด่านเมืองเชียงแตง นายร้อยตรีพลับ รักษาด่านเมืองแสนปาง นายร้อยตรีหุน รักษาด่านเมืองอัตปือ นายร้อยโทพุ่ม รักษาด่านเมืองสาละวันและเมืองคำทองใหญ่^{๑๕๖}

ตัวเลขทหารรักษาด่านที่มีอยู่เพียงน้อยนิดนี้ ไม่เป็นปัญหาในการรักษาด่านแต่อย่างใด เพราะเป็นด่านสำหรับป้องกันข้าชัตในเบื้องต้นเท่านั้น เนื่องจากกำลังอาวุธระหว่างข้ากับทหารในเมืองขณะนั้นแตกต่างกันมาก ข้าแม้มีกำลังคนมากก็จริง แต่ไม่มีอาวุธที่ทันสมัย ข้าใช้หน้าไม้อาบพิษยางนองเป็นหลัก ซึ่งรักษาพิษได้ง่ายเพียงดำปุนามาพอกทาเท่านั้น ก็สามารถระงับพิษไม่ให้กำเริบได้^{๑๕๗}

จะเห็นได้ว่า ด้านรักษาความปลอดภัยนี้มีลักษณะเป็นด่านป้องกันสองชั้น คือ ป้องกันข้าชัตควบคู่กับป้องกันฝรั่งเศส เขตแดนของข้าชัตจึงกลายเป็นเขตแดนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างสองนักรบ เมืองขึ้นสำคัญของภูมิภาค อันที่จริงเขตแดนลักษณะนี้เมื่อเปรียบเทียบกับสยาม ซึ่งถูกจัดวางให้เป็นเขตแดนกึ่งกลางระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาในปีพ.ศ.๒๔๓๙^{๑๕๘} กลับน่าสนใจตรงที่เขตแดนของข้าชัตในระหว่างปีพ.ศ.๒๔๓๓-๒๔๓๖ ไม่ได้ถูกจัดวางความสำคัญให้เป็นเขตแดนที่ต่างฝ่ายต่างจะไม่รุกล้ำแต่อย่างใด ตรงข้ามเขตแดนข้ากลับเป็นเขตแดนที่ทั้งสองฝ่ายต่างหมายมั่นจะพิชิตให้ได้โดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพราะข้าชัตไม่มีอำนาจต่อรองในการเมืองระบบโลกยุคอาณานิคม ทั้งถูกมองไม่มีเงื่อนไขพอจะปรับตัวเข้าสู่ยุคความศิวิไลซ์ได้เท่าเทียมกับกลุ่มชนบนที่ราบ เช่น ไทย ลาว เวียดนาม กัมพูชา เป็นต้น

เมื่อเดินทางผ่านเขตบ้านของข้าจราย ตั้งแต่ตำบลกระทงปรก เลียบชายแดนเมืองพระตะบองไปจนถึงด่านจะหลับ แขวงเมืองเชียงแตง ลึกเข้าไปในเขตบ้านหนองไฮ แขวงเมืองแสนปาง

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๐.

^{๑๕๗} ทรายละเอียดใน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ราชอาณาจักรลาว หน้า ๙๔; สุจิตต์ วงษ์เทศ. "คำนำเสนอ: มหากาพย์ของอุษาคเนย์ ท้าวฮุ่ง ขุนเจือง วีรบุรุษสองฝั่งโขง." หน้า ๕๓.

^{๑๕๘} ในปีพ.ศ. ๒๔๓๙ รัฐบาลอังกฤษกับฝรั่งเศสได้ตกลงทำสนธิสัญญาลงวันที่ ๑๕ มกราคม ใจความสำคัญกล่าวว่า "ไม่ว่าจะเป็นกรณีพิพาทหรือด้วยเหตุผลใดก็ตาม หากยังไม่มีการตกลงกันทั้งสองฝ่ายเสียก่อน ก็จะไม่มีการเคลื่อนกำลังพลของตนเข้าไปในดินแดนบริเวณใกล้แม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำบางปะกง ตลอดจนสาขาต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่ม่าน้ำดังกล่าว" โปรดดู ทรายละเอียดใน สุวิทย์ พิทักษ์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ.๑๑๒ - ๑๒๖ (กรุงเทพฯ: หน่วยงานศึกษาพิเศษ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙). หน้า ๒๙๙ - ๓๐๐.

ก็ปรากฏมีรายงานว่ากองสำรวจแผนที่สยามมักถูกโจมตีจากข้าจรายที่อยู่ใกล้บริเวณดังกล่าวอยู่เสมอ จนถึงกับทำให้การเดินทางสำรวจต้องหยุดซงักไป จะใช้วิธีเกลี้ยกล่อมดังปกติ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ก็นึกหวั่นเกรงว่าจะไม่ทันการ เนื่องจากทราบข่าวว่าฝรั่งเศสมีความคืบหน้าไปมากกว่าสยามแล้วในกรณีการสำรวจบ้านข้าจราย

ด้านหลวงสาทลกิจประมวญก็เห็นว่าเหตุที่ข้าจรายโจมตีฝ่ายสยาม ก็เนื่องจากฝรั่งเศสได้เกลี้ยกล่อมข้าจรายเข้าเป็นพวกไปแล้ว ที่สำคัญข้าจรายในบริเวณดังกล่าวยังเชื่อแนได้ว่าเคยเข้าร่วมกับขบวนการข้าเจียงมาก่อน จึงโกรธแค้นสยามอยู่ก่อนแล้วด้วย เป็นเหตุให้ฝรั่งเศสเกลี้ยกล่อมเข้าเป็นพวกได้ง่าย กรณีข้าจราย หลวงสาทลกิจประมวญจึงมีใบบอกไปยังพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ให้ส่งกำลังทหารจำนวน ๓๐๐-๔๐๐ คนพร้อมอาวุธปืนกับกระสุนดินดำ^{๑๙๙} ยกขึ้นไปปราบปรามข่มขู่ข้าจรายให้เกรงกลัวสยามให้ได้โดยเร็ว จึงจะสามารถทำการสำรวจแผนที่ได้ต่อไป ซึ่งก็ได้ความเห็นชอบให้ดำเนินการไปตามนั้น ทำให้ข้าจรายบาดเจ็บล้มตายไปเป็นจำนวนมาก หลายคนหนีไปเข้ากับฝรั่งเศส ขณะที่สยามได้ชำระแค้นมาเป็นข้าไพร่ในสังกัด ฝรั่งเศสก็จึงมีข้าจรายเป็นกำลังสำคัญในการก่อกวนสยาม แต่หลังจากนั้นข้าจรายก็ไม่ได้มีบทบาทอะไร หลายหมู่บ้านยอมจำนนไม่คิดต่อสู้กับกองทัพสยาม หลังจากนั้นกองสำรวจแผนที่สยามก็สามารถเดินทางผ่านบ้านข้าจรายไปได้อย่างปลอดภัย ด้านหลวงสาทลกิจประมวญก็จึงสามารถดำเนินงานเกลี้ยกล่อมข้าด้วยวิธีนำเอาสิ่งของพระราชทานไปมอบให้ข้าจรายและปักธงข้างไว้บริเวณใกล้ ๆ หมู่บ้านข้าได้

ฝ่ายฝรั่งเศสที่มีตัวแทน คือ กัปตันคูเปต์ (Captain P. Cupet) ได้พยายามอ้างสิทธิให้ควบคุมครองข้าจากการถูกทำร้ายจากสยามและลาว นอกจากกรณีข้าจรายแล้ว เมื่อกองสำรวจแผนที่ฝรั่งเศสเข้าสู่เขตบ้านของชำระแค้น ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลการเกลี้ยกล่อมของสยามที่มีหลวงสาทลกิจประมวญเป็นตัวแทน ก็ได้ใช้วิธีการเดียวกับสยาม คือ ให้สิ่งของแก่คนข้าไว้สำหรับเป็นหลักฐานแสดงถึงการขึ้นกับฝ่ายตน พร้อมทั้งเที่ยวป่าวประกาศบอกชำระแค้นว่า "กองทัพลาวจะยกขึ้นมาตีชำระแค้น ให้พากันเข้ามาหาฝรั่งเศส ๆ จะมอบจงให้ ถ้ากองทัพลาวเห็นธงฝรั่งเศสแล้วจะรู้ว่าชำระแค้นเข้ามาอยู่กับฝรั่งเศส"^{๒๐๐}

ในหมู่บ้านชำระแค้นกับข้าจรายขณะนั้นจึงมีทั้งธงของฝรั่งเศสและธงสยาม ต่างฝ่ายต่างอ้างมีสิทธิอำนาจเหนือเขตแดนของข้า และเมื่อกัปตันคูเปต์และคณะซึ่งประกอบด้วยทหารเวียดนาม ๗๐ คน ข้าง ๗ เชือก เดินทางเรื่อยมาจนถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ ได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกับพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ในประเด็นปัญหาเรื่องคนข้า พบว่ากัปตันคูเปต์พยายามอ้าง

^{๑๙๙} กชช. ร ๕ ม ๖๒ ๑/๒๗ พระยามหาอำมาตยาธิบดีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ (วันที่ ๘ มกราคม ค. ๑๐๙) อ้างใน เสาวภา ภาวะพฤติ. เรื่องเดิม, หน้า ๓๙๗.

^{๒๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๒.

สิทธิในฐานะผู้ปกครองที่สืบอำนาจมาจากเวียดนาม อ้างว่าเวียดนามเคยมีเหนือคนข่า เมื่อเวียดนามเป็นเมืองขึ้นฝรั่งเศสแล้ว ข่าจึงต้องขึ้นกับฝรั่งเศสด้วย ฝ่ายพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ตัวแทนสยามก็อ้างสิทธิในฐานะผู้มีอำนาจเหนือลาวล้านช้างทั้งสองศูนย์กลาง คือ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ เห็นว่าข่าขึ้นกับลาวมานานแล้ว เมื่อสยามมีอำนาจปกครองลาว ข่าจึงต้องขึ้นกับสยาม การถกเถียงยังหาข้อยุติไม่ได้ ดูเหมือนไม่มีทางออกที่ทั้งสองฝ่ายจะยอมรับได้นอกจากต้องอาศัยแผนที่และการยอมรับของคนข่าเองเท่านั้น ทั้งสองจึงต้องเร่งกระบวนการทำการสำรวจและเกลี้ยกล่อมข่าให้เสร็จสิ้น ดังที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ถวายรายงานต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓) มีใจความสำคัญกล่าวถึงประเด็นนี้ว่า:

“เมื่อกัปตันกูเปต์มาถึงนครจำปาศักดิ์แล้ว กัปตันกูเปต์แจ้งว่าข่าทางเมืองแสนปาง เมืองอัตปือ เมืองเชียงแตงนั้น พวกญวนก็ไปมาค้าขายใช้สอยได้ พวกข่าเหล่านั้นก็อ่อนน้อมแก่ญวนมากจึงทำให้ฝรั่งเศสกล่าวได้ว่า ข่าเป็นพวกไม่มีเจ้าของแลมีฝรั่งเศสเดินทางออกจากเมืองกวางหนำข้ามเขานันทมาทำแผนที่ทางข่าตะตง ขาแง่ ข่ากันตู ใกล้เคียงกับข่าขึ้นเมืองสาละวัน เมืองอัตปือได้ทำแผนที่ในระหว่งนั้นถูกต้องแล้ว แต่ข่าพวน ข่าจะรายนั้นเป็นข่าชาติพาลดุร้าย ญวนต้องรักษาอยู่ตามเขานันทหลายกองในเวลา... กัปตันกูเปต์ขอเดินทางแยกย้ายไปทางเมืองอัตปือ บ้านพะละสือ บ้านระยะ บ้านแก่งช้าง บ้านเขบืออกัน ก็คงจะคิดไปสืบสวนพวกข่าว่าข่าเหล่านี้เกิดขึ้นแก่ญวนฤาเขมรฤาหาขึ้นแก่ผู้ใดไม่ แต่เดิมาเหตุใดจึงได้มาขึ้นแก่ลาวคงจะค้ำยเกี่ยวเหตุเก่า ๆ”^{๒๐๐}

ขณะเดียวกันนายปาวี (ออกุสต์ ปาวี) ซึ่งได้เดินทางมาสำรวจแก่งหลีผีเพื่อจะดูว่าฝรั่งเศสจะสามารถนำเอาเรือกลไฟมาแล่นในแม่น้ำโขงขึ้นไปจนถึงยูนนานได้หรือไม่ ระหว่งนั้นนายปาวีได้เข้าพบกับพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ และได้สนทนากันถึงเรื่องการสำรวจแผนที่ของฝรั่งเศสและสยาม ตลอดถึงกรณีคนข่าที่กำลัง (ถูกทำให้อยู่) เป็นปัญหาอยู่ในขณะนั้น ดังปรากฏในรายงานของพระยามหาอำมาตยาธิบดีที่มีมาถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใจความสำคัญกล่าวว่:

^{๒๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๔.

“มองซีเออร์ปาวีขึ้นไปพบข้าพระพุทธเจ้าที่แก่งลิผี แขวงเมืองสีทันดอน มองซีเออร์ปาวีพูดด้วยเรื่องการเชอเวพระราชาณาเขตถึงเขabanทัด แต่เวลานี้ ข้าก็ยังกำเริบอยู่ซึ่งจะนำข้าหลวงฝ่ายไทย ฝ่ายฝรั่งเศสไปเชอเวถึงแนวเขabanทัด ยังไม่ได้ ครั้นจะพูดว่าข้าเหล่านั้นมิได้ขึ้นแก่ลาว จะนำข้าหลวงออกไปเชอเวถึง เขabanทัดนั้นไม่ได้ มองซีเออร์ปาวีก็จะยึดเอาว่าข้าเหล่านั้นเป็นข่านอกพระราชาณาเขต ฝ่ายเขาก็คิดเกลี้ยกล่อมเอาข้าเหล่านั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงได้พูดเอิบเอื่อมไว้ว่าข้าเหล่านี้ก็อยู่ในความปกครองหัวเมืองลาว ซึ่งเป็นข้าขอบขัณฑสีมา แต่ทุกวันนี้ข้ายังกำเริบอยู่จะต้องหาฤาเข้ามาก่อน”^{๒๐๖}

จากรายงานข้างต้น ยังมีประเด็นที่น่าสังเกตอีกอย่าง คือ การโต้ตอบของคนข่า ต่อความพยายามที่จะ “เคลม” เอาข่าและเขตแดนของฝรั่งเศสและสยาม ที่กล่าวว่า “ข้ายังกำเริบอยู่” คือ ไม่ได้ยอมรับอำนาจของทั้งสองฝ่ายโดยง่าย เพียงแต่อย่างที่ถูกกล่าวไว้แล้วก่อนหน้านั้นว่า คนข่าไม่มีทางเลือกมากนักในขณะนั้น สภาพการณ์ไม่เหมือนดังยุคก่อนหน้าเมื่อขัดแย้งกับชนชั้นนำ คนข่ายังสามารถหลบหนีไปตามป่าเขาได้ แต่ภายใต้ระบบโลกยุคอาณานิคมขณะนั้นทุกเขตแดนไม่เว้นแม้แต่ป่าเขาล้วนถูกจับจองเป็นเจ้าของโดยชนชั้นนำจากภายนอก

แต่ขณะที่ข่าไม่มีสถานะที่จะต่อรองในระดับเดียวกับสยามและฝรั่งเศส ก็ไม่ได้หมายความว่าข่าไม่มีอำนาจต่อรองที่เห็นผลทันตาแต่อย่างใด น่าสนใจที่ตรงนี้ก็กลับมีผลอย่างสำคัญประการหนึ่ง คือ ทำให้นักล่าเมืองขึ้นทั้งสองต้องต่อรองกับคนข่าในรูปแบบต่าง ๆ หลากหลาย เพื่อเป้าหมาย คือ การสถาปนาอำนาจเหนือเขตแดนและผู้คน ในขณะที่ทั้งฝรั่งเศสและสยามต่างกำลังพยายามอ้างสิทธิอำนาจเหนือเขตแดนและคนข่าอยู่นั้น ทั้งสองฝ่ายต่างก็ตระหนักดีว่าความพยายามของพวกเขาจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของคนข่าเป็นสำคัญ ถ้าฟังเพียงตรงกับแผนที่ไม่สามารถที่จะทำให้ใครมีอำนาจเหนือเขตแดนและผู้คนได้อย่างแท้จริง ธงกับแผนที่จะเป็นสัญลักษณ์หรือหลักฐานที่ใช้ยืนยันสิทธิอำนาจได้ก็ ดูเหมือนชนชั้นนำสยามขณะนั้นจะเข้าใจความสำคัญประเด็นนี้เป็นอย่างดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการพระราชทานแก่พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) และกองสำรวจแผนที่พระราชาณาเขตสยาม เกี่ยวกับวิธีการจัดการปัญหาเรื่องคนข่า มีใจความสำคัญดังนี้:

“พูดเรื่องการแผนที่ว่าข้าหลวงจะเข้าไปทำแผนที่ไม่ได้เพราะข่าไม่อยู่ในบังคับ ถ้าทำทางนี้ได้เขาจะเข้ามาทางแดนญวน ฝ่ายเรายังไม่รู้ความประการ

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๙ ขีดเส้นได้โดยผู้อ้าง.

ได้อีกหาได้โต้ตอบอันใดไม่ เพราะเห็นว่าข้าเหล่านี้อยู่ในระหว่างแดนทั้งสองฝ่าย เข้าจะเข้ามาทางเขตแดนเราเขาก็เป็นอันไม่เกี่ยวข้องแก่เรา ครั้นมาทราบความตามใบบอกฉบับนี้ (ซึ่งรู้ภายหลังพูดกับมองซีเออร์ปาวิ ๑๐ วัน) จึงรู้ว่าเปนอันเรายอมมิให้เขายกทหารเข้ามาในเขตแดนซึ่งเราคิดจะเอาเปนของเรา การเสียที่ไปดังนี้จึงให้มีตราให้ขุนพรวิธือหนังสือมา... การเรื่องนี้ควรจะต้องรีบจัดตามที่จะได้เห็นถ้าฝรั่งเศษพาทหารเข้ามา ข้าเหล่านี้คงจะมาหาเราแต่กลัวจะไม่เป็นเช่นนั้น เพราะเขารู้ว่าข้าเหล่านี้เป็นคนป่าดงจะทนทานกองทัพที่โหนได้คงจะพ้อด้วยความเย็น ถ้าทำเช่นนั้น ฝ่ายเราทำตึงตังเข้าไป พวกข้าก็จะเข้าหาฝรั่งเศสเสียหมด เพราะฉะนั้นจะไปจัดข้าต้องผ่อนผันให้ดีเอาเย็นไปนำ เอาร้อนหนุนหลัง สุดแต่ให้ได้ว่าราชการให้พระยามหาอำมาตย์จัดการผ่อนผันให้จงดี”^{๒๐๓}

ขณะเดียวกันการเกลี้ยกล่อมก็ไม่ใช่วิธีที่จะสามารถกระทำได้โดยง่าย จำเป็นต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคนชาพูสมควร แม้ว่าในกองสำรวจแผนที่สยามจะมีขุนมิลักขุทำหน้าที่เป็นล่ามภาษาเข้าร่วมเดินทางไปด้วยก็ตาม พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีพิบูลย์) ก็พบว่ายังไม่เพียงพอแต่อย่างใดที่จะเจรจาพูดคุยกับคนชาได้ทั่วถึงและเข้าใจตรงกัน อีกทั้งการปราบปรามชาในช่วงที่ผ่านมายังทำให้ภาพลักษณ์ของสยามในหมู่มุคนชาติดลบอย่างยากจะแก้ไข ในส่วนนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะได้สวนสืบหาความรู้เกี่ยวกับคนชา มาไว้สำหรับเป็นประโยชน์ในการเกลี้ยกล่อมชาและเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติราชการเกลี้ยกล่อมคนพื้นเมืองในที่อื่น เพื่อการสถาปนาพระราชอาณาเขตสยามขึ้นในท้องถิ่น ในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ใจความสำคัญระบุถึงเรื่องนี้ไว้ว่า:

“ซึ่งว่าให้จัดกำลังนำเขอเว พระยามหาอำมาตย์กลับเสียแล้ว แต่ตราฉบับนั้นจะเอาเปนคำตอบคำถามคราวนี้ยังไม่ได้ เพราะว่าคำถามคราวนี้เขาจะให้ดีเอาชาขัดไว้ในพระราชอาณาเขตด้วยฤาไม่ แต่สังเกตความเห็นของพระยามหาอำมาตย์ไม่คิดจะโอบเอา... เพราะเห็นว่าชาขัดเป็นคนปกครองยาก การที่จะสั่งอย่างไรในเรื่องนี้เป็นที่ยาก เพราะความรู้ในที่ดิน ดินแดนเหล่านี้ไม่พอที่จะทำใจให้ตกลงได้ ถ้าจะสั่งได้ก็แต่ว่าควรทำแผนที่เข้าไปจนสุดทางที่จะทำได้ ในกองแผนที่นั้นเองตรวจพื้นบ้านเมืองแลพวกชา จะควรเอาฤาจะยกเว้นไว้ตกลงภายหลังแพะพระยามหาอำมาตย์จะมีความรู้ความเห็นอย่างไร การเรื่องนี้มีคำสั่ง

^{๒๐๓} กจช. ร ๕ ม.๖๒.๑/๒๗ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงพระยามหาอำมาตยาธิบดี (วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๐๙) อ้างใน เสาวภา ภาวะพฤติ เรื่องเดิม, หน้า ๔๐๓.

ให้กรมหมื่นดำรงเป็นผู้ไล่เลียงแก่พระยามหาอำมาตย์แลให้เรียบร้อย โบบอกแล
รายงานทั้งปวงในเรื่องเขตแดนที่เราได้แต่งกองแผนที่ออกไปทำแผนที่ฝ่ายหนึ่ง
ให้ข้าหลวงสืบสวนข้อความที่เป็นหลักฐานว่าพระราชอาณาเขตเพียงใด”^{๒๐๔}

จะเห็นได้ว่า “ความรู้” ภายใต้ความมุ่งหมายข้างต้นจึงเป็นแต่เพียง “ความรู้เพื่อการเมือง”
หรือ “ความรู้เพื่อพระราชอาณาเขต” ความรู้ประเภทนี้มีกำเนิดมาจากความพยายามในการ
ครอบงำท้องถิ่นของส่วนกลาง อีกทั้งยังเป็นความรู้ประเภทที่กล่าวได้ว่า “อาบด้วยเลือด” เพราะ
ได้มาด้วยการนำกำลังทหารเข้าคุกคามข่มขู่และบางกรณีก็ถึงขั้นปราบปรามคนพื้นเมืองด้วยความ
รุนแรง เบียดเบียนที่ดินที่อยู่และสิทธิของคนพื้นเมืองมาสมอ้างหรือประทับตราว่าเป็นของตนเอง

การสูญเสีย “พระราชอาณาเขต” ในดินแดนล้านช้าง

การปราบปรามขามีผลทำให้ข่าไม่ยอมรับสยามในฐานะเจ้าผู้ปกครอง แม้ว่าทางการสยาม
จะพยายามเกลี้ยกล่อมเอาคนข่าไว้ใน “พระราชอาณาเขต” ได้ส่วนหนึ่ง แต่แผนที่และธงที่ใช้เป็น
เครื่องหมายบ่งชี้ถึงการเข้ามาขึ้นกับสยามก็ไม่อาจใช้เป็นหลักฐานต่อรองอะไรได้ เมื่อฝรั่งเศสหันไป
ใช้วิธีการทางการทหารในปีพ.ศ. ๒๔๓๖ โดยการส่งเรือรบผ่านผืนน้ำป้องกันของสยามที่ปากแม่น้ำ
เจ้าพระยา เข้าไปทอดสมอจอดอยู่ที่หน้าสถานทูตฝรั่งเศส ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง พร้อมกันนั้น
ฝรั่งเศสก็ได้ยื่นข้อเรียกร้อง (แกมข่มขู่) ให้สยามยอมสละอำนาจที่มีในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง

การสูญเสียดินแดนในครั้งดังกล่าว คือการสูญเสียดินแดนในจินตนาการของสิ่งที่เรียกโดย
ศัพท์สมัยนั้นว่า “พระราชอาณาเขตสยาม” ไม่ใช่การสูญเสียดินแดนของ “ชาติ” เพราะรัฐสยาม
ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ยังไม่ใช้รัฐในจินตนาการตามแบบฉบับของ “รัฐประชาชาติ”^{๒๐๕} การอธิบาย
ว่าการเสียดินแดนสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นการเสียดินแดนของชาติ คือ การให้ความหมายต่ออดีตด้วย
สิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง เบี่ยงเบนประเด็นจากการสูญเสียเฉพาะในหมู่ชนชั้นนำให้เป็นการสูญเสียของ
ชนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมด้วย “ชาติ” เป็นชุดของคำนิยามที่ครอบงำอดีตโดยมนุษย์ในยุคสมัยใหม่^{๒๐๖}

^{๒๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๐.

^{๒๐๕} สมเกียรติ วันทะนะ. บทความประกอบถ้อยแถลงที่ศตวรรษมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่
๒๔๗๗-๒๕๒๗ กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗ ; ธงชัย วินิจจะกุล. “ประวัติศาสตร์การสร้าง
“ตัวตน”” อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๙ - ๑๔๒.

^{๒๐๖} ธงชัย วินิจจะกุล. “ความเป็นชาติไทย - ผลผลิตของนิยาม.” *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์* ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๔ (พฤษภาคม -
กรกฎาคม ๒๕๓๒), หน้า ๖๔ - ๗๖ ; ทั้งนี้ผู้มีบทบาทในการแปรเปลี่ยนความหมายจากการเสียดินแดน “พระราชอาณาเขต” ไปเป็น
การสูญเสียดินแดนของ “ชาติ” ผ่านการเขียนประวัติศาสตร์เป็นบุคคลแรก ๆ คือ หลวงวิจิตรวาทการ ใน “ประวัติศาสตร์สากล” พิมพ์
ครั้งแรกตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๔๗๒ (ขอให้อุ หลวงวิจิตรวาทการ. *ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๕* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาการ,
๒๕๑๔), หน้า ๕๔๔) ภายหลังหลวงวิจิตรวาทการเสนออย่างเป็นระบบมากขึ้นในยุคหลัง ๒๔๗๕ ซึ่งบรรจบกับเหตุการณ์เรียกร้อง

มีลักษณะเป็นเหมือนลัทธิสัจจักรูปบูชา (Totemism) แทนความเป็นสังคมส่วนรวม แต่ที่จริง “รัฐประชาชาติ” เป็นรัฐในเชิงเขตแดนที่ทำให้ส่วนกลางสามารถอ้างเป็นตัวแทนของกลุ่มชนต่าง ๆ ในนามของ “ชาติ” ขณะเดียวกันก็ทำให้ชนหลากหลายต้องถูกเบียดขับให้เป็นอื่น กลายเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ที่ไม่สามารถเป็นตัวแทนของ “ความเป็นชาติ”

และเมื่อพิจารณาประเด็น “ความเป็นประวัติศาสตร์” แล้วจะเห็นได้ว่า “ชาติ” คือการสร้าง “ความหมายชั้นที่สอง” ขึ้นมาครอบงำ “ความหมายชั้นที่หนึ่ง” โดยตัวมันเอง “ความหมายชั้นที่สอง” นี้มักจะขัดแย้งกับ “ความหมายชั้นที่หนึ่ง” โดยสิ้นเชิง ความหมายนี้ถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานการละเลยหรือจงใจมองข้ามชนกลุ่มอื่น ๆ เช่น คนลาว คนข่า ฯลฯ ที่ถือเป็นเจ้าของดินแดนดังกล่าวอย่างแท้จริง “กบฏข่า” จึงไม่ถูกเน้นย้ำให้เห็นในฐานะเป็นการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่เต็มไปด้วยสิทธิอันชอบธรรม แต่จะมุ่งเน้นสร้างภาพแก่กลุ่มคนที่ออกมาต่อสู้ว่าเป็นเพียงพวก “โจรผู้ร้าย”^{๒๐๔} ฉะนั้น ความสำคัญของกบฏข่าและการเสียดินแดนในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ควรถูกกล่าวถึงในอีกความหมายหนึ่งที่จะใกล้เคียงกับความหมายชั้นที่หนึ่งมากกว่า

กบฏข่าเมื่อครั้งสยามสถาปนา “พระราชอาณาเขต” มีลักษณะเป็น “กบฏผู้มีบุญ” กล่าวคือมีผู้นำที่อ้างตัวเป็นผู้มีบุญที่อิงกับสถานะความเป็นวีรบุรุษในตำนานของกลุ่มชนข่า มีเป้าหมายเป็นการสร้างรัฐที่เป็นอิสระจากกลุ่มชนตระกูลไท-ลาว ซึ่งเป็นชนชั้นนำมีอำนาจปกครองเหนือกลุ่มชนข่า ในขณะนั้น พร้อมกับแสดงความไฝฝืนและค้นหารูปแบบสังคมใหม่ที่เป็นธรรมสำหรับกลุ่มชนของตนเอง วิพากษ์วิจารณ์สภาพสังคมและระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ แม้ว่าชนชั้นนำไท-ลาวจะอ้างว่าการกระทำของตนที่มีต่อข่าและกลุ่มชนอื่น ๆ ในท้องถิ่นนั้น เป็นไปเพื่อ “ความศิวิไลซ์” ซึ่งจะนำมาซึ่งความผาสุกและสังคมที่มีระเบียบแบบแผนดีงามเพียงใดก็ตาม แต่สภาพชีวิตความเป็นอยู่และการถูกเอารัดเอาเปรียบที่มีให้เห็นและประสบอยู่ด้วยตนเอง ก็ทำให้การโฆษณาปลุกกระแสเกี่ยวกับ “กสิยุค” รวมทั้งการมาของสังคมใหม่ในอนาคตอันใกล้เป็นที่ประทับใจและเห็นชอบร่วมกันได้ในที่สุด^{๒๐๕} จนผู้นำข่าจากหลายชุมชนสามารถนำพาคนข่าออกมาต่อสู้ได้ กลายเป็น “สงครามข่า” หรือ “สงครามเงี้ยว” ที่เป็นการสู้รบกันระหว่างกลุ่มชนข่ากับกลุ่มชนตระกูลไท-ลาว ในดินแดนล้านช้างหลวงพระบาง สิบสองจุไท และหัวพันห้าทั้งหก^{๒๐๖}

ดินแดนคืนจากฝรั่งเศสในช่วงเวลาเดียวกันนั้นด้วย (ขอให้ดู หลวงวิจิตรวาทการ. “การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส.” ใน ปาฐกถาและคำบรรยาย เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๑ - ๔๗๔.)

^{๒๐๔} ดังเช่นที่ปรากฏใน นายร้อยเอก หลวงทวยหาญรักษา (เพิ่ม). นิราศเมืองหลวงพระบางและรายงานปราบเงี้ยว. หน้า ๑๗๒.

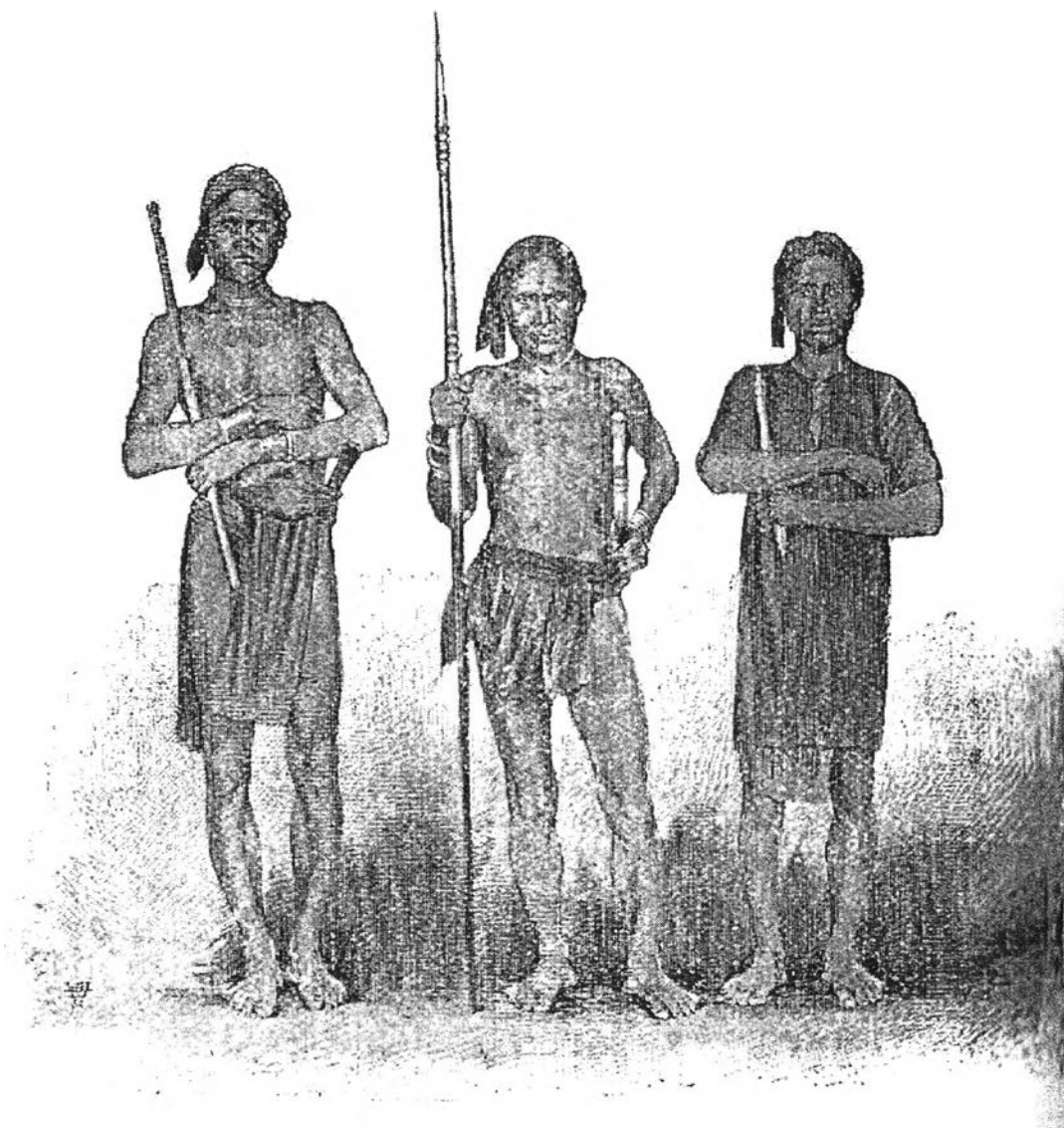
^{๒๐๕} ดูการอภิปรายประเด็นนี้ที่อื่นใน อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล. “ตำนานพระศรีอาริย์: การตอบสนองความต้องการอันเป็นอุดมคติแห่งโลกอนาคต.” วารสารอักษรศาสตร์ ปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๓ - ๒๘๗.

^{๒๐๖} กำพล จำปาพันธ์. “กบฏข่าในเอกสารพื้นเมืองไท-ลาว (พ.ศ. ๒๔๒๙ - ๒๔๖๖).” วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๕๑), หน้า ๒๕ - ๕๓.

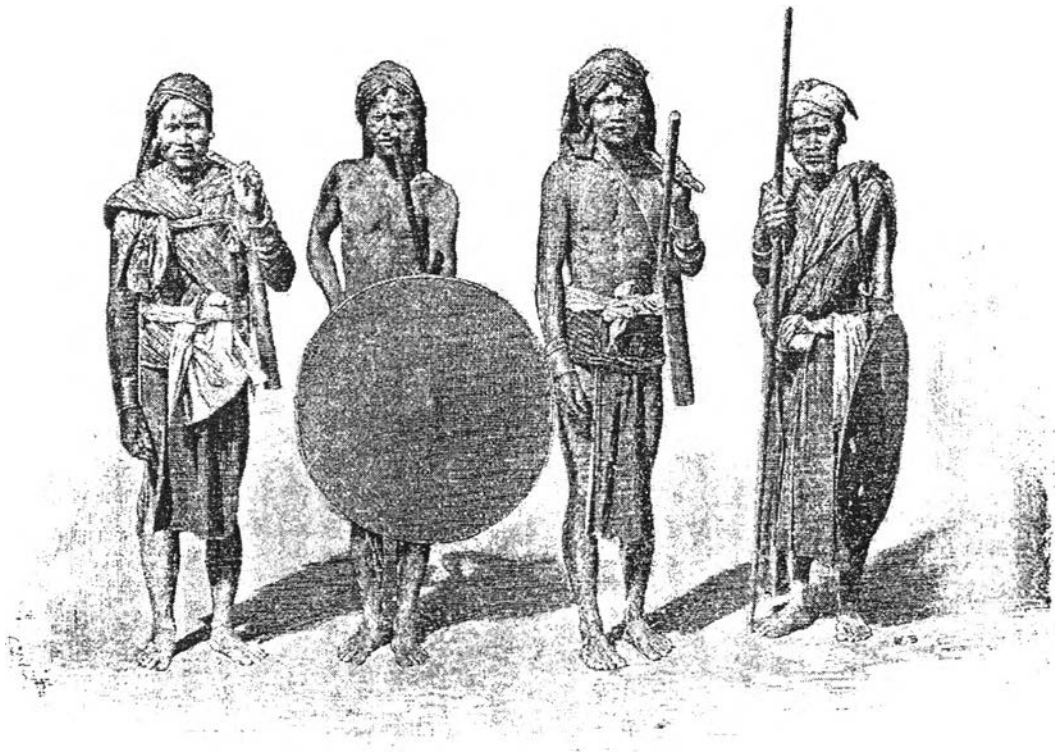
เนื่องจากขณะนั้นสยามกำลังอ้างตัวเป็นเจ้าของปกครองดินแดนล้านช้างทั้งหมด การรบฏของ
คนข่าจึงแสดงถึงการไม่ยอมรับอำนาจของสยามไปด้วย สยามกลายเป็นศัตรูหรือเป้าหมายของการ
ต่อสู้ของคนข่าในลำดับถัดจากลาวหลวงพระบาง ซึ่งกำลังอ่อนแออยู่ในขณะนั้น การไม่ตัดสินใจ
กำลังมาที่เมืองหลวงพระบางของข่าเจืองกลุ่มใหญ่ เช่น กลุ่มพระยาว่าน และกลุ่มล่าแสงแสนเหิน
เป็นกรณีที่ยืนยันว่าสำหรับคนข่าเองขณะนั้นไม่ได้ให้ความสำคัญกับหลวงพระบางมากนัก เพราะ
รู้กันดีว่าหลวงพระบางตกอยู่ภายใต้อำนาจของสยาม แต่ข่าเจืองโดยเฉพาะกลุ่มล่าแสงแสนเหินให้
ความสำคัญกับการโจมตีเมืองแกงมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะเมืองแกงเป็นเมืองในตำนานของกลุ่ม
ชนในสังคมล้านช้าง ด้วยเชื่อกันว่าเป็นเมืองที่สร้างโดยพญาแถนหลวง เมื่อลาวหมดความชอบ
ธรรมไปแล้วในสายตาของพวกเขาข่าเจือง ล่าแสงแสนเหินจึงอ้างได้รับเทวสิทธิ์จากพญาแถนเป็น "ผู้มี
บุญ" ที่มีสิทธิ์จะครอบครองเมืองแกง

แต่ทว่าการโจมตีเมืองแกงของกลุ่มล่าแสงแสนเหิน เป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้ข่าเจืองอ่อนกำลัง
ลงอย่างเห็นได้ชัด เพราะเมืองแกงเป็นเมืองสำคัญสำหรับกลุ่มชนชั้นนำในอาณาบริเวณโดยรอบ
หากปล่อยให้เมืองแกงตกไปอยู่ในความควบคุมของข่า ก็หมายถึงความเสียหายโดยรวมในหมูชนชั้น
นำ การปราบปรามข่าเจืองกลายเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มชนชั้นนำในท้องถิ่นแต่เดิม เช่น
กลุ่มผู้ไทเมืองไล ลาวหลวงพระบาง ฮ่อ และเวียดนาม รวมทั้งกลุ่มอื่นที่เข้ามาภายหลัง เช่น สยาม
และฝรั่งเศส เป็นต้น

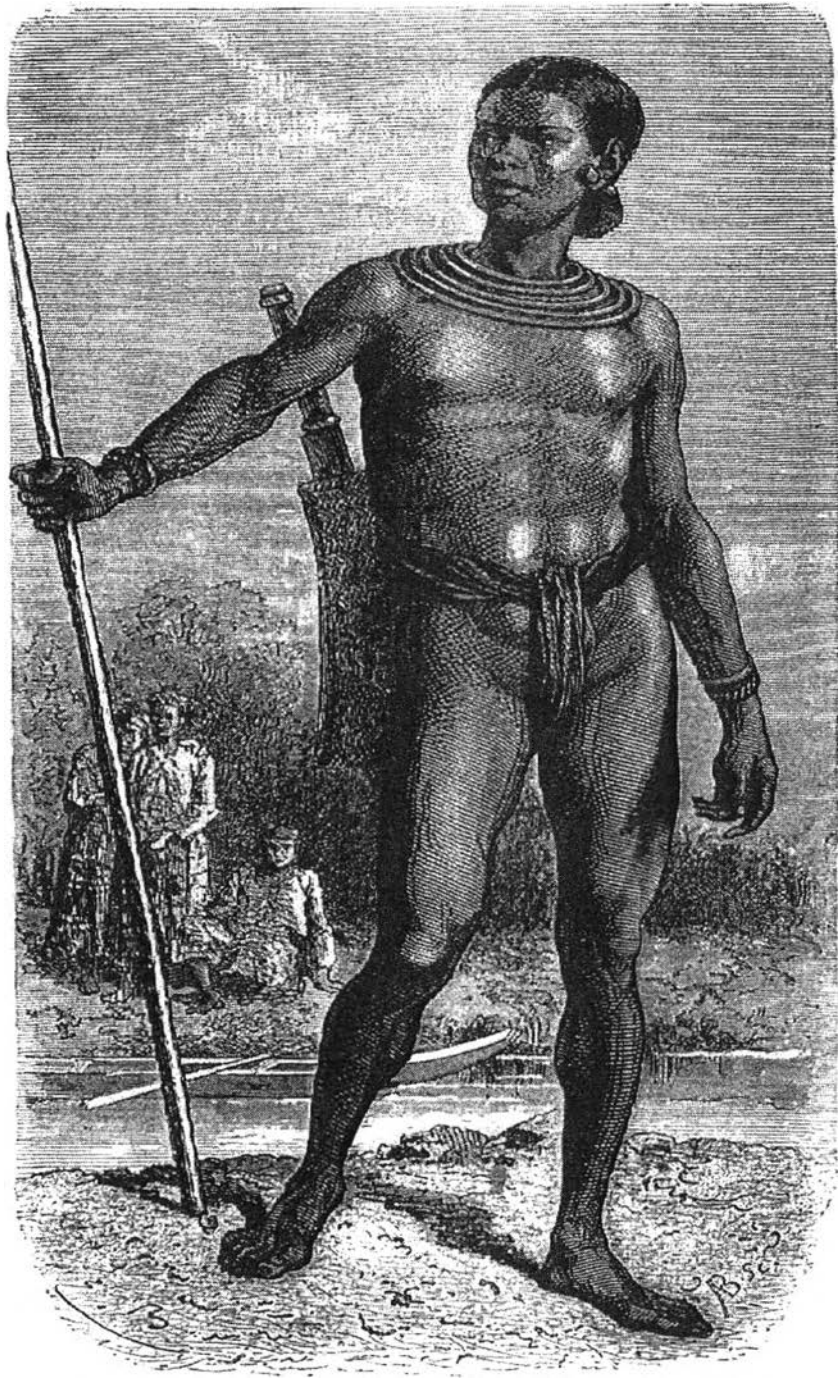
การเข้ามาของสยามกับฝรั่งเศสมีลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือมีการจัดระบบการ
ปกครองในหัวเมืองท้องถิ่นขึ้นมาให้สอดคล้องหรือเอื้อประโยชน์ต่อสยามและฝรั่งเศส ไม่ได้ให้สิทธิ
ในการปกครองตนเองเหมือนเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ไม่มีการกวาดต้อนผู้คนไปจากบ้านเมืองเดิม
แต่เน้นให้ตั้งทำมาหากินอยู่ในถิ่นฐานเดิม แล้วแบ่งจ่ายผลประโยชน์ให้แก่สยามและฝรั่งเศสในรูป
ของภาษีอากร จากเดิมที่ไม่มีเส้นพรมแดนที่แน่ชัด ก็เปลี่ยนเป็นมีแผนที่สำหรับใช้เป็นหลักฐาน
อ้างอิงความเป็นผู้มีอำนาจเหนือดินแดน นอกจากนี้ยังมีประเด็นอื่น ๆ อีก เช่น การแต่งตั้งเจ้าเมือง
การแต่งตั้งข้าหลวงกำกับราชการ การจัดตั้งกองทหารรักษาเขตแดน การปราบปรามชนพื้นเมืองให้
ยอมศิโรราบ ฯลฯ กล่าวโดยสรุป ยุคสถาปนา "พระราชอาณาเขต" เป็นอีกยุคที่ควรกล่าวถึงในแง่ที่
มี "ลักษณะเฉพาะทางเวลา" แตกต่างทั้งจากช่วงเวลาก่อนหน้าและหลังจากนั้นเป็นอย่างยิ่ง

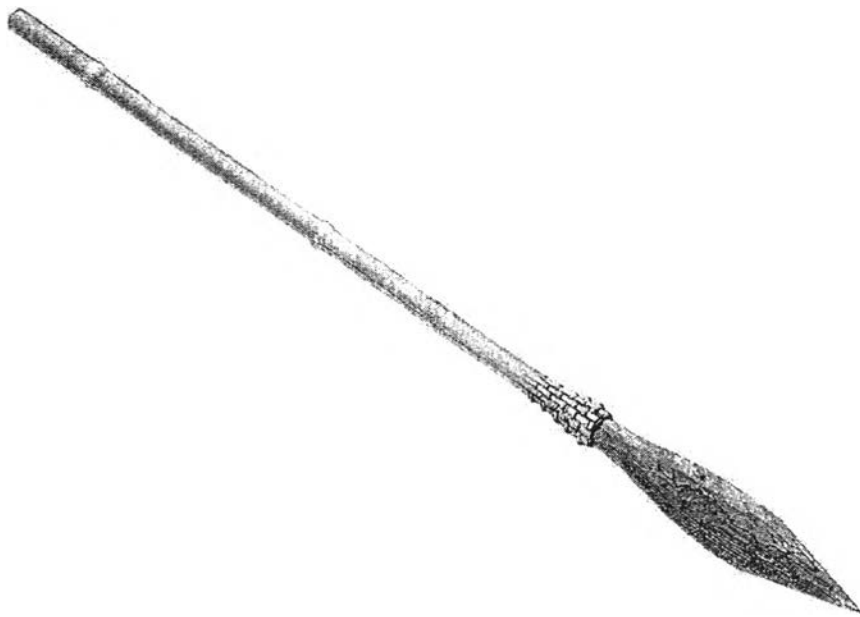
ภาพ 32. ช่าระแด
(ที่มา: Cupet, 1999: 400)

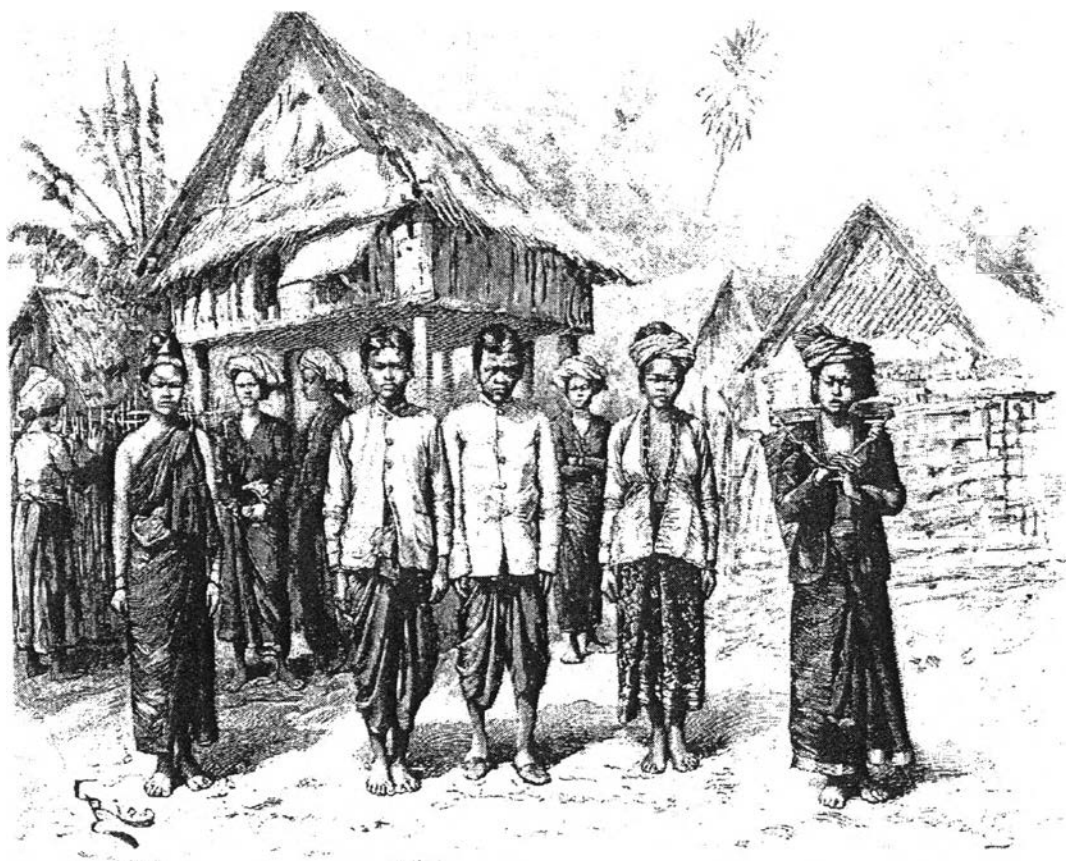
ภาพ 33. ชาจราย
(ที่มา: Cupet, 1999: 288)

ภาพ 34. ช่าผู้หญิง
(ที่มา: Garnier, 1996: 278)

ภาพ 35. หอกกับปล้องสะพายลูกดอกของคนช่า
(ที่มา: Harmand, 1997: 179)

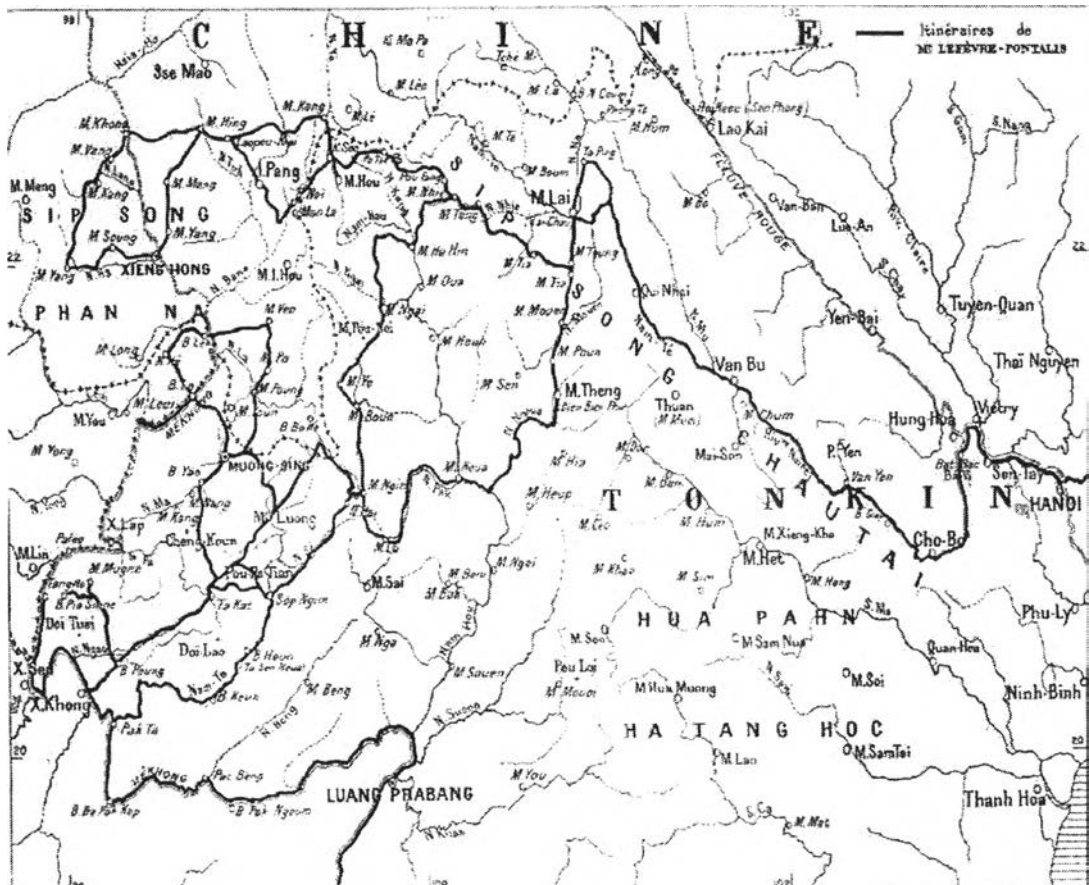
ภาพ 36. ชายหญิงชาวผู้ไท
(ที่มา: Malglaive, 1999: 74)

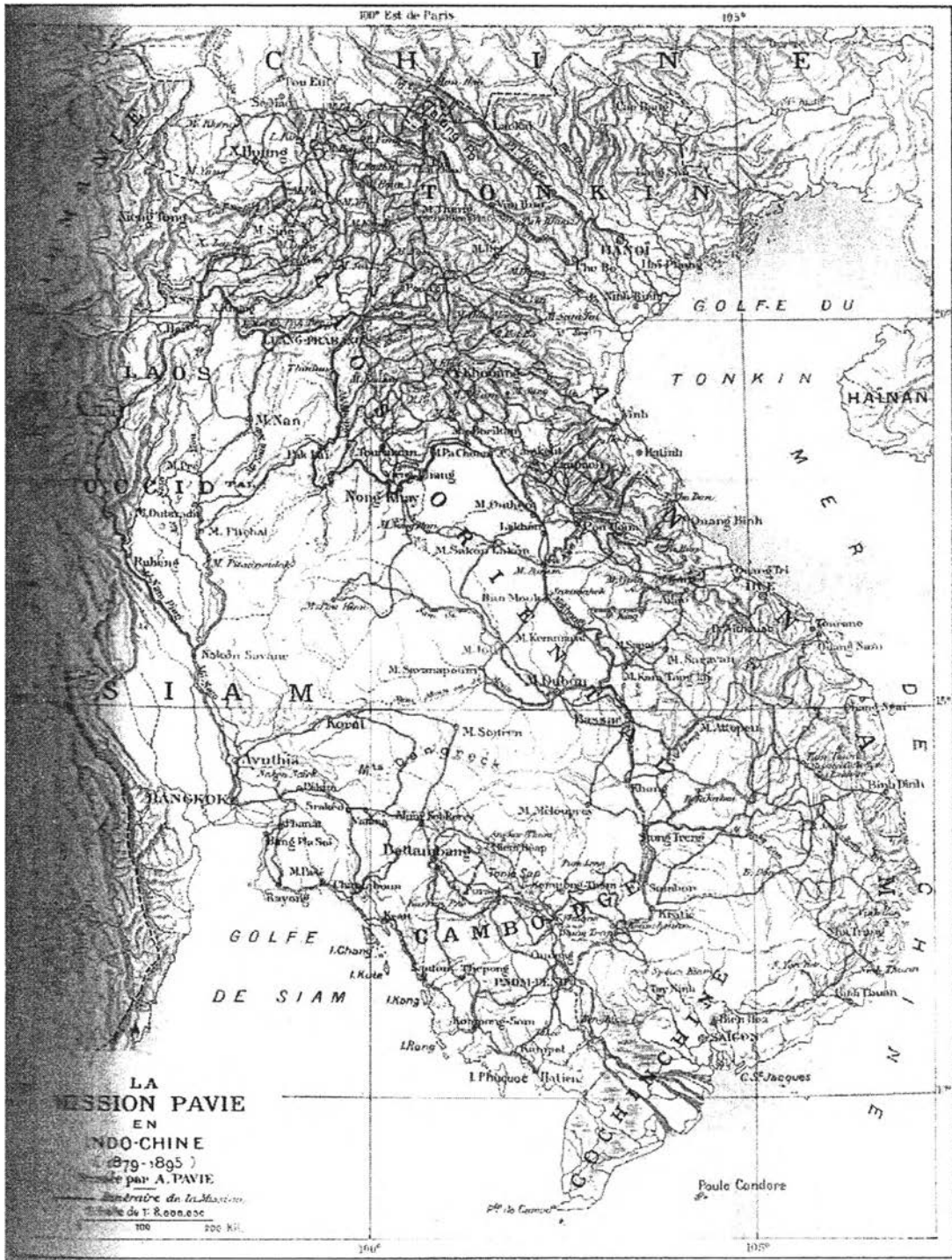
ภาพ 37. หญิงชาวผู้ไทได้
(ที่มา: Lefevre-Pontalis, 2000: 236)

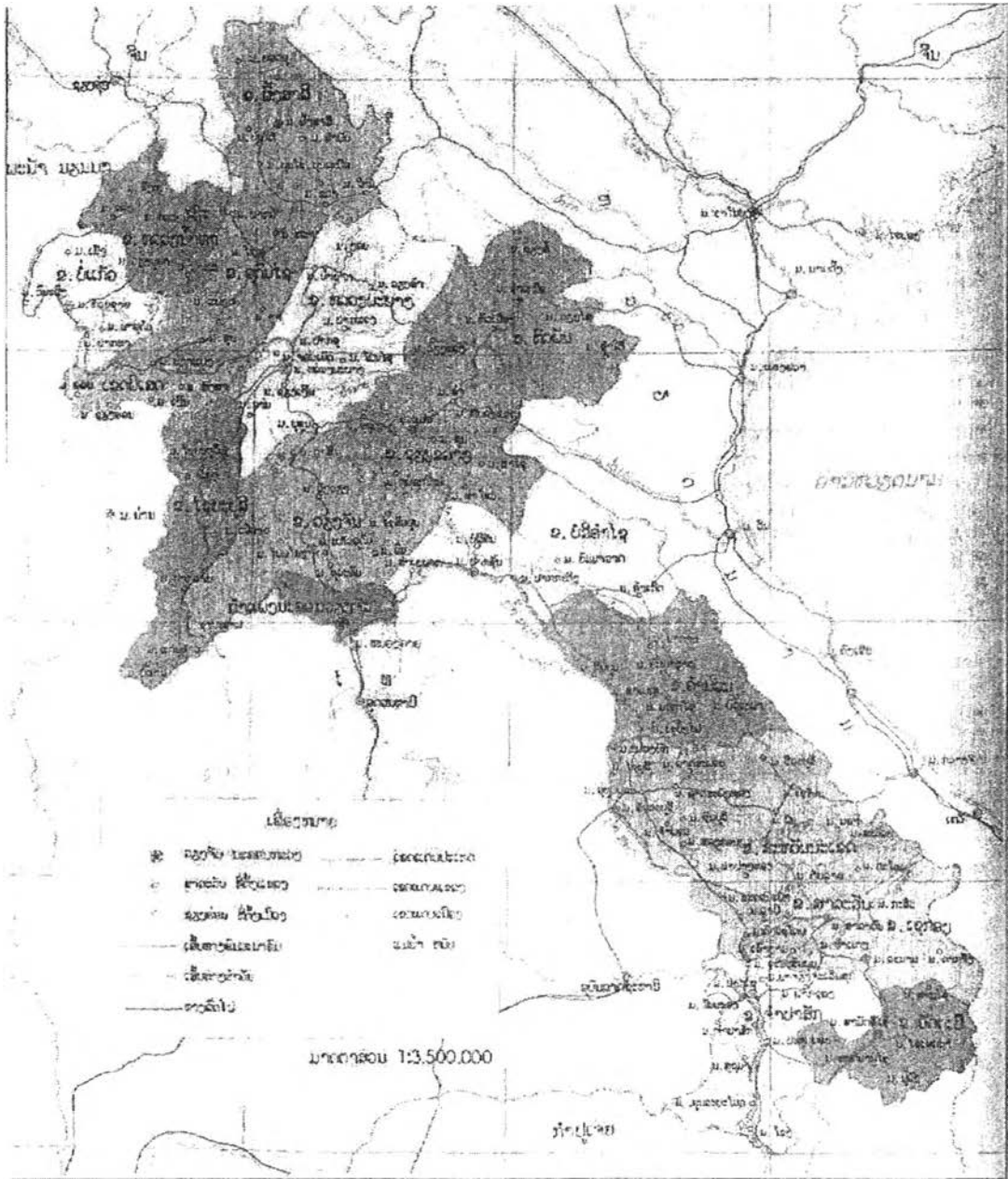
แผนที่ 5. แผนที่ฉบับ ม. ปาวิ แสดงที่ตั้งเมืองหลวงพระบาง และเมืองต่างๆ ในหัวพันห้าทั้งหก ตั้งเคียงและสิบสองพันนา (ที่มา: Pavie, 1999: 113)

แผนที่ 6. แผนที่ฉบับ ม.ป่วี แสดงเขตแดนสยาม กัมพูชา ลาว เวียดนาม และตอนใต้ของจีน (ที่มา: Pavie, 1999: 131)

แผนที่ 7. แผนที่ฉบับ ม.ปาวี แสดงเขตแดนระหว่างสยาม กับพม่า ลาว เวียดนาม และจีน (ที่มา: Pavie, 1999: 29)

แผนที่ 8. ประเทศลาวฉบับภาษาลาว
(ที่มา: ศึกษาธิการ สปป.ลาว, ๒๕๔๕: ๑๐)